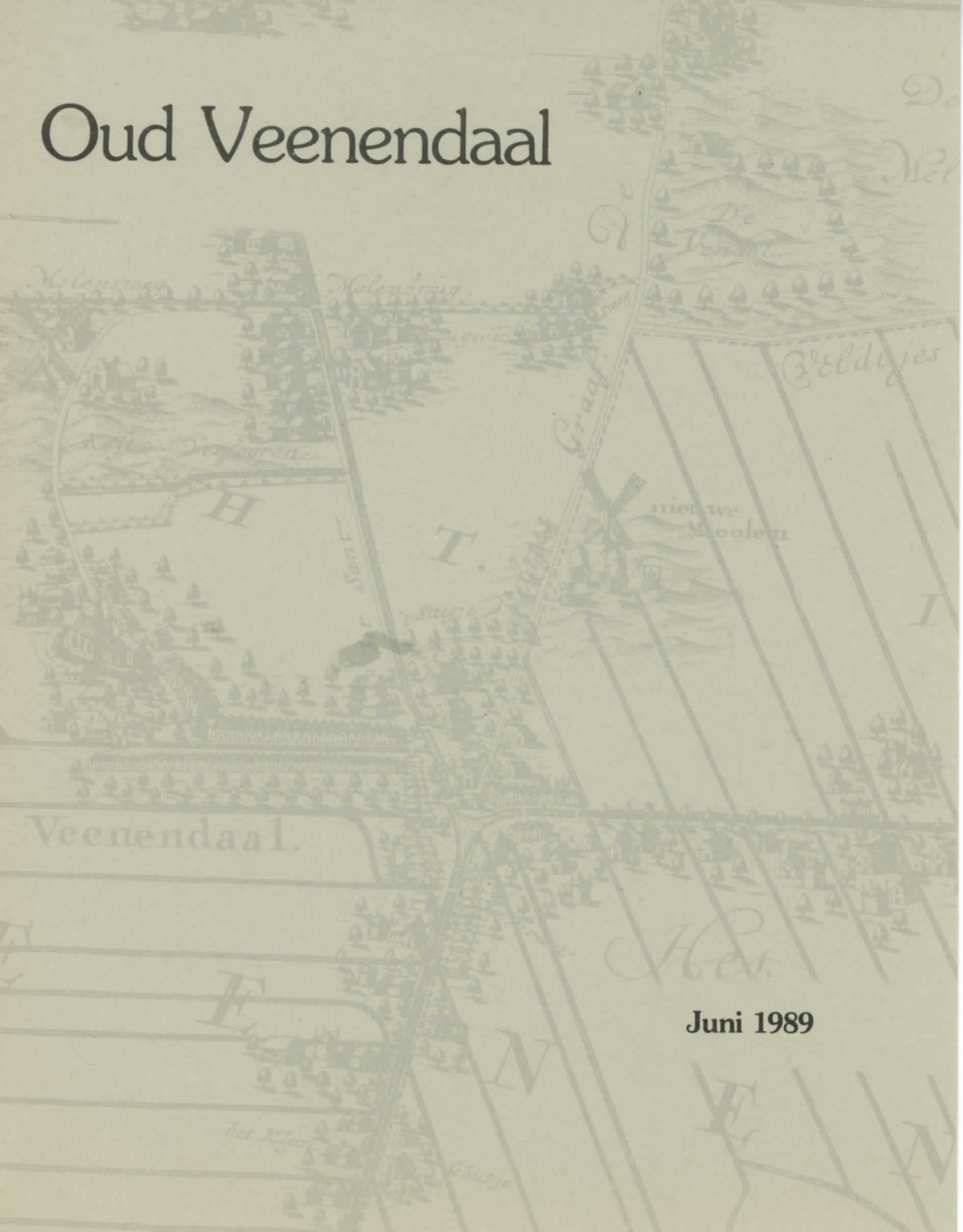

Oud Veenendaal

Juni 1889

- * 4e jaargang, nummer 2
verschijnt 4 maal per jaar

Bestuur en redactie

drs A.C. van Grootheest, voorzitter

drs R. Bisschop, sekretaris

G. Kool, penningmeester

M. Brink

H. Diepeveen

Sekretariaat:

Prinsesselaan 38, 3905 GX Veenendaal

telefoon: 08385-22691

Ledenadministratie:

D.J. Kruidhof

Lemoen 29, 3902 GR Veenendaal

telefoon: 08385-11079

Postgiro:

nr. 4043117

t.n.v. Historische Vereniging Oud Veenendaal

De kontributie bedraagt f.20,- per jaar

Voor leden tot 18 jaar f.10,- per jaar

Losse nummers van dit blad f.5,-

Vormgeving: Cora Thomasz

Druk: Drukkerij Davelaar

- * *Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd
zonder schriftelijke toestemming van de redactie.*

Historische Vereniging Oud Veenendaal

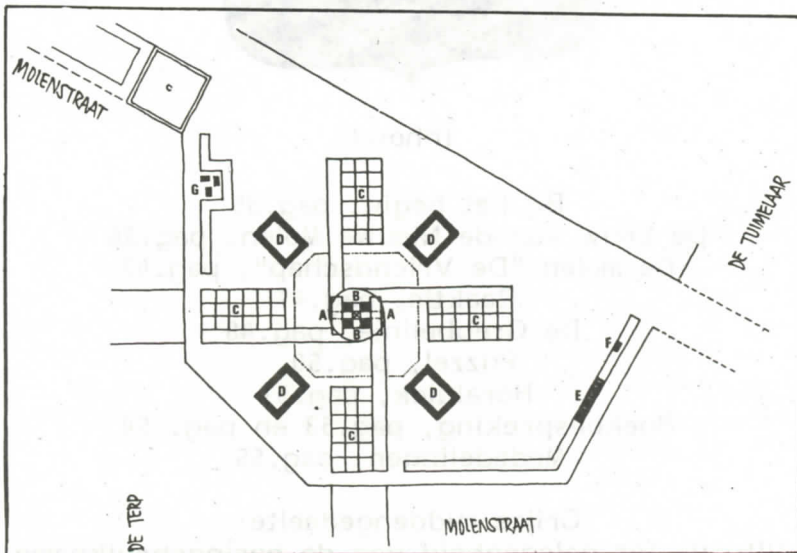
Inhoud:

- Bij het begin, pag.35
- De bouw van de Nieuwe Molen, pag.36
- De molen "De Vriendschap", pag.42
- Reaktie, pag.47
- De Grebbelinie, pag.48
- Puzzel, pag.50
- Heraldiek, pag.51
- Boekbespreking, pag.53 en pag. 54
- Mededelingen, pag.55

Grijze middengedeelte:

Uitgave ter gelegenheid van de heringebruikname
van de Nieuwe Molen op 13 mei 1989

Het molenmonument dat binnenkort
aan de Molenstraat
in Veenendaal komt.

Van boven is een wiekenkruis te herkennen. A en B zijn respectievelijk de kollergang die ook in een open standaardmolen voorkomen en de rechtopstaande molenroeden. D zijn de voor een standerdmolen zo kenmerkende teerlingen of stiepen die twee aan twee een verschillende hoogte krijgen. E wordt een solitaire molensteen terwijl daarnaast (F) de gevelsteen is bevestigd. Mogelijk dat er een gegraveerde plaat komt met daarin een korte uiteenzetting over de Oude Molen en de symbolische betekenis van dit monument.

Bij het begin

Dit nummer van 'Oud Veenendaal' is een bijzonder nummer. Het is namelijk een themanummer over de Veenendaalse molen.

In het midden van dit blad vindt u een speciaal gedeelte, uitgegeven ter gelegenheid van de restauratie van "De Nieuwe Molen", die overigens waarschijnlijk al van 1623 dateert.

De Stichting 'Vrienden van de Nieuwe Molen' vierde namelijk op 13 mei de heringebruikname van de gerestaureerde molen. We willen deze stichting hier graag van harte feliciteren met het resultaat van het vele werk dat verricht is. Deze stichting heeft ook de financiële verantwoordelijkheid voor het onderhoud van de molen op zich genomen en zou graag meer donateurs willen hebben.

Zo bent u ook - dankzij de samenwerking tussen de stichting en onze vereniging - in het bezit van het boekje dat ter gelegenheid van de opening is uitgegeven.

Verder vindt u in dit nummer een artikel van dr H.P. Deys over de perikelen die de bouw van de Nieuwe Molen destijds met zich mee bracht. Mevrouw Van Schie, lid van de vereniging, schreef een reactie op het artikel over de Stichtse Molen in het vorige nummer. Tenslotte is er een artikel over de derde Veense molen, namelijk "De Vriendschap". Deze molen is, hoewel zwaar gehavend, nog steeds herkenbaar aanwezig. Zouden er mogelijkheden zijn ook deze molen voor de toekomst te bewaren?

A.C.v.G.

De bouw van de „Nieuwe Molen”

Een protest van de Stichtse zijde

Toen de Nieuwe Molen in Veenendaal werd gebouwd, ik heb aanwijzingen dat dit in 1623 gebeurde, is dit niet zonder protest gebeurd. De eigenaars van de reeds bestaande Stichtse Molen hebben namelijk via een rekest een bezwaarschrift tegen de aanleg ervan ingediend, waardoor vermoedelijk de bouw precies dertig jaar werd opgehouden.

Er hebben in Veenendaal sinds mensenheugenis twee molens gestaan: de *Stichtse Molen* en de *Gelderse Molen*. Deze laatste werd en wordt eigenlijk steeds de Nieuwe Molen genoemd en het is merkwaardig dat dit 'nieuwe' er na meer dan 360 jaar nog steeds niet is afgegaan. Het is aan de bouw van deze nieuwe molen te danken, dat er stukken bewaard zijn gebleven die ons informatie verschaffen over de andere, oudere Stichtse Molen. (1)

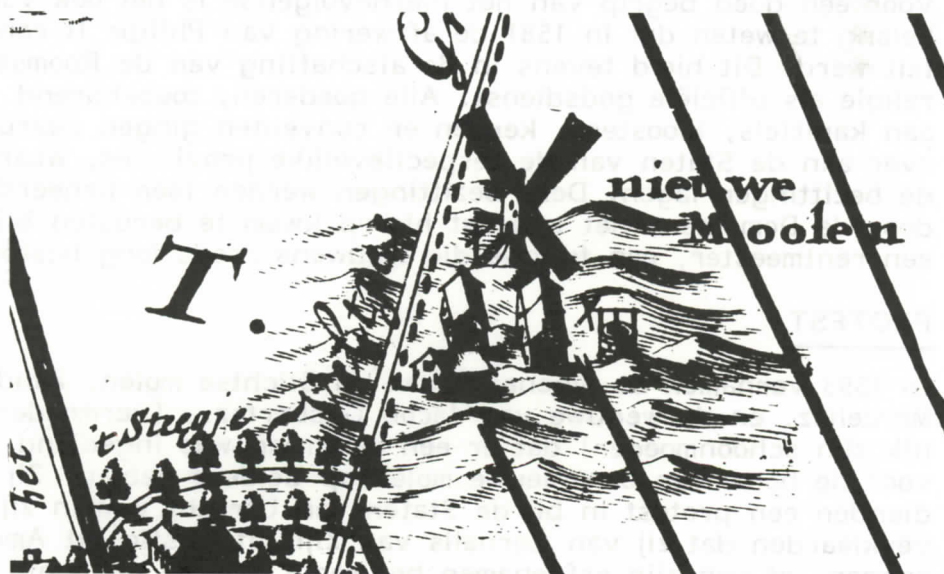

Oude Molen (1705)

OUDE RECHTEN

Het recht op de wind was vroeger een reeds lang bestaand begrip. De grootgrondbezitters, maar ook de landsheren, zoals Karel V en Philips II hadden zich allerlei rechten aangemeten waaruit zij financiële voordelen verkregen. Behalve grote stukken grond, die zij in bezit hadden, waren zij ook vaak eigenaar van het recht op de wind, dat wil zeggen dat de wind van hun was, en wie er gebruik van wilde maken moest er voor betalen. Zo kwam het dat molenaars voor het aandrijven van hun windmolen rechten moesten betalen. Een dergelijke heffing, die ook bijvoorbeeld geheven werd op de winning van turf uit veengronden van de keizer, heette een *recognitie*.

Voor een functioneren van een windmolen was het belangrijk dat de wind ongehinderd door bomen, bouwwerken, wallen of natuurlijk andere windmolens de betreffende molen konden bereiken.

Nieuwe Molen (1705)

MOLTER

Het was vroeger gebruikelijk dat de molenaar, die koren en graan voor derden op zijn molen maalde, hiervoor een vergoeding in geld kon vragen, òf het recht van *molter* kon doen gelden. Dit laatste hield in dat hij in natura een bepaald gedeelte van het ter maling aangeboden graan kon verlangen. Wanneer er evenwicht was tussen de graanprijzen en de waarde van het geld gaf dit geen problemen. Anders werd dit in tijden van schaarste aan graan, hetgeen vroeger regelmatig voorkwam. In die gevallen was het voor de molenaar gunstiger om op het recht van molter aanspraak te maken, omdat de gebruikelijke hoeveelheid graan, die hij als maalloon kon eisen dan in wezen een grotere waarde vertegenwoordigde dan de gangbare prijs ervan.

DOMEINEN

Voor een goed begrip van het hiernavolgende is het ook van belang te weten dat in 1581 de afzwering van Philips II een feit werd. Dit hield tevens in de afschaffing van de Roomse religie als officiële godsdienst. Alle goederen, toebehorend aan kapittels, kloosters, kerken en conventen gingen daarbij over aan de Staten van de respectievelijke provincies, waarin de bezittingen lagen. Deze bezittingen werden toen beheerd door de Domeinen, het toezicht hierop kwam te berusten bij een rentmeester, een functie die trouwens reeds lang bestond.

PROTEST

In 1593 vernamen de eigenaars van de Stichtse molen, Zander Marcelisz. en de weduwe van Jacob Gijsbertsz., (vermoedelijk zijn schoonmoeder) dat er een aanvraag was ingediend voor de bouw van een nieuwe molen op Gelders gebied. Zij dienden een protest in bij de Staten van Utrecht waarin zij verklaarden dat zij van Cornelis van Zijl, afkomstig uit Amerongen, of van zijn erfgenamen het recht hadden gekocht op de windmolens staande op de Kleine Venlo in Veenendaal in het Gerecht van Rhenen, tegen een erfpacht van 13 ponden

van 11 groten Vlaams per jaar. Op dezelfde voorwaarden had deze Cornelis van Zijl deze windmolen in het jaar 1563 gekocht van de Rekenkamer in Den Haag tijdens de regering van Zijne Koninklijke Majesteit (Philips II) als Heer van Utrecht.

In het verleden was, volgens het rekest, noch aan de genoemde Cornelis van Zijl, noch aan de huidige supplianten enig beletsel ten aanzien van het recht op de windmolen in de weg gelegd door het oprichten van een andere windmolen binnen een straal van een halve mijl.

Nu was de supplianten ter ore gekomen dat enige personen de toestemming van de Staten van Gelderland en de hoge overheid aldaar hadden om in de buurt van de bovengenoemde molen, op Gelders grondgebied op nog geen anderhalve boogschot afstand van de molen, tegen betaling van een kleine recognitie, een nieuwe windmolen te mogen plaatsen (2).

Dit achtten zij in strijd met de bepalingen, vastgelegd in de overeenkomst met Cornelis van Zijl hetgeen grote schade zou toebrengen aan de supplianten. Er was ook nooit enige klacht over ongemak ten aanzien van de genoemde molen geuit door diegenen die op het gebruik van de molen waren aangewezen omdat, op kosten van de supplianten, er naast de windmolen ook een rosmolen was ingericht die in geval van nood of bij windstilte de gemeenschap van dienst kon zijn.

De supplianten verzochten om aan de Staten van Gelderland te verzoeken de aanvraag van de bovengenoemde particuliere gegadigden niet in te willigen en zo het verzoek reeds zou zijn ingewilligd te bepalen, dat die nieuwe molen op een andere plaats zou moeten worden neergezet, een plaats die niet strijdig was met de vergunning uit 1563.

Omdat toen Zijne Koninklijke Majesteit zowel over Gelderland als over Utrecht regeerde behoeften de supplianten daarom nu niet benadeeld te worden. Het protest was ondertekend door Zander Marcelisz. De verklaring was namens de gedeputeerde staten van Utrecht ondertekend op 19 mei 1593 door G. Leydenberch en in de marge stond de aantekening dat de rentmeester van de Domeinen werd opgedragen om voor het belang van de Domeinen op te komen.

De rentmeester van de Domeinen Cornelis Both liet er geen gras over groeien want dezelfde dag nog verzond hij zowel aan de Gelderse Rekenkamer als aan de Gelderse Staten een brief, waarin alle bekende feiten op een rijtje werden gezet. Hij verzocht hierbij de aanvrager van de nieuwe molen, Goert Cock, tollenaar, op te dragen de nieuwe molen op een andere plaats te bouwen en wel op een afstand van een halve mijl van de oude molen. Hij zou zich anders verplicht zien ambts-halve, met Zander Marcelisz., de concessie aan de genoemde Cock voor het Hof van Gelderland te brengen, hetgeen beter te voorkomen zou zijn omdat dit onenigheid tussen de beide provincies zou kunnen veroorzaken.

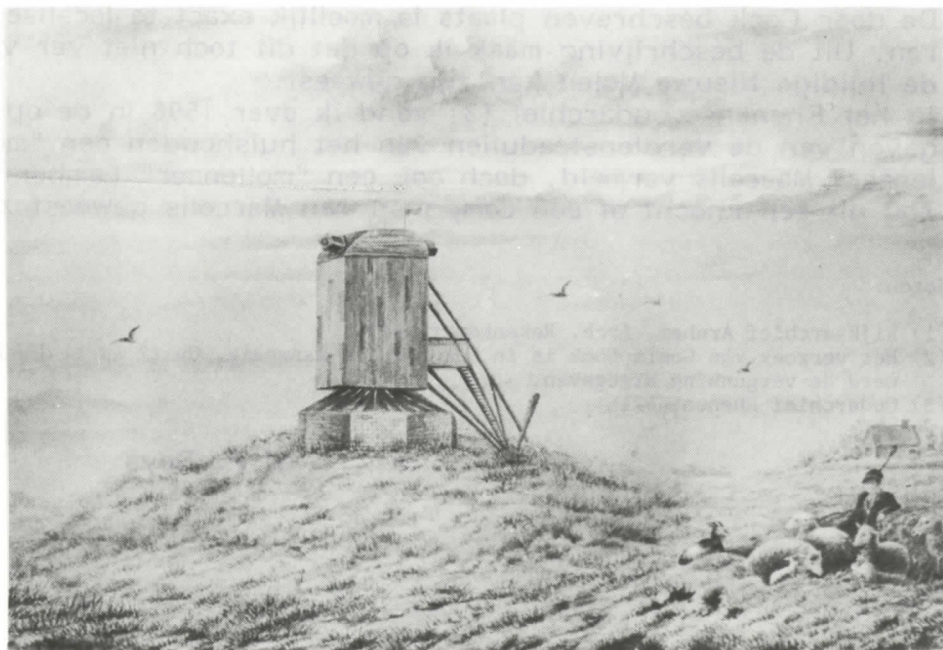
Het antwoord van de Gelderse Rekenkamer aan de Utrechtse rentmeester is ook bewaard gebleven, zij het in een klad-versie, die zeer moeilijk leesbaar is. De Gelderse reactie kwam er op neer, dat betreffende de aanvraag, die Goert Cock had ingediend, de Rekenkamer in Den Haag hier niets over te zeggen had. Al ging het dan wel over een acte die destijds door de koning was bekrachtigd, ontkend werd dat de macht van Den Haag zich in dit opzicht uitstreckte over het rechtsgebied van andere provincies. En als men dan klachten had, moesten de Utrechtse Domeinen, of Zander Marcelisz. zich maar vervoegen bij de Gelderse '*Canzeler ende Raeden*', die voor dergelijke gevallen waren aangesteld.

Hoe het verder is gelopen is niet bekend. We weten alleen dat de Gelderse molen er toen niet is gekomen. Pas in 1623 is, naar mijn gegevens, de 'Nieuwe' Gelderse molen gesticht op de plaats, waar thans de Nieuwe Molen nog staat.

Het verzoekschrift van Goert Cock luidde letterlijk als volgt:

" *Aende Heeren vander rekening in Gelderland*

Gheeft Goert Cock Uwe Ed: ende I zeer dienstelick te kennen woe dat hij mit Uwe Ed: ende I consent gaerne een wint ende rosmolen solde stellen op xxijj margen vuytgegraevenn veens/

Ruïne molen

toecomende due weduwe van Cornelis Aelbertsz. daer naeste aengelegen es Cornelis Pijnsen zuijtwart/ die erffgenaemen van Jacop Florissen westwaert Veltgens Graeff nortwaert ende die gemeijne Grift oistwaert/ mits gevende jaerlicx een cleene recognitie soe hij mit Uwe Ed: ende I sal kunnen accorderen

Dit doende etc. "

Bij dit verzoekschrift van Goert Cock staat een gunstige kantbeschikking van 27 april 1593 en tevens een aantekening, dat de acte van de molen van Waelreveen (Walderveen) geregistreerd staat in het tweede boek onder no. 127. Er werd dus kennelijk gekeken, hoe andere vergunningen werden afgehandeld.

De door Cock beschreven plaats is moeilijk exact te localiseren. Uit de beschrijving maak ik op dat dit toch niet ver van de huidige Nieuwe Molen kan zijn geweest.

In het Rhenense oudarchief (3) vond ik over 1596 in de opgaven van de verdienstedullen van het huishouden een "molenaer" Maecelis vermeld, doch ook een "mollenaer" Lambert. Zou dit een knecht of een compgnon van Marcelis geweest zijn?

Noten:

- (1) Rijksarchief Arnhem, Arch. Rekenkamer 1412
- (2) Het verzoek van Goert Cock is in het dossier aanwezig. Op 27 april 1593 werd de vergunning afgegeven.
- (3) Oudarchief Rhenen, 421

H.P. Deys

De molen „De Vriendschap”

"De Vriendschap" aan de Nieuweweg was de andere Veenendaalse windmolen. De geschiedenis van deze molen begon op 16 september 1872. Op die datum kreeg Wessel Klomp Jansz., molenaar, wonende te Stichts Veenendaal van Evert Veldhuizen 15 ellen en 16 roeden bouwland in eeuwigdurende erfpacht voor f 45,-. Wessel Klomp was molenaar op de "Oude Molen", de standerdmolen op de Molenpol achter de kerk in Veenendaal. Volgens de verhalen zou deze standerdmolen in een orkaan in 1860 zijn kruis verspeeld hebben. De molen zou niet hersteld zijn en ook bleef verder onderhoud achterwege, Waardoor de molen steeds meer in verval raakte en uiteindelijk rond 1870 gesloopt werd.

Nu liet Wessel Klomp in 1872 op het stukje grond aan de Nieuweweg, dat hij in 1872 in erfpacht gekregen had een

nieuwe molen bouwen. Het is wel vreemd, dat hij pas in 1872 een nieuwe molen liet bouwen. Is de standermolen in 1860 soms toch hersteld? Of klopt het verhaal van de storm niet? Zou deze storm niet in 1860, maar in of tegen 1872 zijn verwoestend werk verricht hebben? We weten het niet en daarom zullen we de zaak maar verder laten rusten.

De nieuwe molen kreeg drie koppel stenen: één koppel zestiender en 2 koppel zeventiender stenen, de vlucht was 84 voet. Op de begane grond van de molen werd een woning ingericht, die zelfs voorzien was van een kelder.

Deze molen kwam op 3 augustus 1891 in handen van de familie Van Eden. Op die dag kocht Jan Jacob van Eden de molen voor f 4500,- van Nicolaas Wolfswinkel, landbouwer te Amersfoort. Uit het koopcontract bleek, dat Wolfswinkel de molen op 9 mei 1888 uit een erfenis verkregen had. De molen was kort tevoren, in februari 1898, verhuurd aan Hein en Hendrik Rijnders, op een contract voor zes jaar. Dit contract zou pas op 1 januari 1894 aflopen. Vandaar, dat Jan Jacob van Eden, deze heren Rijnders schadeloos moest stellen: hij moest hen de resterende huur tot 1 januari 1894 uitkeren op basis van de huur, die f 220,- per jaar bedroeg.

Jan Jacob van Eden, wiens broers "De Nieuwe Molen" bemaalden woonde met zijn gezin tot 1898 onder in de molen. In dat jaar verhuisden zij naar het toen gebouwde molenaarshuis, want men had de ruimte onder in de molen nodig voor het bedrijf, want om minder afhankelijk te wezen van de nukken en de grillen van de wind ging men ook met de motor malen. Zo kon men toch malen, al was er geen wind. Toon Dammers, een Bleiswijkse beurtschipper, die met een zeilschuit voer, liet zich eens ontvallen: "*De ene dag waait het vel van je bliksem en de andere dag is er geen asie wind*".

Het was daarom wel begrijpelijk dat veel schippers, en ook molenaars, hun zeilen voorgoed wegborgen en gebruik gingen maken van motoren.

Op 22 januari verkreeg Van Eden van de gemeente Ede vergunning om in de voormalige woning een petroleummotor van 12 pk op te stellen. Als voorwaarde werd nog gesteld, dat men niet meer dan twee vaten petroleum à 150 kg tegelijk in

"De Vriendschap" in volle glorie (omstreeks 1960).

Rotaryclub Veenendaal-Rhenen

stichting 'vrienden van de nieuwe molen'

Uitgave ter gelegenheid van de heringebruikname
op zaterdag 13 mei 1989

Het bedrijvige hart van Veenendaal verandert snel.

Inwoners en buitenstaanders zien het straatbeeld voortdurend wijzigen.

De veranderingen volgen elkaar op door nieuwbouw, wegeaanleg en werkzaamheden voor het scheppen van andere moderne voorzieningen. Plaatsen waar ooit industriële complexen stonden, zijn of worden nu ingericht voor huisvesting, winkelen, beplanting, verkeer of zelfs voor culturele ontspanning. Het zijn ontwikkelingen die passen in de tegenwoordige tijd en signalen dat het in Veenendaal kennelijk voor de wind gaat.

Sinds de bouw, lang geleden in 1911, is het voortbestaan van "De Nieuwe Molen" in onze gemeente onaangetast en nu, misschien wel meer dan ooit, verdedigbaar. Daar op de hoek van Mulderslaan en Nieuweweg is de molen niet alleen een beeldbepalend bouwwerk, maar ook een symbool van de industriële traditie in Veenendaal. Als bron van werkgelegenheid en oorspronkelijke fabriek van voedsel van originele betekenis. Kortom, "De Nieuwe Molen" is terecht aangemerkt als rijksmonument en daarmee een blijvende herinnering aan het verleden.

Nederlanders zijn trots op hun molens en Veenendalers in het bijzonder mogen trots zijn op "De Nieuwe Molen".

Zo'n fraai uitgevoerd bouwwerk is een visitekaartje en een waardevol brok historie voor de gemeente aan de zoom van een druk bereden toegangsweg.

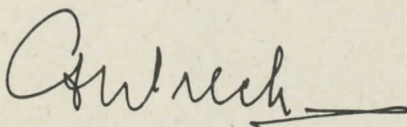
Zo'n fraaie molen heeft ook zijn keerzijde. Namelijk, door het gevaar van verval een aantasting van de "tand des tijds". Onderhoud vergt veel geld en restauraties zijn veelal

onvermijdelijk. Het is de verdienste van vele vrijwilligers om als vrienden gezamenlijk te werken aan het behoud van deze molen.

Als men er met elkaar in slaagt, is dat een reden voor een felicitatie.

Alle betrokkenen: van harte proficiat!

ir. G. Wiechers,

A handwritten signature in dark ink, appearing to read 'G. Wiechers', followed by a horizontal line.

burgemeester van Veenendaal

Stichting „Vrienden van de Nieuwe Molen”

Begin 1985 hield de heer H. Smulders, vrijwillig molenaar van de Nieuwe Molen te Veenendaal, een lezing met dia's voor de leden van de Rotary Club Veenendaal.

Het was zijn bedoeling ons de desolate toestand te laten zien, waarin de molen verkeerde.

De beelden waren schokkend: een lekkend dak en ramen, gescheurde muren, waardoor de regen heensloeg. Van binnen en op de stelling rottend hout.

In de molen overal emmers en bakken om het water op te vangen.

En dat in Veenendaal, waar na de sloop van vele oude panden, nog slechts twee monumenten waren overgebleven, de Oude Kerk en de Nieuwe Molen.

Het emotionele betoog van de heer Smulders had resultaat. De Rotary Clubs Veenendaal en Rhenen/Veenendaal besloten een commissie op te richten om contact op te nemen met de eigenaar van de molen, de Stichting Utrechtse Molens. Het resulteerde in de oprichting van "de Stichting Vrienden van de Nieuwe Molen", die opnieuw een restauratie zou stimuleren en een percentage van de kosten daarvan bijeen zou brengen.

Contact werd gelegd met Monumentenzorg, de Provincie Utrecht en de gemeente Veenendaal. Bestek en begroting werden gemaakt. De Rotary Clubs zouden voor fl. 1.30.000 garant staan. Tevens zou met behulp van de gemeente Veenendaal een sierbestrating rondom de molen gelegd worden en de molen 's avonds permanent verlicht.

Een reeks van activiteiten ging van start. Sponsorfietstochten door clubleden, sponsorlopen m.m.v. diverse scholen, verkoop van wijn en speculaas in de clubs. Dit alles bracht een flink bedrag op, maar het was duidelijk dat een vaste bron van inkomsten gezocht moest worden. Er werd besloten daarvoor donateurs te werven. Enkele honderden bedrijven werden aangeschreven en bezocht. Het leverde slechts enkele tientallen donateurs op.

Wanneer men bedenkt dat winkeliers en bedrijven talloze

malen worden benaderd voor even zo veel goede doelen, was het resultaat teleurstellend, maar begrijpelijk. In 1986 ging de restauratie van start en in de loop van het volgende jaar groeide ons saldo, dank zij de acties en de niet vele, maar wel royale donaties.

Maar zoals bij iedere restauratie bleven ook nu teleurstellingen niet uit. Tot nu toe verborgen gebreken kwamen aan het licht en de kosten zouden meer dan het dubbele van de oorspronkelijk begrote som gaan bedragen.

In april 1987 viel de restauratie stil, omdat de liquide middelen van de Stichting Utrechtse Molens niet meer toereikend waren.

De windstilte noopte de Stichting Vrienden van de Nieuwe Molen, hoewel noch eigenaar, noch opdrachtgever, tot intensivering van haar activiteiten bij gemeente, eigenaar en provincie.

Activiteiten die in de ogen van sommigen bedenkelijk de grenzen van het toelaatbare naderden.

De stelling rondom de molen, welke levensgevaarlijk bleek geworden, met name voor de molenaar, werd einde 1988 volledig vernieuwd.

Mede dankzij de gemeente Veenendaal waren de financiën tezelfder tijd rond.

Vermeldt dient nog te worden, dat de binnenzijde van de muren door leerlingen van de Talmaschool belangeloos en vakkundig in zo redelijk mogelijke staat werd gebracht.

De buitenzijde van de gehele molen blijft nog een grote zorg. De muren moeten geheel opnieuw gevoegd en waterdicht worden gemaakt. Niet alleen om het aanzien van de molen te verfrazen, maar ook om al het gerestaureerde tegen weersinvloeden te beschermen. Ook dit zal nog grote kosten met zich meebrengen.

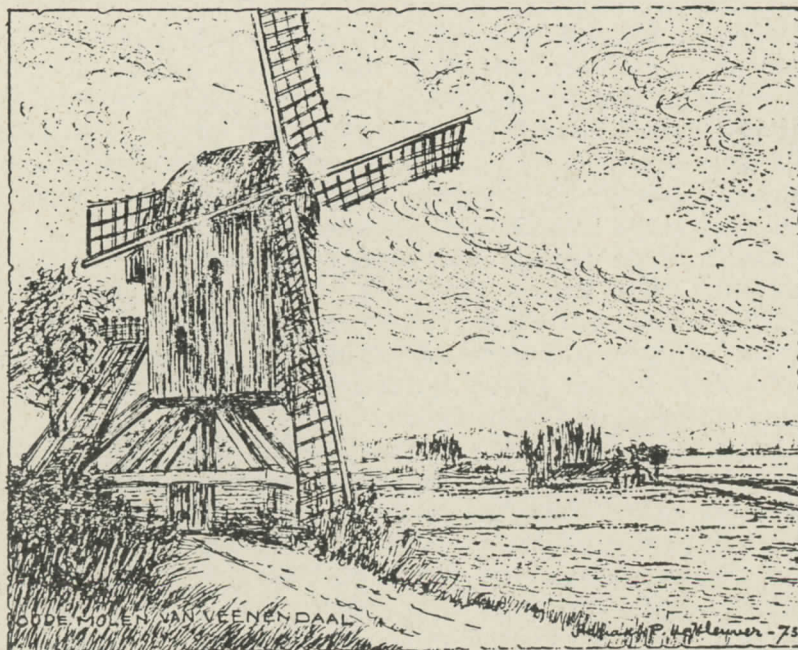
De Stichting "Vrienden van de Nieuwe Molen" wil onafhankelijk daarvan de Nieuwe Molen voor haar donateurs en voor allen die betrokken zijn geweest bij de restauratie op de Nationale Molenfietsdag door middel van een feestelijke bijeenkomst op 13 mei om 10.30 uur in het middelpunt plaatsen.

Hopelijk is dan de restauratie voltooid, maar dan toch wil

onze stichting ook in de toekomst, haar steun blijven geven.
om de Nieuwe Molen in goede staat te houden en voor Veenendaal te behouden.

Namens de "Stichting Vrienden
van de Nieuwe Molen",

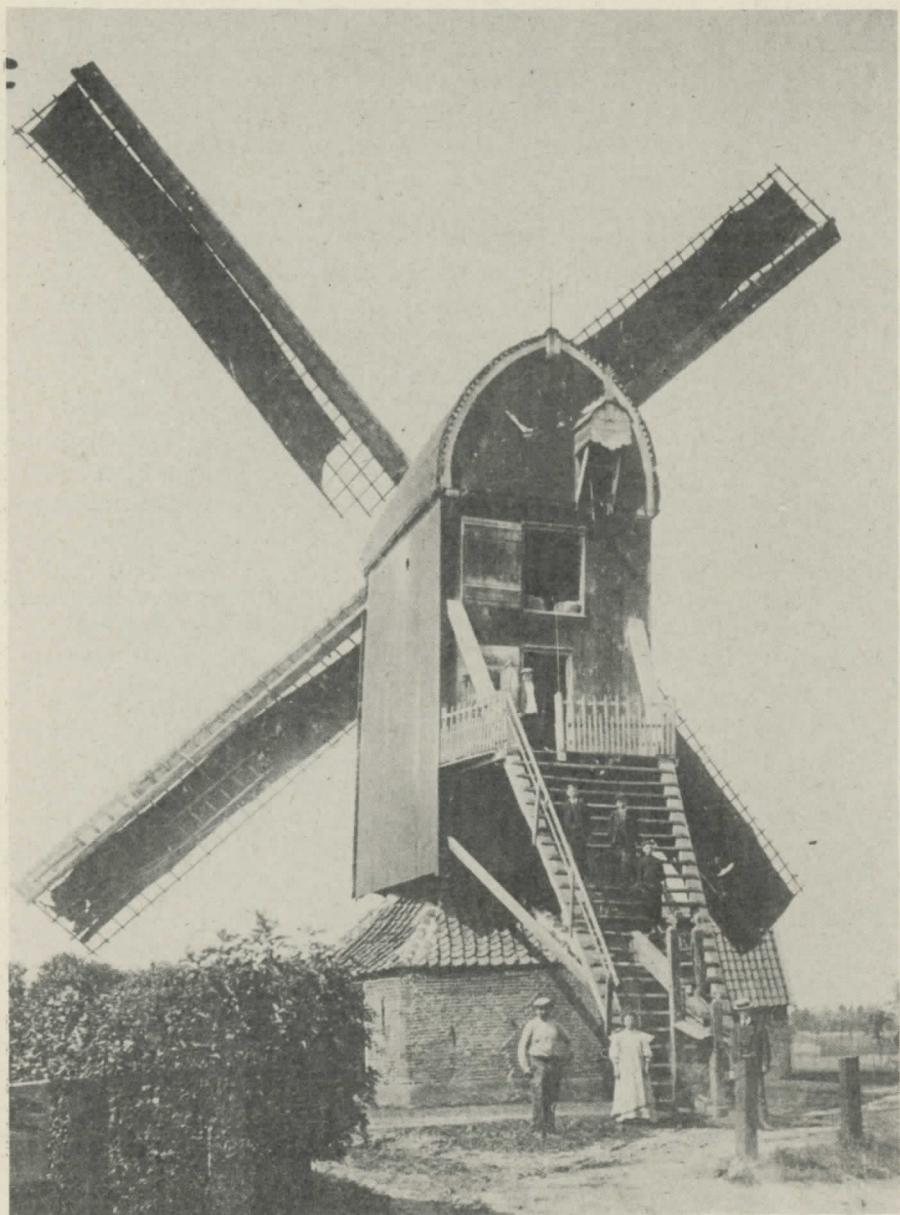
H.E.G. Pilon

De Stichtse Molen op de 'Meulenpol'
(tek. A.P. de Kleuver)

Een overzicht van de geschiedenis van de Nieuwe Molen

Vóór het jaartal 1911 stond op dezelfde plaats een 'Standaard Molen'. Dit is een vierkante kast met een schuine onderbouw en in het midden een zware spil waar de gehele kast met kap en wieken omheen draaide als hij in de wind gekruid werd. Dit was ook een korenmolen waar de granen (tarwe, gerst, rogge, haver) gemalen werden voor de bakker en de boer. De capaciteit van deze molen met strakke wind en goede gescherpte stenen was ongeveer 20 mud rog per uur. Na ± 150 à 200 mud moest er weer een steen gebilt (gescherpt) worden. De ene keer de looper (bovenste) en de volgende keer de ligger (onderste). Dit was een zwaar werk. Met een bilhamer (beitel) werden de kerven op de steen uitgediept en de randen scherp gemaakt. Hierbij kreeg je stukjes ijzer en steen in je handen die onderhuids voor altijd bleven zitten. Indien er geen wind was kon er niet gemalen worden. De werktijden waren: half zes beginnen, om negen uur brood, om half drie eten en dan om tien uur 's avonds afzeilen. Maar daar kwam in de praktijk niets van terecht, want als er wind was ging het tot twaalf uur door. Vanaf ± 1630 is de familie van Eden al eigenaar van de molen. In volgorde: 1630 Dirk, dan Maas, dan Brand, dan Gijsbert en in 1773 trouwde Jan van Eden met Jannetje Schoonderbeek. Dit gezin had vijf kinderen en lieten in 1815 een schilderij van het gezin maken in de huiskamer met aan de muur een portret van de Standaard Molen. De jongste zoon Gerrit (1814-1881) werd later eigenaar van de molen. Hij trouwde met Judikje den Dolder. Deze bruid hoorde toen ze in ondertrouw ging dat de bruidegom ouder was dan hij verteld had. Uit dit gezin werden zeven kinderen geboren van wie de zonen het molenaarsvak leerden. Eén zoon, Jan Jacob, kocht op 3 augustus 1891 Molen "De Vriendschap" van Nicolaas Wolfswinkel uit Amersfoort. Deze molen was gebouwd door Wessel Klomp in 1872, waarschijnlijk molenaar te Stichts Veenendaal. De andere twee zoons, Gerrit en Jacob, met een ongetrouwde zuster Jaantje bleven met moeder

De familie Van Eden voor de oude Standaardmolen die ook wel
"De Nieuwe Molen" heette.

Judikje (+1912) op de molen. Bij windstilte werd het graan in de achtergelegen schuur opgeslagen. Kwam er dan gunstige wind dan werkte men 's nachts door en hielp ook Jaantje met de kruiwagen het koren naar de molen brengen. Gerrit besloot de oude Standaardmolen te slopen en daarvoor in 1911 de huidige ronde stenen Stellingmolen te bouwen. De Standaardmolen werd omgetrokken wat een enorme stofwolk veroorzaakte. Daarna werd de Nieuwe Molen gebouwd door Wijnveen uit Voorthuizen. Dit werd een der grootste Stellingmolens van Nederland, uitgerust met drie koppels maalstenen. Na de dood van Gerrit van Eden op 13 juni 1924 werd de molen verkocht aan Harm van Eden, zoon van Jan Jacob, molenaar op molen "De Vriendschap". Harm heeft zonder problemen gemalen tot de tweede wereldoorlog. Tijdens de oorlog viel de molen onder de voedselvoorziening, zodat iedereen zijn koren kon laten malen, al stond er zo nu en dan een Duitse schildwacht op de omloop. Daarna is de windkracht van minder betekenis geworden. De mengvoederindustrie begon zich enorm te ontwikkelen. Steeds meer soorten grondstoffen moesten er gebruikt worden, die moeilijk voor de stenen te malen waren. Zodoende werd er een elektrische hamermolen met mengketel in de molen geplaatst en dat was de oorzaak dat de molen stil kwam te staan. De zoon van Harm van Eden is niet in het vak gebleven en heeft de molen aan de gemeente Veenendaal verkocht. De gemeente heeft de molen overgedragen aan de Utrechtse Molenstichting. Nu draaien de vrijwillige molenaars op zaterdag nog met de molen, want een stilstaande molen raakt immers in verval. Jan Jacob van Eden heeft op 30 november 1928 molen "De Vriendschap" verkocht aan zijn tweede zoon Gerrit Jan. De molen heeft gemalen tot aan 1950. Daarna is ook daar de elektrische hamermolen gekomen. In 1958 werd het binnenwerk eruitgehaald en silo's erin getimmerd. In 1960 werd de molen weer verkocht aan zoon Gerrit Jan die in 1968 de wielen eraf gehaald heeft om er daarna een moderne mengvoederfabriek van te maken. Nu is de molen nog een monument waar men graan maalt voor Molen "De Vriendschap" zodat de molen in vol gebruik voor het nageslacht bewaard kan blijven.

G.J. van Eden

De technische beschrijving van de Nieuwe Molen

De in 1911 gebouwde korenmolen is een ronde stenen stellingmolen. Daarnaast is het een boven-buitenkruier. Hij bestaat uit een stenen romp met daarop een los draaiende kap met bijbehorende staartkonstruktie met aan de onderzijde de kruilier en aan de andere kant het wiekenkruis. De romp telt vijf verdiepingen.

Op 7 meter boven de begane grond bevindt zich de stelling. De romp heeft achttien vensters, twee stel wagendeuren op de begane grond en twee stellingdeuren op de tweede verdieping. Het interieur van de molen is van oudere datum dan 1911.

De kuipen waarin de stenen draaien zijn afkomstig van de standermolen, de voorganger van de huidige molen.

De kap is afkomstig van een gesloopte poldermolen in Noord-Holland, in de balken staat nog zijn bouwjaar, 1828, gebeiteld. De balken die de vloeren dragen zijn afkomstig uit verschillende gesloopte molens.

De functies van de verschillende verdiepingen zijn:

1) Op de begane grond reden de wagens in en de andere kant weer uit om te laden en te lossen.

2) De eerste zolder diende alleen voor opslag. Later hebben daar ook hulpwerktuigen gestaan.

3) De tweede zolder, de maalzolder, is de werkvloer van de molenaar. Van hieruit kan hij de druk van de maalstenen regelen, de kwaliteit van het maalprodukt controleren door met zijn hand in de meelstroom te voelen en tussen de duim en de wijs- en middelvinger te laten gaan. Vanaf deze zolder en de twee hogere zolders kan hij het hijs- of luiwerk inschakelen, hetzij op de wind of handkracht. Via de stellingdeuren kan hij op de stelling komen die rondom de molenromp loopt. Hierop kan hij met behulp van een lier die onderaan de staartkonstruktie hangt, de kap op de wind kruien, hij kan van daaruit de rem, de vang genaamd, die zich boven in de kap bevindt, via een touw, bedienen.

Van hieruit kan hij de zeilen op de enden of beter bekend

de wieken spannen en afhalen.

Het wiekenkruis bestaat uit twee haaks op elkaar in een giet-ijzeren kop vastgemaakte roeden. Aan de linkerzijde van de roe is een houten hekwerk bevestigd waarop het zeil kan worden gelegd.

4) De derde zolder heet, de steenzolder. Hier bevinden zich twee kuipen met daarin twee koppels maalstenen, de draaiende loper en de vastliggende ligger. Het maalvlak van de beide stenen is voorzien van kerven die met een speciale hamer, de bilhamer, wordt bewerkt. Om daar bij te kunnen komen, moet de loper worden verwijderd en omgedraaid. Hiertoe bevindt zich op deze zolder een verplaatsbare steenkraan.

Bovenop de kuipen staat een bak die in een punt uitloopt. Hierin wordt het graan gestort. Onderin de bak zit bij de punt een luikje waar het graan doorheen gaat om via de onder de bak bevestigde schuddebak in een gat, in het centrum van de loper, de krop genaamd, te storten. Het graan wordt tussen de stenen geslingerd en vermalen. Het meel wordt in de kuip opgevangen. Via een opening verdwijnt het in de meelkoker waarna het in de zak, een zolder lager, terecht komt. Direkt onder de zoldering draait een groot kammenwiel, het spoorwiel, die de kracht van het wiekenkruis, via een zware spil, de koningsspil, overbrengt op twee afzonderlijke regelbare raderen, de steenrondsels, die bovenaan de steenspillen vastzitten. Aan de onderzijde zitten deze spillen vast aan de lopers.

5) De vierde zolder is een luizolder. Hier bevindt zich het luiwerk. Het sleepwiel, dat rondom de koningsspil zit, drijft het luiwiel aan wanneer dit laatste wiel door een hefboom met een touw op het eerste wiel wordt getrokken. De luiketting wordt dan om een as gewonden. Aan de andere zijde van die as bevindt zich weer een groter wiel met een dik touw er om heen lopend, die door gaten in de zoldervloeren verticaal rond gaat. Deze is voor handbediening. Op deze zolder kunnen via luiken de steenspillen uit het werk gezet worden en draait de molen onbelast. "Voor de Prins malen" heet dat in de molenwereld.

6) De vijfde verdieping is de kapzolder. Hier bevindt zich de

molen- of bovenas, die samen met het wiekenkruis een geheel vormt. Om die as zit een groot rad, het bovenwiel, deze brengt de kracht over op een ander rad of rondsel via een krans van kammen. Dit rondsel bestaat uit twee schijven met daartussen verticale staven die door de kammen worden geraakt. Om het één en ander soepel te laten verlopen worden deze onderdelen gesmeerd met bijenwas. Dit rondsel zit aan de bovenkant van de koningsspil die van hieruit verticaal

‘MIJN MOLEN MAALT NIET MEER’

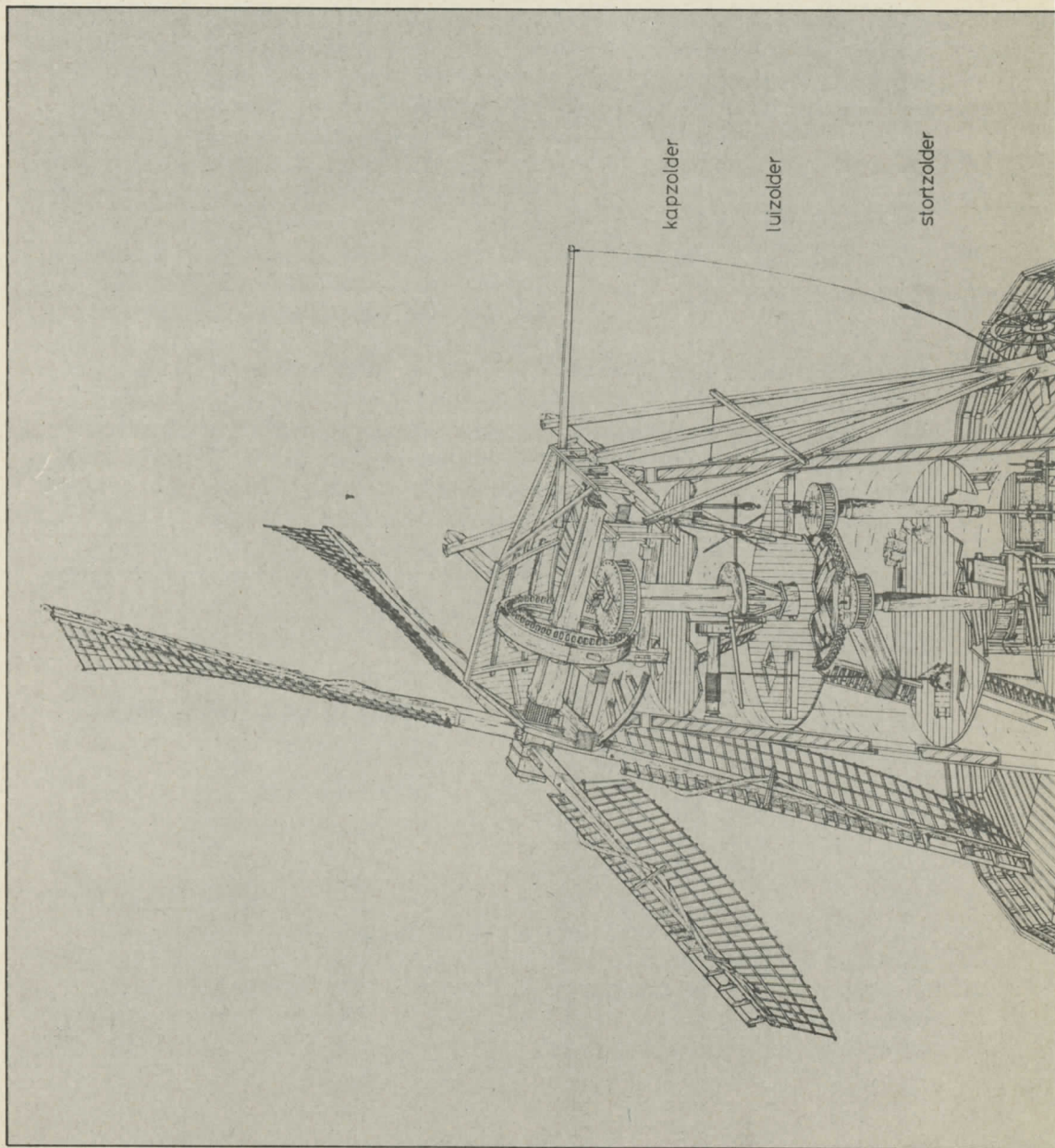
(Mijn gebit is slecht)

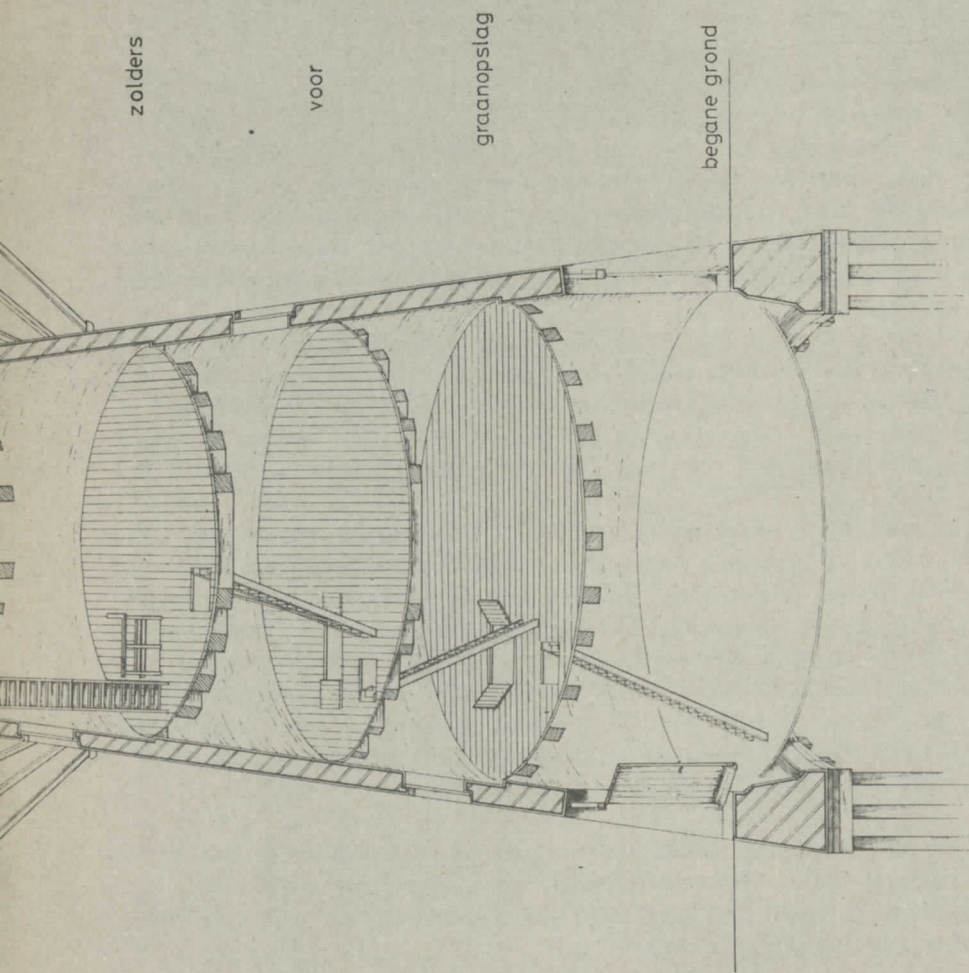
naar de steenzolder loopt. De spil is tevens de spil van de draaicirkel van de kap. De bovenas heeft twee glijlagers. Eén voor, een achter die met een eeuwenlang in gebruik zijnd middel, varkensreuzel, gesmeerd worden. Rondom het bovenwiel zitten vijf houten blokken die met ijzers met elkaar verbonden zijn. Zij vormen gezamenlijk de rem, de vang. Die blokken zijn van kromgegroeid wilgenhout. Dit hout heeft de eigenschap stroef te blijven bij wrijving. Het wordt vanaf de stelling bediend. Het remmen, vangen, van de molen is werk van feeling, hier staat of valt het wiekenkruis mee. De kap staat geheel los op de romp. Hij wordt door zijn gewicht op zijn plaats gehouden. Wanneer hij op de wind gekrooien wordt, verplaatst hij zich over ruim vijftig wielen die tussen een boven- en onderrail lopen. Het is moeilijk voor te stellen dat het principe van hetgeen hier is beschreven al honderden zoniet duizenden jaren oud is. Holland en windmolens zijn een begrip maar buiten ons land staan er ook nog honderden. Het zijn de poldermolens die ons land bekendheid hebben gegeven. Het is oorspronkelijk een Arabische vinding.

‘HIJ IS VAN BISSCHOP MAALDER GEWORDEN’

(Hij is arm geworden)

H. Smulders

DOORSNEDE VAN EEN SCHIEDAMSE BRANDERSMOLEN

tekening: B.P.Koster

De restauratiewerkzaamheden aan de Nieuwe Molen

VOORBEREIDING

Restaureren is iets anders dan renoveren en niet te vergelijken met nieuw- of vernieuwbouw.

Gelukkig wordt bij het herstel van monumentale panden en andere monumenten (w.o. molens) niet gekozen voor renoveren, waarbij met nieuwe materialen, constructies en technieken een authentieke stijl wordt benaderd of voor (ver)nieuwbouw, waarbij een (nieuw) "gebouw" met de functie "molen" wordt opgericht.

Bij restaureren -zeker indien het molens betreft- is het usance terug te bouwen naar de oorspronkelijke toestand, waarbij uiterlijk, constructie en functie zoveel mogelijk in ere worden hersteld. Zo ook bij de Nieuwe Molen.

Toen de Rotary Veenendaal het besluit nam de molen te "adopter", werd uitgegaan van een reeds opgesteld bestek waarbij de Stichting Utrechtse Molens en Monumentenzorg nauw betrokken waren geweest. Dit uit november 1985 daterende bestek sloot op een bedrag van f 136.220,49 en ging uit van de minimaal noodzakelijke werkzaamheden om de molen redelijk te herstellen. De gebruikelijke termijn van 25 jaar waarin geen groot onderhoudswerk zou moeten worden gepleegd was bij deze begroting bij voorbaat een utopie.

Elders in dit nummer leest u hoe de gelden werden veilig gesteld, hoe de financiële verdeling werd gemaakt en dat de begroting uiteindelijk steeg tot een bedrag van bijna 3 ton. Maar hoe verliep de restauratie?

UITVOERING

De 1e fase, gebaseerd op de oorspronkelijke raming, begon eerst half april 1987 door de molenmakers van Verbij.

Al snel bleek dat de werkelijkheid, ondanks de nauwgezette begroting helaas vele malen slechter was dan aanvankelijk kon worden voorzien.

Voor de kap bijvoorbeeld was opgenomen dat na aanbrengen

‘EEN STILLE MOLEN MAALT GEEN MEEL’

(Zonder arbeid bereikt men niets)

van een werksteiger (m.b.v. aanwezige steigergaten):

- de dakbedekking moest worden wijderd,

- 30 m² dakbeschot diende te worden vernieuwd;

- de gordingen moesten worden ver-

zwaard; - een nieuwe dakbedekking moest worden aangebracht.

Maar wat was de werkelijkheid?

De steigergaten zaten te laag, er moesten nieuwe geboord worden. Onder het dakleer bleek het dakbeschot verstikt te zijn (van buiten niet te zien) en kwam met het verwijderen van het dakleer mee naar beneden. Het gevolg was dat niet met herstel kon worden volstaan maar grotendeels een vernieuwing moest plaatsvinden. En ja, van het één komt het ander, toen de kap er af lag begon het te regenen en voor de afdekking kon worden aangebracht stond tot op de steenzolder de zaak blank.

Omdat de kap er toch af lag werd het kruiwerk nagezien.

Het kruien ging veel te zwaar omdat in de ijzeren onderring door de flenzen in de loop der jaren een geul was gesleten. Door het aanbrengen van een ijzeren plaat en het wat omhoog brengen van de kap lopen de rollen nu vrij, al blijft het kruien met de lier nog steeds zwaar werk.

‘ZOLANG DE EZEL ZAKKEN DRAAGT HEEFT DE MULDER HEM LIEF’

(Vleien duurt maar zolang het voordeel oplevert)

Nadat 4 nieuwe schoren (i.p.v. de begrote 2) inklusief klapmutsen en een nieuw kruiblok rond de lier en een nieuwe staaldraad waren aangebracht bleek niet alleen dat er veel werk was tegengevallen, maar dat nu al kon worden gesteld

dat eigenlijk de hele stelling moest worden vernieuwd (in plaats van de aanvankelijk geraamde stellingschoren!) er nog wel meer tegenvallers zouden komen en de oorspronkelijke begroting al met f 50.000,- was overschreden.

De Stichting "De Utrechtse Molens" legde de werkzaamheden stop (medio 1987) en becijferde dat er een extra bedrag ad. f 129.786,- nodig zou zijn om de restauratie te voltooien.

Er is sindsdien heel wat afgepraat en gecijferd. Met extra bijdragen van de gemeente Veenendaal en de Stichting Vrienden van de Nieuwe Molen kon door de Stichting "De Utrechtse Molens" uiteindelijk een jaar later, 4 juli 1988, opdracht tot het vervolg worden gegeven voor een bedrag ad. f 127.500,-. Met de eerdere raming + overschrijding betekende dit dat de totaalkosten waren gestegen tot f 291.075,67.

Wat omvatte dit meerwerk dan wel?

In feite alles wat in de eerste voorzichtige raming was weggelaten. Van het totaal vernieuwen van de balie (omloop) van ruim f 70.000,- tot extra zeilen, het vervangen van de wagen-deuren, het repareren van kuipen en deksel (koppel) en vele kleine zaken.

Helaas waren de werkzaamheden zolang stilgelegd dat de tweede fase moeizaam op gang kwam. Verbij had verplichtingen elders en inschakeling van onderaannemers verliep niet zo vlot.

De Stichting Vrienden van de Nieuwe Molen zat echter niet stil en benutte deze tijd met enthousiaste hulp van leerlingen van de Talmaschool (u weet wel, die ook duizenden guldens bijeenliepen in een sponsorloop!) de gehele binnenkant van de molen schoon te bikken, waardoor het aanzien een stuk florisanter werd.

Maar gelukkig zijn de werkzaamheden nu zover gevorderd dat het eindpunt in het zicht is. Hoewel,..... de buitenzijde baart nog zorg. De Stichting Vrienden van de Nieuwe Molen heeft hiervoor f 10.000,- à f 15.000,- gereserveerd. Eigenlijk moet het gehele voegwerk worden vernieuwd en het metselwerk worden schoongespoten (hoge druk) en geïmpregneerd. Maar ja, dat kost wel f 60.000,-!

De Vrienden van de Nieuwe Molen hopen dat e.e.a. toch nog eventueel in fasen kan worden gerealiseerd. Want dan kan met recht van een totaalrestauratie worden gesproken. Dankzij de gemeente Veenendaal die de aanpassing van de bestrating realiseerde en de Rotary Veenendaal die een flood-light-installatie schonk, zal de Nieuwe Molen voor lange tijd overdag en 's avonds staan te pronken.

H.A. Vooijs

De vrijwillige molenaar

De windmolen heeft vanaf de 13e eeuw een belangrijke rol gespeeld in de historie van ons land. Deze rol bestond uit drie delen n.l. 1) de voedselvoorziening, koren malen, 2) de waterhuishouding, het droogmalen van polders, 3) industriemolens, o.m. papierfabrikage, verf, olie, specerijen, houtzagerijen enz. Ons land kende in de eerste helft van de vorige eeuw zo'n 5000 windmolens. Toen stoommachines, olie- en electromotoren hun intrede deden, betekende dat het einde voor vele duizenden molens. De sloopwoede sloeg zodanig om zich heen dat bij vele molenliefhebbers de schrik om het hart sloeg. In 1923 werd de Vereniging De Hollandsche Molen opgericht. Zij stelde zich tot doel de windmolens voor het nageslacht te behouden. Dit betekende de redding voor vele molens, o.a. de Kinderdijk, 19 poldermolens. In 1967 staken een vijftal jongemannen de koppen bij elkaar. Zij stelden vast dat wij met een erfgoed aan windmolens zouden komen te zitten, waar door het uitsterven van vakmolenaars, niemand meer mee zou kunnen omgaan. Zij besloten hier iets aan te doen. Door het aantrekken van vrijwillige molenaars wilde men trachten dit molenbestand in beweging te houden. Stilstand betekent onherroepelijk, achteruitgang. Zij kwamen in contact met de Hollandsche Molen en diverse molendeskundigen. Hieruit ontstond een nog steeds voortdurende samenwerking. In 1970 werd het Gilde van Vrijwillige Molenaars opgericht. Toen reeds lag er een cursus klaar om aspiranten op te leiden, deze cursus duurt ongeveer twee jaar. Het examen wordt op een molen afgelegd en is vrij zwaar. Het percentage dat hiervoor zakt is vrij groot. Als de kandidaat is geslaagd kan het voorkomen dat hij een molen krijgt toegewezen. In veel gevallen zal hij zelf initiatieven moeten nemen om toestemming te verkrijgen van een eigenaar om met zijn molen te kunnen gaan draaien. In de meeste gevallen heeft de vrijwillige molenaar een grote mate van vrijheid om op zijn molen, de juiste inhoud aan zijn hobby te geven. Dit gebeurt op basis van wederzijds vertrouwen. Er wordt van hem verwacht, geen mooi weer molenaar te zijn. Ook tijdens regenachtig-, koud- en mistig weer wordt hij geacht op zijn molen bezig te zijn. Alleen wanneer

De heer H. Smulders in de wieken van 'zijn' Nieuwe Molen.

het weer zodanig is dat hij en de molen risico's gaan lopen, dient hij zijn veiligheidsmaatregelen te nemen c.q. de molen te stoppen en vast te zetten. Hij werkt met een monument dat geen onnodig risico mag lopen. De vrijwillige molenaar is er niet voor de toerist maar voor de molen d.w.z. dat hij de toerist ontvangt en desgewenst rondleidt maar dat zijn belangrijkste taak het behoud van de molen betreft. Zijn eerste taak is het laten draaien van de molen. Wanneer hij ook grondstoffen heeft kan hij ook malen. Daarnaast verricht hij kleine reparatiewerkzaamheden. Het grote werk geeft hij op aan de eigenaar, het is aan hem om hierin een molenmaker te betrekken. Daarom is het belangrijk dat de molens d.m.v. vrijwillige molenaars, in beweging blijven. Op die manier worden tijdig gebreken gekonstateerd en dure restauraties voorkomen. De oorzaak van deze restauratie dateert nog hoofdzakelijk uit de tijd dat de molen nog particulier eigendom was. Doordat de molen draait, komt hij in de publieke belangstelling, kunnen toeristen worden rondgeleid en op aanvraag, scholen. Het brengt de molen in de publiciteit en het legt eventueel contact met plaatselijke instanties en verenigingen. De vrije tijd van de vrijwillige molenaar is meestal beperkt tot de zaterdag of vrije dag zodat een draaiende molen, geen dagelijkse gebeurtenis is. Door deze activiteiten worden in toenemende mate, molens gerestaureerd en zelfs geheel nieuw opgebouwd en in werkbare staat opgeleverd. Thans heeft ons land ruim duizend wind- en waterradmolens. Vanuit het Gilde is het Komitee Nationale Molendag ontstaan die dit jaar haar 17e Nationale Molendag heeft georganiseerd. De werkgroep Biotoop is ook hieruit voort gekomen. Deze bestaat uit een landelijke keten van vrijwillige molenaars die de omgeving van hun molen in de gaten houden. Hiermee wordt getracht te voorkomen dat de voor vele honderdduizenden guldens, gerestaureerde molen, achter nieuwbouw en beplanting, aan wind en oog onttrokken wordt. Toen, eind juli 1970, de eerste cursus voor vrijwillige molenaars van start ging, gebeurde dit toevallig bij Ede. Op de, ten noorden van Ede staande Doesburgse molen,

De Nieuwe Molen in 1942.

Aan de kar op de voorgrond te zien is de molen volop in gebruik.

vormde zich een groep van 10 aspiranten, die hier praktijk-ervaring gingen opdoen. Zij bezochten onder andere ook de Nieuwe Molen, hierna de N.M. genoemd.

De eerste die het diploma haalde, hij was tevens de eerste vrijwillige molenaar van ons land, was een Edenaar.

Hij zocht hierna toenadering bij de molenaar Harm van Eden van de N.M. Dit klikte en zo werd de N.M. de eerste molen van ons land die door een vrijwillige molenaar werd bemand.

Hij bleef echter maar kort op de molen. Onder de Edese kursisten die overigens uit diverse plaatsen afkomstig waren, bevond zich ook de schrijver dezes. Hij slaagde in 1972 en volgde dezelfde weg als zijn voorganger en werd zodoende de tweede vrijwillige molenaar tot op de dag van vandaag. In de loop der jaren zijn op de molen diverse vrijwilligers en aspiranten de revue gepasseerd. Een aantal daarvan

heeft elders hun draai op een molen gevonden. In die tijd zijn er tal van reparatiewerken aan de molen verricht. In 1975 was dat, het vernieuwen van de rem. De oude was totaal versleten. Door een maximum aan handkracht en een minimum aan geld, kon een kapitaal werk tot een goed einde worden gebracht. De Nationale Molendag werd vanaf het begin in 1973, in samenwerking met de VVV Veenendaal georganiseerd door in de route van de Landelijke Fietsdag, de N.M. op te nemen. Rondom de molen heerst dan een gezellige sfeer. Aanvankelijk door bakker Van Kooten en in latere instantie door Kapitein, Hiensch en Van den Brink met boerenkapel. De opbrengst van die dag komt ten goede van de molenpot, de "kas" van de molen van waaruit de diverse werkzaamheden worden gefinancierd.

Op de eerste zolder werd een expositieruimte ingericht.

Onder de vrijwillige molenaars op de N.M. hebben zich geen Veenendalers gevoegd waardoor de molen draait op activiteiten van "buitenlanders!"

Dat is wel een beetje vreemd voor zo'n middelgrote plaats als Veenendaal. Het enige complete monument dat in Veenendaal nog over is, is na deze restauratie voor de toekomst veilig gesteld.

Doch enige vrees is toch wel gerechtvaardigd wanneer de activiteiten van de "buitenlandse" vrijwilligers om wat voor reden dan ook, stopt, de N.M. stil zal blijven staan omdat er in Veenendaal niemand aanwezig is die er mee om kan gaan. Dan staat de molen er slechts om mooi te wezen en te wachten op een volgende restauratie.

Dat wil niet zeggen dat er totaal geen belangstelling voor de molen bestaat in Veenendaal. In het buitengebeuren, rond de molen, zijn diverse Veenendalers betrokken zoals de reeds eerder genoemde bakkers, de VVV, de Stichting "Vrienden van de Nieuwe Molen", die een stuwende rol in het restauratie-gebeuren hebben gespeeld.

Niet te vergeten is de familie Van Barneveld, die bij de molen woont en de molen dagelijks in de gaten houdt en vaak de door-de-weekse gebeurtenissen opvangt.

Dan Gert van Eden die zorgt dat de molen regelmatig wat te malen heeft en voor de kinderen in de buurt "Oma Molen", de 86-jarige mevrouw Schoemaker-Jansen, die emotioneel bij de molen betrokken is en al tientallen jaren bij de molen woont.

Vervolgens de leden van de Veenendaalse Brandweer, die die enkele malen met de ladderwagen te hulp kwamen wanneer de windvaan bovenop de kap weer eens problemen had. Dit karwei werd dan in het oefenprogramma opgenomen.

H. Smulders

Fietsers zien ze graag draaien

Onder het motto "*Allemaal op de fiets*" organiseerde de ANWB in samenwerking met de VVV's 16 jaar geleden voor de eerste keer de 'landelijke fietsdag'.

De ANWB, goed voor automobilisten, realiseerde zich dat ze ooit als "wielrijdersbond" begonnen, die fietsers schromelijk verwaarloosd had en de VVV's, happig op allerlei vormen van recreatie, sloten zich van harte aan bij dit initiatief.

De opzet was om op de tweede zaterdag in mei, zoveel mogelijk mensen op de fiets te krijgen en ze een recreatieve tocht te laten rijden van tussen de 25 en 30 kilometer.

Een heel brede doelgroep dus. Het antwoord was overweldigend, mede door de intensieve propaganda die voor dit evenement gemaakt werd.

De VVV Veenendaal werd de eerste jaren "omarmd" door de VVV Ede. Dat betekende dat de deelnemers naar Ede moesten om te kunnen starten. Bij een vluchtig onderzoek naar aantallen deelnemers in beide plaatsen bleek Veenendaal veel enthousiaster voor het toeristisch fietsen dan Ede. Met die gegevens gewapend, hebben we de ANWB gevraagd ook Veenendaal als startplaats aan te wijzen en dat lukte.

Behalve de landelijke fietsdag was er ook de nationale molen-dag op de tweede zaterdag in mei. De stichting "De Nationale Molendag" vroeg aandacht voor de molens en richtte zich via hun kanalen op de molenliefhebbers.

Hoewel de landelijke fietsdag alvast een molentje in haar pakket deed, was er nog niet sprake van echt samengaan. Dat is wat later gerealiseerd. En het is een vruchtbare samenwerking geworden. Fietzers rijden graag langs een molen en molenbezoekers zijn niet "vies" van een fietstochtje.

Het belangrijkste is dat je als plaatselijke VVV samenspeelt met de molen die in je woonplaats staat. En wat dat betreft is Veenendaal een gelukkig oord: er staat een molen. De eerste jaren was de Nieuwe Molen "pleisterplaats", maar waarom zou je tocht niet bij de molen laten eindigen, zei een deelnemer. En vanaf dat jaar eindigt de tocht bij de Nieuwe Molen.

Bij de organisatie van deze fietstocht gaat het er steeds om de deelnemers een mooie route aan te bieden. Die mogelijkheid hebben we hier in Veenendaal en als VVV maken we daar ook gebruik van. Behalve een mooie route, willen we de deelnemers ook toeristische attracties laten zien. Op een tocht die voor jong en oud te doen moet zijn, valt dat niet altijd mee, maar zeker is dat we zoveel mogelijk langs molens fietsen die als ze de vlag in top hebben, ook bezocht kunnen worden. Deze filosofie heeft ertoe bijgedragen dat in de jaren dat de VVV deze landelijke fietsdag organiseert, vele duizenden aan deze tochten hebben meegedaan en ons eindpunt, de Nieuwe Molen bijzonder waarderen. Die molen, een van de weinige monumenten die Veenendaal kent, heeft ons hart gestolen. We hebben ervaren dat de deelnemers de wieken graag zien draaien. Hun bijdrage - elke gulden is er een - en die van de warme Bakkers in en rond Veenendaal en die van de "Vrienden van de Nieuwe Molen" hebben er toch maar voor gezorgd dat de wieken weer draaien en fietsers zien dat graag. En als de tekenen niet bedriegen zal met windkracht graan tot meel gemalen kunnen worden. Als dat punt bereikt wordt, hebben we iets om heel erg trots op te zijn.

Wat ons betreft zullen we bij het uitzetten van de routes onze molens en in het bijzonder de Nieuwe Molen in ere houden. Het is per traditie het feestelijk eindpunt van de tocht en dat moet zo blijven.

Namens de VVV Veenendaal,
Eelco Broeksma

Historische Vereniging Oud Veenendaal

De Historische Vereniging Oud Veenendaal op opgericht op 14 november 1985 en telt inmiddels ruim 400 leden.

DOEL

- * belangstelling te wekken voor het verleden van Veenendaal
- * onderzoek van en publikatie over het Veense verleden te bevorderen
- * zich in te zetten voor het behoud van datgene wat uit historisch opzicht waardevol is voor Veenendaal.

AKTIVITEITEN

- * vier maal per jaar wordt een goed verzorgd blad uitgegeven over zaken die de historie van Veenendaal en omgeving raken
- * vier maal per jaar een bijeenkomst te beleggen waarbij de lokale geschiedenis centraal staat.

WERKGROEPEN

Binnen de vereniging bestaat een aantal werkgroepen, zoals een werkgroep schoolmateriaal die lesmateriaal voor scholen samenstelt.

Ook is een werkgroep Veenendaal kerkgeschiedenis actief. Er bestaan plannen voor het starten van meer werkgroepen. Het afgelopen jaar organiseerde de vereniging een cursus paleografie.

WELKOM

Nieuwe leden zijn van harte welkom. De contributie bedraagt slechts f 20,- per jaar.

U kunt zich opgeven bij de volgende adressen;

drs R. Bisschop, Prinsesselaan 38, 3905 GX Veenendaal
telefoon: 08385-22691

D.J. Kruidhof, Lemoen 29, 3902 GR Veenendaal
telefoon: 08385-11079

voorraad mocht hebben. Het brandstofgebruik werd geschat op 10 à 12 liter per dag. Zo kwam er dan onder in de molen één koppel zestiender stenen op een maalstoel, gedreven door een Rennes-petroleummotor.

Op 16 november 1928, een week voordat hij trouwde, nam zoon Gerrit Jan de molen van zijn vader Jan Jacob over.

Voor de molen, de zaak en alles wat er bijhoorde, betaalde hij f 14.000,-. In de jaren dertig liet hij tal van verbeteringen aan de molen uitvoeren. Zo liet hij in 1933 de molen stroomlijnen volgens het systeem Dekkers. Ook kwamen er bij de toen aanwezige twee koppel zeventiender stenen twee silo's, die zo'n honderd mud graan konden bevatten.

Zo staat "De Vriendschap" er nu bij.

Bij deze silo's stond een elevator opgesteld, zodat men niet eerst alle zakken naar boven behoefde te luien. Men kon nu zonder te storten achter elkaar door malen, een heel gemak. In 1949 werd de eerste hamermolen geplaatst: een 40 pk Wijnveen. Toch bleef de molen tot 1952 in bedrijf en zelfs daarna werd er incidenteel nog op windkracht gemalen. De veranderde inzichten in de veevoerfabricage leidden er evenwel toe, dat het roer radicaal om moest. In 1957 werd het binnenwerk van de windmolen verwijderd om plaats te maken voor silo's. Er kwamen in de molen 13 silo's met een totaalinhoud van 110 ton. De hamermolen ging uit de molen vandaan en kwam in een bijgebouw naast de molen, ook kwam er een Servo-schaal met twee mengketels.

In 1960 droeg G.J. van Eden, die op 29 december 1978 op 81-jarige leeftijd overleed, de zaak over aan zijn zoon G. van Eden, de huidige eigenaar.

Het bedrijf groeide steeds verder uit, zo werd in 1963 het achterste pakhuis verhoogd - daar waren de maalderij en de mengerij - de mengketels werden vervangen door een lintmenger en er kwamen 6 gereedproduktsilo's van elk 3 ton. De siloruimte in de molen werd ook te klein: er werd nu vergunning aangevraagd om een grote silo naast de molen te mogen bouwen (1965). De windmolen, die uiterlijk nog compleet was, werd daarbij door zijn uitstekende onderdelen, zoals roeden en staart een sta-in-de-weg. In 1967 werd dan ook een sloopvergunning voor de molen verleend, en in dat jaar werden de staart, as en roeden gesloopt door molenmaker Adriaans uit Weert. De as werd later gestoken in de korenmolen "De Toekomst" van Van Loon in Hoeven (N-B). Ook werd de rietbedekking van de molen verwijderd en vervangen door aluminiumplaten, waardoor de molen zijn huidige uiterlijk kreeg.

** Overgenomen uit "De Molenaar" van 29 augustus 1979.*

Reaktie

Mevr. W. van Schie-Jansen schreef de volgende reaktie, waarvoor hartelijk dank.

In het maartnummer van 'Oud Veenendaal' las ik het artikel betreffende "De Stichtse Molen". In mijn huiskamer hangen de geschilderde portretten van het mijns inziens laatste molenaarsechtpaar Jan Klomp en Arrisje van Dolder, van wie mijn grootmoeder Wesselina Jansen-Klomp een dochter was. Uit hetgeen mijn overleden vader ons vertelde werd zij in 1845 geboren. Als meisje van 10 jaar, het jaar van de watersnood, woonde het gezin Klomp nog op de molen en herbergde daar vluchtelingen; de Molenpol bleef namelijk droog. Aangezien er geen oudere familieleden meer in leven zijn kan ik nooit meer enige navraag doen en zijn de verhalen uit mijn kindertijd mijn enige wetenschap daaromtrent.

Bovengenoemde overgrootvader stichtte later een grutterijkruidenierszaak in de Hoofdstraat. Mijn grootmoeder, Lina Klomp, was daar een zelfstandige zakenvrouw. Toen zijn trouwde met Jan Hendrik Jansen, een Betuwnaar, werd zij in hun huwelijkse voorwaarden door de notaris vermeld als: Mej. Wesselina Klomp, kruidenier, haar bruidegom als handelaar in granen. Oudere Veenendalers zullen zich de kruidenierszaak van mijn oom, die zijn ouders opvolgde, zeker nog herinneren, die tot enige jaren na de tweede wereldoorlog heeft bestaan. Bij gebrek aan een opvolger heeft 'De Gruyter' dat bedrijf overgenomen.

J.H. Jansen (de 3e) was Henny Jansen van drogisterij "De Vijzel".

Daar in 'Oud Veenendaal' de Stichtse molen geschiedenis bij het jaar 1734 ophoudt, vond ik het leuk om als 'oud-Veenese' u dit relaas te schrijven.

Mijn vader, L.W. Jansen, had van 1909 tot 1941 een slagerij in de Hoofdstraat van waaruit ik in 1935 door mijn huwelijk naar Utrecht trok.

W. van Schie-Jansen

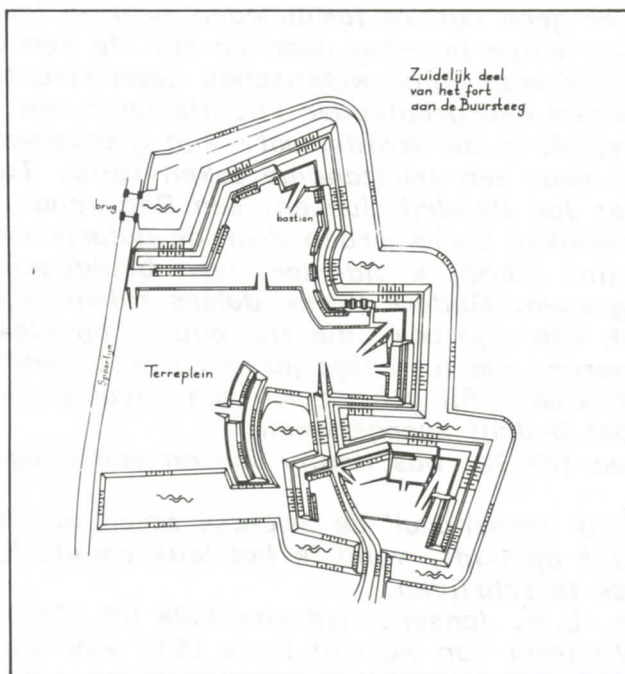
De Grebbelinie

Op 21 maart j.l. hield de heer Lagerweij uit Scherpenzeel een prachtige dialezing over de Grebbelinie.

Die avond werd u beloofd dat er in dit nummer van 'Oud Veenendaal' verdere informatie gegeven zal worden.

De meeste informatie over de Grebbelinie kunt u vinden in het boek *"De Grebbelinie, van militair verdedigingswerk tot cultuurhistorisch erfgoed en natuurmonument"*.

Dit boek is een uitgave van de stichting Menno van Coehoorn en is te bestellen door f 12,- over te maken op giro 63844 t.n.v. de penningmeester van deze stichting. Het is een prachtige uitgave met veel illustraties die bepaald goedkoop te noemen is.

Het fort Buurtsteeg bij Veenendaal (Nieuweweg Noord) dat onlangs is gerestaureerd.

Als u het boek besteld krijgt u ook de wandelroute die Staatsbosbeheer heeft gemaakt onder de titel "*Wandelen over de Grebbelinie*". Deze folder is ook elders verkrijgbaar.

Een uitvoerige wandeling langs de schansen van de Grebbelinie vindt u in het boek "*Voetwijzer door Nederland*". In hoofdstuk 8 wordt een 25 km lange wandeltocht beschreven van Station Veenendaal-West langs Daatselaar en Overberg weer terug naar het station. In dit boekje wordt ook goede historische achtergrondinformatie gegeven. Het boek is uitgegeven door Uitgeverij Dwarsstap in Nijmegen (ISBN 90 6168 951 1) met subsidie van CRM.

Tenslotte enkele adressen:

- * Staatsbosbeheer, Museumlaan 2 te Utrecht
- * Stichting Menno van Coehoorn, Klompven 16a te Oisterwijk.

A.C. van Grootheest

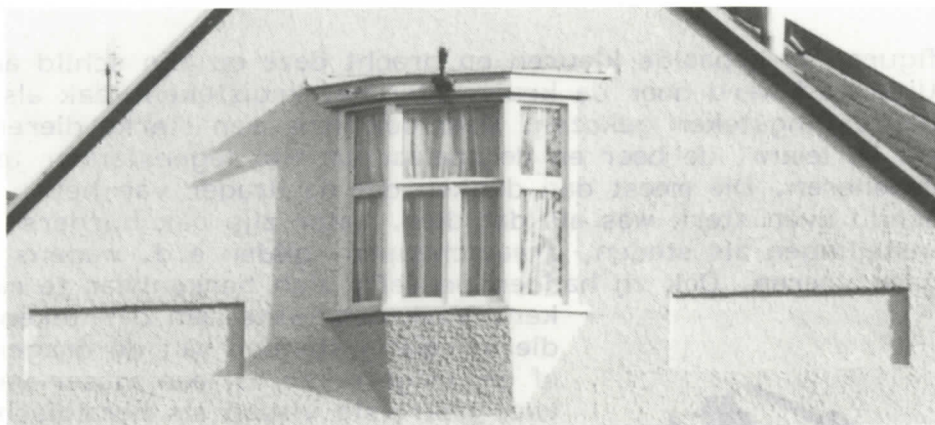
Puzzel

De oplossing van de vorige puzzel was: huize "de Tol", Kerkewijk 156.

In zijn geheel afgebeeld zult u het zeker herkennen. Het is genoemd naar de tol die daar vroeger aan de Kerkewijk was.

Op de volgende pagina de nieuwe opgave.

Weet u waar dit is?

Heraldiek

Op donderdag 1 juni a.s. hoopt de heer A.C. Zeven uit Wageningen voor ons een lezing met dia's te houden over heraldiek.

Omdat dit onderwerp niet voor iedereen zo bekend is, geeft hij hieronder een toelichting.

Heraldiek is de wetenschap die het ontstaan, de ontwikkeling, het gebruik, het recht, de reglementering en de beschrijving van wapens bestudeert.

Tijdens de lezing zal ik heraldiek echter in niet-wetenschappelijke termen toelichten.

Tijdens de kruistochten is de behoefte ontstaan uiterlijke kentekens op een schild van een ridder aan te brengen.

Immers, een ridder in een harnas en met een gesloten vizier is voor anderen onherkenbaar en men weet dus niet of men vriend of vijand voor zich heeft.

Om nu toch herkenbaar te zijn koos iedere ridder bepaalde

figuren in bepaalde kleuren en bracht deze op zijn schild aan. Uiteraard werd door de kruisridder het kruisteken vaak als herkenningsteken gekozen. Maar ook koos men sterke dieren als de leeuw, de beer en de adelaar om zijn tegenstander te imponeren. Die moest dan denken dat de drager van het schild even sterk was als dat dier. Later zijn ook burgers, instellingen als steden, graafschappen, gilden e.d. wapens gaan voeren. Ook zij hadden behoefte zich herkenbaar te maken.

Vaak gebruikte men dan tekens die in relatie stonden met de drager of de dragers. Zo zal een visser vaak twee gekruiste vissen als heraldisch teken gebruiken, en steden een gekanteelde burcht.

Om als ridder geoefend te zijn in de krijg organiseerde men toernooien. Hierbij ging het vaak echt toe en vele ridders werden dodelijk getroffen of werden levenslang invalide door een te forse stoot van de lans.

In onze taal zijn nog enkele gezegden aanwezig die teruggaan tot de

ridderkrijg. *"We vechten met open vizier"*, *"We breken voor iemand een lans"*, *"We worden uit het zadel gewipt"*. Het woord *schilderen* is afgeleid van het op een schild met verf aanbrengen van tekens.

Het voeren van een wapen is voor een ieder vrij. Wanneer men een wapen voert is het goed om de heraldische regels in acht te nemen. Zo neemt men geen wapen aan, dat al door een andere familie gevoerd wordt.

Aan de hand van dia's hoop ik u de ontwikkeling van heraldiek toe te lichten. Na afloop zal ik graag vragen beantwoorden. Heeft u een wapen? Wilt u deze dan meebrengen, dan kunnen anderen er ook naar kijken.

A.C. Zeven

Boekbespreking

'LANDSCHAP EN PLAATSNAMEN VAN DE WEST-VELUWE'

door D. Otten

Uitgeverij Gysbers & van Loon, Arnhem, 1989

ISBN 90 6235 066 6 Prijs: f 26,90

Dr D. Otten uit Heerde schreef eerder twee boekjes over naamgeving van de Noordoost Veluwe en van de Veluwezoom.

In dit boekje komen plaatsen direkt ten oosten van Veenendaal voor zoals De Kraats, Harselo, Manen, De Klomp etc.

In een eerste hoofdstuk wordt een toelichting gegeven op de 'landschaps- en bewoningsgeschiedenis van de West-Veluwe'.

Hoofdthema van het boek is echter de naamgeving van de verschillende plaatsen, buurtschappen etc. Waaraan hebben zij hun naam te danken en wat is de betekenis daarvan?

Otten geeft aan dat de Westveluwse plaatsen bijna altijd een praktische en voor de hand liggende naam kregen, een naam die vrijwel altijd met het landschap van doen heeft.

Het boekje zal de interesse van hen hebben, die geïnteresseerd zijn in naamkunde, maar ook van hen die belangstelling hebben voor lokale geschiedenis in het algemeen en de geschiedenis van het landschap in het bijzonder.

Het boekje is ruim geïllustreerd, waarbij ook veel van oude kaarten gebruik is gemaakt.

De uitgebreide en interessante literatuurlijst toont nog eens aan wat uit de tekst al bleek: de heer Otten heeft een grote kennis en belangstelling voor het gebied.

Een klein punt van kritiek: het is jammer dat deze keer - anders dan in andere uitgaven - niet van houtvrij papier gebruik is gemaakt. De illustraties komen dan mooier uit.

Een boekje dat je met veel plezier leest!

ACvG

Boekbespreking

'DE POSTHISTORIE VAN RHENEN, ELST EN VEENDAAL'

door A.J. de Jong en H.P. Rozema

Uitgave: Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken.

'Historische Heuvelrugreeks', nummer 2

ISBN 90 800286 1 4 Prijs: f 27,50

Dit royaal opgezette boek, het bevat 220 pagina's in groot formaat, gaat over de postgeschiedenis van Rhenen. In kleinere letters wordt aangegeven dat Elst en Veenendaal ook behandeld worden, maar minder uitgebreid dan Rhenen. Toch is het boek ook voor Veenendaal van groot belang. Niet alleen geeft de omslag de eerder door onze vereniging heruitgegeven kaart van de gemeente Veenendaal van Kuijpers uit 1865 te zien, maar is er een apart hoofdstuk aan de postgeschiedenis van Veenendaal gewijd.

Het boek begint met een hoofdstuk over de 'ontwikkeling van de postrij tot 1800' en geeft daarna veel wetenswaardigheden over tarieven, poststempels, huisvesting etc. Bijzonder interessant vond ik het uitgebreide hoofdstuk over het postvervoer in vroegere tijden. Omdat Veenendaal twee spoorwegstations rijk was, Veenendaal en Veenendaal-De Klomp, speelde het al snel een grote rol. Trouwens, het postkantoor van Veenendaal zou in de tweede helft van de 19e eeuw door de snelle industriële ontwikkeling van Veenendaal, dat van Rhenen voorbijstreven. De heer D. van Manen was behulpzaam bij het verzamelen van gegevens over het postverkeer te Veenendaal in de eerste helft van de vorige eeuw.

Het boek is van belang voor filatelisten, maar ook voor leden van de Historische Vereniging is het interessant, omdat het weer een nieuw aspekt van de geschiedenis van Veenendaal laat zien. Het boek is keurig uitgegeven en royaal geïllustreerd. De prijs is bijzonder laag te noemen, mede dank zij subsidies van het Anjerfonds. We willen de auteurs, de eerste auteur is lid van onze vereniging!, van harte feliciteren met

hun werk, waar zonder twijfel veel werk en tijd in zit. Ook gelden onze felicitaties onze 'moedervereniging' in Rhenen met hun tweede uitgave in de Historische Heuvelrugreeks, die overigens ook in de boekhandel verkrijgbaar is.

ACvG

Mededelingen

- * De volgende bijeenkomst van de Historische Vereniging zal gehouden worden op donderdag 1 juni a.s. in 'de Meent'. Dr. ir. A.C. Zeven uit Wageningen zal dan voor ons spreken over *Heraldiek*. De heer Zeven, die bestuurslid van Oud Wageningen was, is een groot kenner van genealogie en hield meerdere malen lezingen over heraldiek. In een artikel in dit blad legt hij uit wat heraldiek is. Er zullen ook dia's vertoond worden.

Dus: - donderdag 1 juni a.s.
 - om kwart voor acht
 - in 'de Meent', Grote Beer 10
 - de heer A.C. Zeven over heraldiek

U bent van harte welkom - de toegang is vrij.
- * Van de heer G.L.G. Wielaert ontving de vereniging een groot aantal nummers van "Het Scheepje", het bedrijfsorgaan van de Scheepjeswol. Het is een mooie aanvulling op de nummers die zich in het verkregen Philipsarchief bevinden. De vereniging houdt zich altijd aanbevolen voor alle mogelijke zaken die met de geschiedenis van Veenendaal van doen hebben.
- * De gemeente Veenendaal heeft de volgende personen aangezocht zitting te nemen in het bestuur van de stichting die het museum op de markt gaan beheren:

L.G.A. Schram, voorzitter

G.M.J. van Schuppen-Diepeveen, secretaris

Bergweg 92

3904 HR Veenendaal

tel. 11066

W.R. Jansen, penningmeester

H. Diepeveen

J.J. Hiensch-Hess

J. Slok

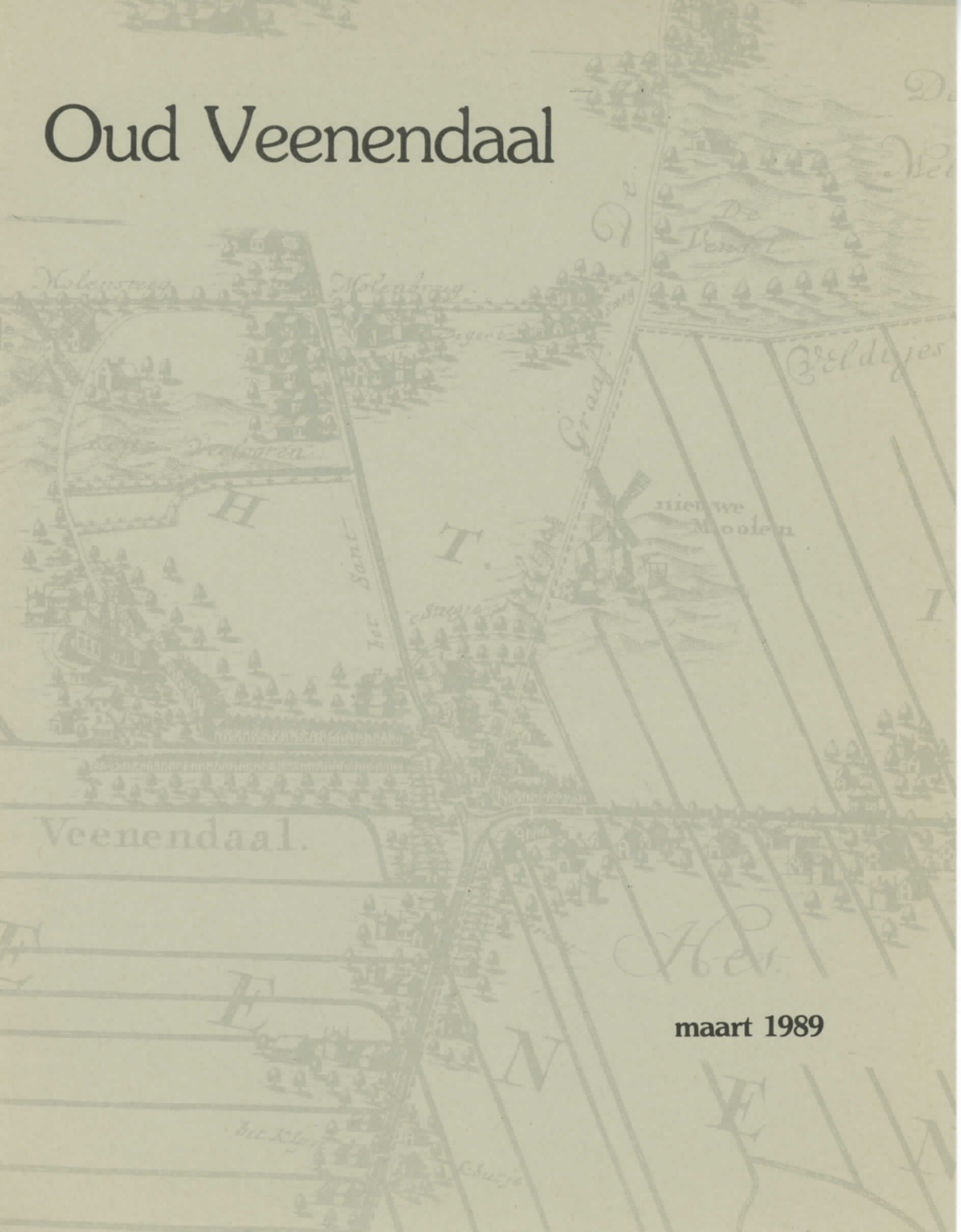
P.J. Stadhouders

- * Nieuwe leden zijn altijd welkom. Een lidmaatschap kost slechts f 20,-. Nieuwe leden kunt u opgeven bij de administrateur of de secretaris. De adressen en telefoonnummers vind u voor in dit blad.

Wellicht aardig om iemand cadeau te doen?

- * Op de bijeenkomst in september zal de heer Taeke Stol uit Amsterdam voor ons spreken over de vroegste geschiedenis van Veenendaal. Hij hoopt dit jaar over dit onderwerp te promoveren aan de Universiteit van Amsterdam. Hij maakte voor zijn studie met name gebruik van het Veenraadschaparchief dat zich in het gemeente archief van Veenendaal bevindt.

Oud Veenendaal

maart 1989

* 4e jaargang, nummer 1
verschijnt 4 maal per jaar

Bestuur en redactie

drs A.C. van Grootheest, voorzitter

drs R. Bisschop, sekretaris

G. Kool, penningmeester

M. Brink

H. Diepeveen

Sekretariaat:

Prinsesselaan 38, 3905 GX Veenendaal

telefoon: 08385-22691

Ledenadministratie:

D.J. Kruidhof

Lemoen 29, 3902 GR Veenendaal

telefoon: 08385-11079

Postgiro:

nr. 4043117

t.n.v. Historische Vereniging Oud Veenendaal

De contributie bedraagt f.20,- per jaar

Voor leden tot 18 jaar f.10,- per jaar

Losse nummers van dit blad f.5,-

Vormgeving: Cora Thomasz

Druk: Drukkerij Davelaar

* *Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd
zonder schriftelijke toestemming van de redactie.*

Historische Vereniging Oud Veenendaal

- Bij het begin, pag. 3
Oproep, pag. 6
Archeologische waarnemingen door
mevrouw Ch. Delfin, pag. 7
Uit het dagboek van Willem Warneer, pag. 12
Monument voor Stichtse Molen, pag. 18
Hoe de Scheepjeswolharmonie begon, pag. 21
Puzzel, pag. 23
Boek over de postgeschiedenis van
Veenendaal, pag. 24
Jaarverslag Historische Vereniging 1988, pag. 27
Financieel jaarverslag, pag. 28
Boekbespreking, pag. 30
Mededelingen, pag. 31

Op 19 september 1938 gingen firmant en vertegenwoordigers van de Wed. N.J. van Essen uit de Hoofdstraat op excursie naar de Sunlightfabrieken.

Bij die gelegenheid ging het gezelschap samen met de andere gasten op de foto.

Zittende van links naar rechts: Van Hunnik, Koetsier, firmant Simon van Essen, Van Ee, Mulder en kantoorbediende B. van Viegen.

(foto coll. C. van Viegen)

Bij het begin

Dit is het eerste nummer van de vierde jaargang van ons blad. Als we de vorige jaargang nog eens opslaan zien we een grote verscheidenheid van artikelen. Negen verschillende schrijvers leverden hun bijdragen. Er verschenen vele boekbesprekingen en tal van foto's, waarvan sommigen vrijwel onbekend waren. In het juninummer was een catalogus van een tentoonstelling van oude landkaarten bijgevoegd, die de Historische Vereniging georganiseerd had in 'De Lampegiet'.

Alle reden dus om vol goede moed te beginnen aan deze jaargang.

In dit nummer allereerst een archeologisch getint artikel over de opgravingen die mevrouw Ch. Delfin met haar groep bij de herinrichting van de Markt deden.

De heer H.A.J. van den Berg stuurde ons een dagboekfragment over nog een noodlanding bij Veenendaal, dat u in dit nummer afgedrukt vindt.

Verder aandacht voor een monument ter herinnering aan de Stichtse Molen - niet te verwarren met De Nieuwe Molen - een aankondiging van een boek over de postgeschiedenis van onder meer Veenendaal en de heer H. Diepeveen brengt een muzikale groet aan de Scheepjeswol.

Een oude gravure, van rond de eeuwwisseling, siert de middenpagina van ons blad.

We konden het natuurlijk niet nalaten ook in dit nummer nog even terug te komen op de sloop van dit complex. Velen staan elke dag te kijken bij deze sloop en veelzeggend zijn dan de commentaren. Voor velen blijkt ook nu pas hoe fraai de oudste delen van de fabriek wel waren.

We hebben als vereniging ons uiterste best gedaan.

Reeds twee jaar geleden, maart 1987, sprak de heer P. Nijhof, landelijk erkend deskundige op dit terrein, over de waarde van oude fabrieksgebouwen en pleitte hij voor behoud en hergebruik van de oudste delen van de fabriek. In een artikel in ons blad werd tegelijkertijd de waarde van de fabriek aangegeven en onderbouwd waarom en hoe twee delen van het complex bewaard moesten blijven. De gemeenteraad heeft zich uitgesproken voor randvoorwaarden die zouden moeten leiden

tot behoud. Toch is het niet gebeurd. Je vraagt je af hoe dat kan. Wie beslist er nu eigenlijk in Veenendaal?

Dit jaar wordt de restauratie van de Nieuwe Molen voltooid.

Enkele tonnen werden besteed om dit rijksmonument weer in goede staat te brengen. We zijn daar uiteraard blij mee.

Toch is het vreemd. Waarom wordt er wel zoveel geld besteed aan een agrarisch monument uit 1911 en wordt op tweehonderd meter afstand een typisch Veens industrieel monument uit 1870 zomaar gesloopt, terwijl hergebruik de gemeenschap niets had gekost maar in het kader van het hele Scheepjeswolproject betaald had kunnen worden?!

Onlangs heeft de gemeenteraad besloten tot aankoop van de oude pastorie aan de markt met het doel dat in te richten als museum. Ook is er geld vrijgemaakt voor de verbouwing van het pand. Al eerder was er geld gereserveerd voor een jaarlijkse bijdrage in de exploitatie. Zo wordt een Veens Historisch Museum binnenkort werkelijkheid.

Een commissie, bestaande uit vertegenwoordigers van gemeente en Historische Vereniging is bezig te bekijken op welke wijze dit museum ingericht en beheerd moet worden. Waarschijnlijk zal dit middels een eigen stichting gebeuren.

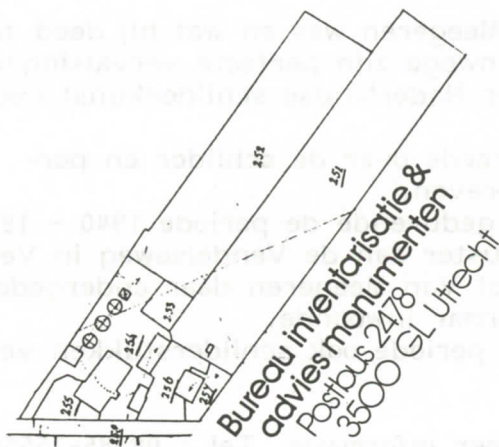

Dit museum zal het nodige aan creativiteit en inventiviteit vragen. De Historische Vereniging en haar leden zullen zeker al het mogelijke willen doen dit museum tot een succes te maken. Waarschijnlijk zullen twee zalen op moderne wijze een aantal thema's over de historie van Veenendaal te zien geven. Een derde zaal is bedoeld voor wisselende exposities, waarbij niet altijd een historisch thema het onderwerp van de tentoonstelling behoeft te zijn.

Personeelslasten vormen geen onderdeel van de bijdrage van de gemeente, dus ook in de 'bemanning' zal hulp van velen nodig zijn. Van gemeentewege is al ervaring opgedaan met het Prentenkabinet, waar in het verleden vaak fraaie tentoonstellingen te zien waren.

Op het kaartje op de vorige pagina is te zien dat vele gemeenten in de provincie Utrecht reeds een museum hebben. Van de grotere gemeenten is Veenendaal de laatste die een museum krijgt. Misschien kan het dan ook gelijk één van de betere worden.

Het monumentenbeleid in Veenendaal blijft de aandacht vragen. Onlangs is besloten tot afbraak van een blok arbeiderswoningen in de Zandstraat. Het bestuur had daar vrede mee, indien elders een aantal representatieve arbeidersblokken behouden zouden worden. Dit lijkt te gaan gebeuren.

De gemeente heeft het *Bureau inventarisatie en advies monumenten* te Utrecht opdracht gegeven die panden en andere monumenten in Veenendaal te inventariseren die bescherming verdienen, hetzij via een gemeentelijke monumentenlijst, waarop de belangrijkste zullen komen, hetzij door ze aan te wijzen als beeldbepalend of beeldondersteunend.

In een begeleidingscommissie, waarin ook leden van de Historische Vereniging zitting hebben, worden de resultaten van het onderzoek besproken. Een en ander moet uiteindelijk leiden tot een voorstel van B&W aan de gemeenteraad. We hopen dat het uiteindelijk resultaat een *gemeentelijke monumentenlijst* en een *gemeentelijke monumentencommissie* zal zijn, zoals overigens vele gemeenten die al kennen.

We hopen dat al deze inspanning zo leidt tot een structurele aanpak van het *sloopprobleem* in Veenendaal.

U begrijpt dat er het komende jaar weer het nodige te doen zal zijn voor de Historische Vereniging. We zijn de 400 leden inmiddels gepasseerd. Dat is nodig, want alleen een sterke vereniging kan al deze taken aan en heeft genoeg zeggingskracht. We hopen, als we eind volgend jaar ons eerste jubileum vieren, het 500ste lid te hebben ingeschreven.

Helpt u daarbij?

ACvG

Oproep

Wie de schilder Han van Meegeren was en wat hij deed zal bij velen bekend zijn. Vanwege zijn perfecte vervalsingen van de grote meesters der Nederlandse schilderkunst heeft hij geschiedenis gemaakt.

Tal van publicaties zijn reeds over de schilder en persoon Van Meegeren geschreven.

Minder bekend is dat hij gedurende de periode 1940 - 1943 heeft gelogeed bij zijn zuster aan de Vendelseweg in Veenendaal. Niet duidelijk is of Van Meegeren daar ondergedoken is geweest of gewoon bij haar inwoonde.

Mogelijk heeft hij in deze periode ook schilderstukken vervaardigd.

Vraag: Wie weet meer?

Martin Brink wil graag meer informatie. Tel.: 08385-25556.

Opgravingen op marktplain levert glaswerk en stenen op.

Mevrouw Ch. Delfin-van Mourik Broekman, sinds kort in Veenendaal woonachtig en lid van onze vereniging, onderzocht op 28 en 29 oktober vorig jaar samen met haar assistent Rhenenaar J. Mom, de Markt van Veenendaal. Het toen volledig opengebroken hart-van-het-centrum vormde tijdens deze renovatie een goede en unieke gelegenheid om een aantal archeologische waarnemingen te verrichten. En dat is mevrouw Delfin wel toevertrouwd. Al jarenlang is zij consulente van het Rijksinstituut voor Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) en was bijvoorbeeld onlangs nauw betrokken bij de spraakmakende muntenvondst op Remmerden. Zover zou het in Veenendaal niet komen. Dat had ze ook niet verwacht. *"Maar ik kan het niet laten om te gaan kijken op plaatsen waar eeuwenlang mensen hebben gewoond. Dit is een unieke kans om ook eens de Markt van Veenendaal te onderzoeken"*, verklaarde ze tijdens die dagen aan ondergetekende, die mede als bestuurslid van de vereniging daarbij aanwezig was.

Veel pot- en glasscherven, stenen en een afvalput. Met deze schrale oogst moet men het in Veenendaal voorlopig stellen. Mevrouw Delfin heeft, gewapend met een troffel en een mesje, gedurende een aantal dagen op het Marktplain gespeurd. Door dit summiere onderzoek heeft zij een aantal interessante zaken kunnen waarnemen met betrekking tot de bodemgesteldheid. Verder kon aan de hand van conclusies voorzichtig een aantal zaken worden gereconstrueerd van wat vroeger op deze plaats heeft bestaan en is gebeurd.

Speciaal voor de vereniging heeft mevrouw Delfin niet alleen een klein aantal vondsten bewaard, ook haar waarnemingen zijn nauwkeurig op papier gezet. Allereerst haar bevindingen op de plaats waar ooit onder meer hebben bestaan de Stichtse Waag, het hotel en koetsbedrijf (later ook taxi's) van De Haas. Hier is de vroegere rooilijn van de Markt door middel van een bodemonderzoek met name voor een ingewijde duidelijk zichtbaar geworden.

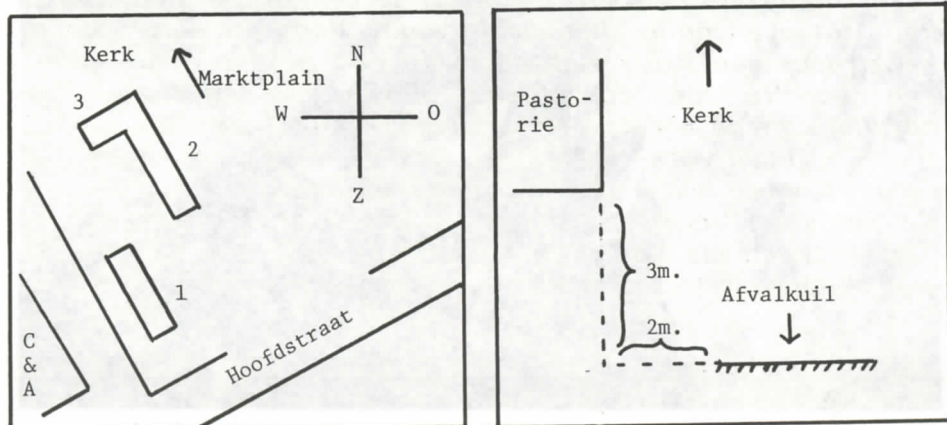
In vroeger dagen stonden de panden aan deze zuidzijde van Markt op gelijke hoogte aan die van de nog bestaande oude pastorie (pand Remme). Onderstaand in cursief de letterlijke tekst van mevrouw Delfin over dit deel van het plein:

"Een bulldozer had aan de westzijde een brede sleuf getrokken, tot even onder het rioolniveau. Van zuid naar noord kwam daar een muur zichtbaar. In een minder diep uitgegraven gedeelte lagen de volgende muren: een muur noord-zuid, parallel aan de eerste, op ongeveer tien meter afstand van het trottoir. Loodrecht hierop gericht een kleiner muurdeel, dat mogelijk weer haaks omhoog naar het noorden, wat echter in de zandstort verloren is gegaan. Uit deze hoek kwamen de glasscherven en beugeldoppen van flessen. Het bestaan van een herberg wordt hierdoor in herinnering gebracht.

Enkele voorwerpen die op de Markt werden aangetroffen.

Muur 1 lag ongeveer een halve meter onder het maaiveld en bestond uit okerkleurige stenen in tweesteens verband, ongeveer vijftien rijen diep en met tras (een slechte soort specie van schelpen en kalk, M.B.) gemetseld.

Een schematisch overzicht van de waarnemingen van mevrouw Ch. Delfin.

Vreemd genoeg scheen het cement onderaan harder, dus van later datum en waren de bovenste rijen stenen van ouder roodkleurig baksteen. Steenmaat 23:54:?. De steenmaat van muur twee was 21:10:4 en een halve centimeter. Sporen van een laag plantenhumus (door de waterstand) waren in de richting naar de Hoofdstraat zichtbaar. Een stukje turf nam ik mee. De heer J. Mom maakte van muur 1 duidelijke foto's, evenals van de noordelijker, schuin voor het pand van Remme, gelegen afvalput. Deze kuil van drie meter breed en iets minder diepte, had een vulling van dondere aarde, houtskool en beroette kleine scherven van doorgaans roodgebakken klei uit waarschijnlijk de 17de of 18de eeuw. Verder wat dierlijk afval en twee ijzerslakken. Heeft hier misschien een brandje gewoed?. Tegen het huis van Remme aan werden enkele bakstenen ingezameld, steenmaat 21:13:6 en 26:13:6 centimeters".

Speuren op het terrein: een eldorado voor de amateurarcheoloog.

Aan de zuidzijde van de Markt stond bijna honderd jaar geleden al een herberg/logement met een kelderraam en opkamer boven.

Overigens is het denkbaar dat uit de resten een brand op de Markt kon worden 'gelezen'. Op juistheid is het (nog) niet in archieven onderzocht maar hoogbejaarde 'Veensen' weten uit familie-overlevering vaak wel te vertellen dat ooit een herberg op de Markt door vuur is verwoest. En dat ongeveer op de plaats waar nu de Oude Pastorie staat, de toekomstige Oudheidkamer van Veenendaal.

Het gevonden glaswerk heeft diverse kleuren terwijl op de witporceleinen beugeldoppen verschillende fabrikantenmerken te zien zijn. Helaas kwam er geen onbeschadigd materiaal naar boven. De afvalput, voorzien zoals door mevrouw Delfin aangehaald van een roetzwarte uitholling, bevatte veel scherven met barsten. Onder meer magnolica, ringeloor (gele slibversiering op rood aardewerk) en voetjes van een schaal. Verder ook wat slachtafval en een pijpesteeltje.

BEDRIJVICHEID

De Markt is weer herrezen na de nieuwe reconstructie. De rust is wedergekeerd. Elders in Veenendaal gonst het echter nog van bedrijvigheid. Vooral op terreinen waar eeuwen geleden de basis van Veenendaal werd gelegd en waar generaties plaatsgenoten achtereen werkten aan de industrie-ontwikkeling van Veenendaal. Het Scheepjeswol-terrein: de gebouwen zijn nagenoeg tegen de grond, straks de oude Hollandia - de Mussen - fabriek aan het Verlaat, het rijtje arbeiderswoningen aan de Zandstraat waar de nieuwe muziekschool moet komen en niet te vergeten de reconstructie van 't Zwaaipein/Gelderland.

Wie neemt straks de draad op om juist op deze plaatsen, in het belang van de vastlegging der plaatselijke geschiedenis, te gaan zoeken naar verborgen overblijfselen van ons cultureel erfgoed?

Martin Brink

Uit het dagboek van Willem Warnaar

In het vorige nummer van Oud Veenendaal schreef Martin Brink over de noodlanding die vlieger de Waal bij Veenendaal maakte.

De heer H.A.J. van den Berg, lid van onze vereniging, die een grote kennis heeft van de Nederlandse luchtvaartgeschiedenis, was in het bezit van het dagboek van een andere vlieger die een noodlanding bij Veenendaal maakte, Willem Warnaar.

Hieronder het betreffende dagboekfragment geïllustreerd met een foto van de vlieger voor zijn 'Spijker' en met zijn aantekening in zijn logboek.

PLAATS VAN LANDING.	UUR VAN LANDING.	DUUR DER VLUCHT.	BIJZONDERHEDEN.
Schiphol 6.45	60		Amsterdam schiphol Wacht Tachtig
Soesterburg 7.50	60		"
Veenendaal 9-	45		opstroom onder de doodlanding veenendaal elkater raket.
Soesterburg 12.15	60		Hyperb.
Soesterburg 7.40	2.15		Leiden Rotterdam. Gouda den Haag

Aantekeningen over de noodlanding door W. Warnaar.

"Na de start in Soesterberg met het doel naar de Kamperheide te vliegen, stegen we tot 500 meter (punt tegen het wolkendek) op welke hoogte wij moesten zitten om een overlandvlucht te gaan maken, zagen we links van ons Amersfoort dus we hadden de goede richting te pakken. Even voorbij Amersfoort werden we in verband met het wolkendek gedwongen om steeds lager te gaan vliegen, tot ik op 300 meter hoogte gekomen besloot om dezelfde hoogte er maar doorheen te gaan. Links en rechts schoten de wolken langs me heen en het duurde niet lang meer of ik zag alleen maar wolken om me heen. Angstvallig hield ik de snelheidsmeter in de gaten en trachtte zo goed en zo kwaad als het ging dezelfde koers te vliegen, want eens zouden die wolken wel ophouden en dan kon ik me wel weer oriënteren. De wolken werden echter steeds dichter en dikker, zo erg zelfs dat ik de uiteinden van de vleugels niet meer kon zien. We zaten er behoorlijk dik in en dat op 300 meter hoogte. Volgens mijn schatting hadden we al een uur gevlogen en nu had ik toch heel graag een goed lopend klokje gehad, dan had ik kunnen weten dat ik pas 10 minuten in de wolken zat. Volgens mijn schatting waren de Kamperheide al lang voorbij en van de grond, die toch heus op 300 meter beneden ons moest zijn, was nog steeds niets te zien. In de vaste overtuiging dat ik met het "Spijkertje" al ver boven Duitsland zou zitten, besloot ik om het maar te wagen onder de wolken poolhoogte te nemen en heel voorzichtig begon ik te dalen. De hoogtemeter wees 200-150 meter en bij 100 meter was nog van de grond niets te zien. Toen werd het mij toch wel een beetje te gortig, maar ja, ik moest er door zien te komen. Het wordt al 80 meter en juist maakte ik plannen om te trachten op goed geluk door de wolken naar Soesterberg te vliegen, toen donkere vlekken beneden ons zichtbaar werden en we een schim van de grond konden zien. Wat was dat een vreemde gewaarwording, zo donker was het onder de woken, dat we er even aan moesten wennen, alvorens we konden waarnemen waar we ongeveer verzeild waren. Op deze geringe hoogte was alles zo vreemd, dat ik er aan begon te twifelen of we nog wel boven Nederland vlogen. Na eerst nog een poosje vergeefs alle richtingen te hebben gezocht naar

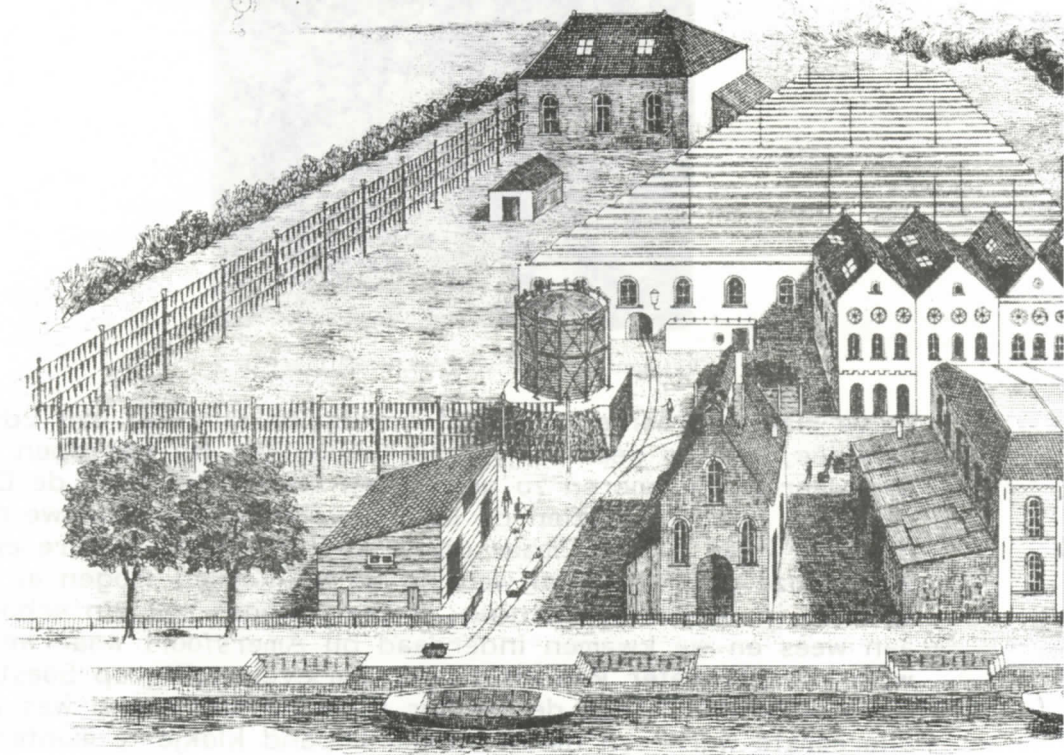
een markant oriënteringspunt, dat maar niet te vinden was, besloot ik een landing te maken, om te informeren waar er in hemelsnaam terecht waren gekomen. Op een weiland, waar in de buurt een paar boeren werkzaam waren maakte ik een keurige landing en wat een verschil met die harde hei op Soesterberg, ik stond bijna zonder uitloop stil. De boeren haastten zich om vlug bij ons te komen, waarbij er één tot aan z'n nek in een moddersloot terecht kwam en eerst op het droge gebracht moest worden. Ik vroeg aan die boeren of zij ons konden vertellen waar we ongeveer stonden maar die kerels keken ons zonder iets te zeggen aan, met gezichten of zij water zagen branden. Omdat we geen antwoord kregen op onze vragen, ging ik veronderstellen dat we toch in Duitsland terecht gekomen waren en wetende dat de korporaal die bij me was een aardig mondje Duits sprak vroeg ik hem om het dan maar in het Duits te proberen, wat hij dan ook deed. Intussen waren nog enige boeren naderbij gekomen en horende dat de korporaal Duits sprak, deed hun de opmerking maken: "Dat zijn vast Duitse spionnen, die moeten we niet te wijs maken", en ze maakten aanstalten om ons alleen te laten. Met veel tact en moeite konden we die boeren aan het verstand brengen dat ze inderdaad met Hollanders te maken hadden, die met hun vliegtuig verdwaald waren en nu graag wilden weten waar zij zich bevonden. Eindelijk kregen we dan te horen dat we in Veenendaal stonden. In de veronderstelling dat we voorbij Arnhem moesten zijn, deed ik moeite om mij een Veenendaal bij de Duitse grens te herinneren. Het Veenendaal bij Ede, ja dat wist ik nog wel, waar indertijd die postbode al die narigheid had bezorgd, met een geleende motor en een aanrijding had gehad, maar dat er nog een Veenendaal was dat wist ik niet. Toen ik vroeg of we hier vlak bij een Duitse grens waren, kregen die boeren waarschijnlijk weer argwaan en vroegen of we maar weer gauw wilden verdwijnen. Alleen die boer die tot z'n nek onder de modder zat, kon zich onze verdwaling voorstellen en hij wees met z'n schop in de richting van Amersfoort, dat ongeveer 25 km. van Veenendaal lag. Dat was volgens onze berekening niet mogelijk doch toen die boer zich een

Vlieger Warnaar voor zijn 'Spijker'.

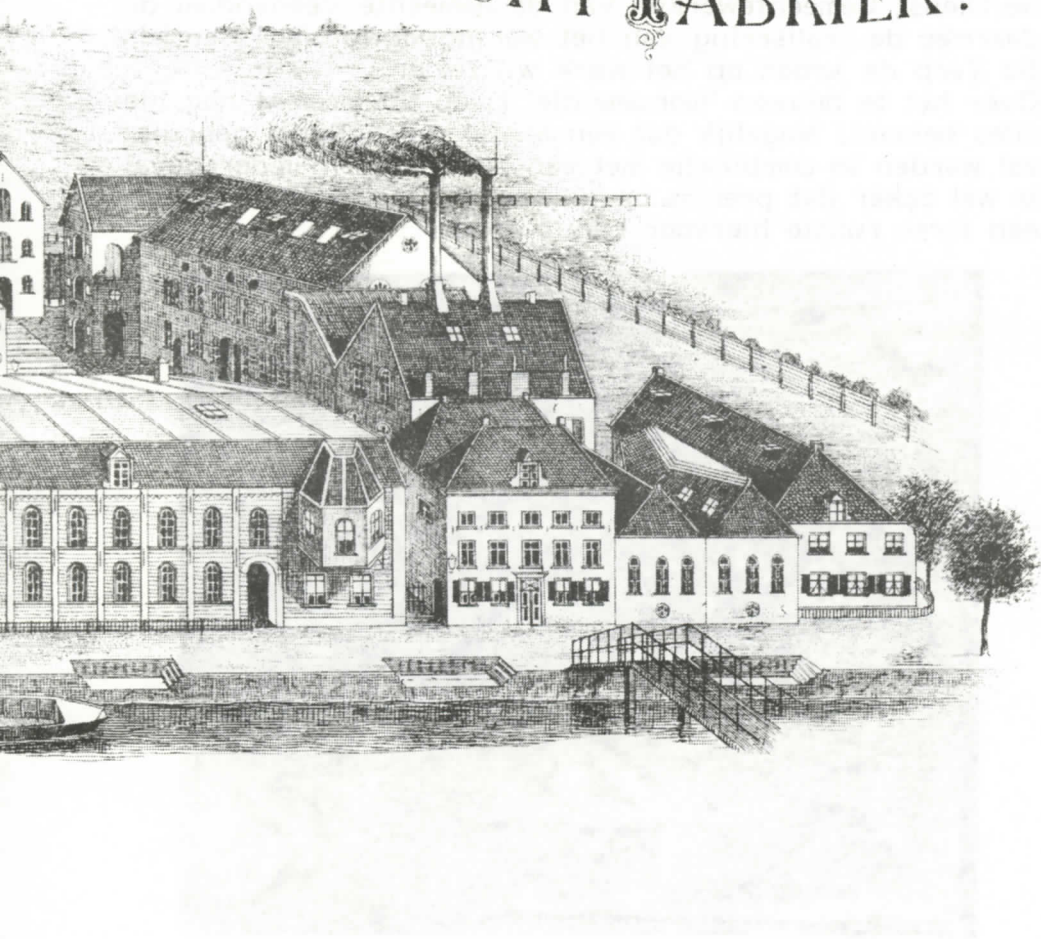
halve slag omdraaide en met z'n schop de richting van Ede aanwees, was er geen twijfel meer mogelijk. Nu begrepen we ook waarom die boeren zo gek deden als we het over de Duitse grens hadden. Gezien de lage bewolking, besloten we om de tocht naar Arnhem maar uit te stellen tot een betere en wolkenloze dag, klommen weer in de Spijker en vlogen al heel spoedig in de eerste richting, welke de boer met z'n schop aan wees en we kwamen inderdaad bij Amersfoort waar we weer tot 500 meter konden stijgen om even veilig op Soesterberg te landen. Toen de Spijker in de hangar stond was het allereerste werk een nieuw en goedlopend klokje te monteren, want zonder goed klokje ging ik niet meer over land. Aldoende had ik mijn eerste noodlanding te pakken. De volgende dag, bij stralend weer ging de tocht naar Arnhem wel door en boven het weilandje in Veenendaal draaide ik een paar bochten en de boeren zwaaiden met hun schoppen".

N-V. VEENENDAALSCH E SAJER

Gravure van de Scheepjes

EN VIJF-SCHACHT-FABRIEK.

riek rond de eeuwwisseling

Monument voor Stichtse Molen

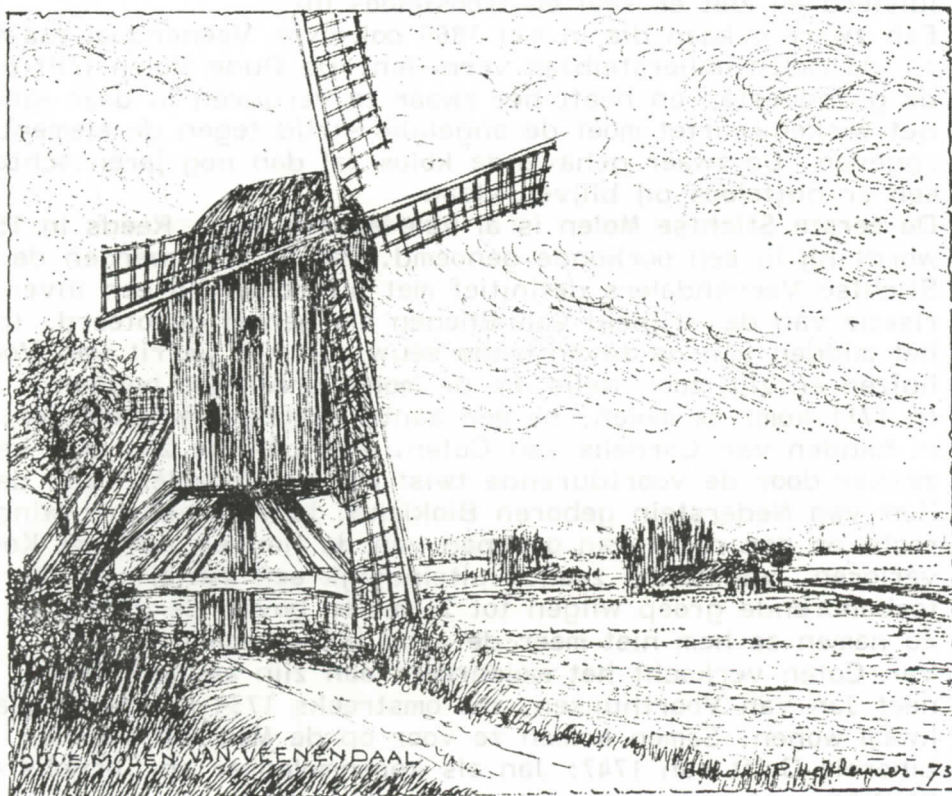
Als alles volgens plan verloopt zal de eerste (Stichtse) molen, het bouwwerk op de 'Meulepol', dit voorjaar in herinnering worden gebracht door middel van een simpel 'monumentje' dat geplaatst wordt op een steenworp afstand van de plaats waar de oudste molen van Veenendaal tot eind vorige eeuw heeft gestaan. Het initiatief daatoe is onlangs genomen door de Dienst Gemeentewerken van de gemeente Veenendaal die daarmee de realisering van het woningbouwproject Heuvel/De Terp de kroon op het werk wil zetten.

Over het te bouwen 'monumentje' is op dit moment nog niet alles bekend. Mogelijk dat een aantal molenstenen gebruikt zal worden in combinatie met een zitbankje. In ieder geval is wel zeker dat precies op de hoek Tuimelaar/Molenstraat een forse ruimte hiervoor benut wordt.

De eerste steen is het enige overblijfsel wat nog aan de eerste Stichtse Molen herinnert.

Van de Stichtse Molen is heden ten dage slechts èèn onderdeel bewaard gebleven: de eerste steen die daarmee ook het oudste tastbare stukje Veenendaal is wat men langs de weg kan aantreffen. De gedenksteen is na nogal wat omzwervingen ingemetseld in het tuinhok van de familie Welkzijn op de hoek Zandstraat/Korte Molenstraat. Op de meer dan drie eeuwen oude steen zijn duidelijk onder meer de letters CVK te lezen. Deze duiden op de naam van de vroegere molenaar: C. van Koten, een verre nazaat van de huidige eigenaar.

Een tekening van de Oude Molen van de hand van Adriaan P. de Kleuver.

Bijna zeker is dat ook deze eerste steen een (ere)plaatsje zal krijgen in het monument.

Over de Stichtse of Oude Molen is nog lang niet alles op papier gezet en het zou te ver voeren om hierover op dit moment uitgebreid in te gaan. We volstaan met een korte opsomming van wat feiten.

Wanneer de molen is afgebroken, lijkt niet meer te achterhalen. Wel is zeker dat-ie in het jaar 1879 nog op dit hoge deel van Veenendaal staat. Dat bewijs levert Baron Van Asbeck die begin 1900 een schets (overigens in bezit van de gemeente) maakt van de molen in 1879. Het bouwsel is dan geheel ontlusterd en ziet er kaal en troosteloos uit.

Een zware orkaan die in mei 1860 ook over Veenendaal raast, zal de molen onherstelbaar vernielen. De Oude Molen trilt op de grondvesten en heeft het zwaar te verduren in deze storm. Het wiekenkwartet moet de ongelijke strijd tegen de elementen opgeven. De zwaar gehavende kolos zal dan nog jaren achtereen er nutteloos bij blijven staan.

De eerste Stichtse Molen is al vele eeuwen oud. Reeds in 1594 wordt hij in een oorkonde genoemd. Pas in 1696 werden de Stichtse Veenendalers definitief met hun bezit bij een inventarisatie van de Vrijheid van Rhenen als geheel genoteerd. In het midden van de zeventiende eeuw zijn het Gerrit van Voorthuizen en zijn zoon Nelis die de molen draaiende houden.

In 1711 komt de molen, na een aantal familieverwikkelingen, in handen van Cornelis van Coten. Zijn periode zou zich kenmerken door de voortdurende twist met de douarière Van der Hem van Nederstein geboren Blokland, betreffende het windrecht en een recht van overpad van de Heuvel naar het Kostverloren. Van Coten zaagde uiteindelijk een aantal aan haar toebehorende groep wilgen tot $2\frac{1}{2}$ meter boven de grond af. Zo namen ze hem niet meer de wind uit de zeilen!

Van Coten verkocht het molenrecht aan zijn aangetrouwde neef Jan van Voorthuijsen, die omstreeks 1734 in Veenendaal kwam wonen. Samen komen ze voor op de Memorie voor de Liberale Grift van 1747: Jan als korenmolenaar en Cornelis als grutter.

M.B.

Hoe de Scheepjeswolharmonie begon

De Schupse Muziek

Wout Hendriks, baas in de smederij van de wolfabriek liep in 1897 met het idee rond een muziekvereniging op te richten. Overal in de regio had men al een fanfare, maar in Veenendaal nog niet. Zelfs het kleine Renswoude had al een muziekkorps. Wout Hendriks vernam dat de fanfare in Renswoude geen levensvatbaarheid had en dat de instrumenten te koop waren. Met veel moeite wist hij de directie zover te krijgen dat hij, met een deskundige, de instrumenten mocht gaan bekijken. En toen de instrumenten in orde bleken te zijn en de prijs redelijk, werd door het bedrijf de muziekinstrumenten aangekocht. De "tuteurs" werden naar de fabriek gebracht en door iedereen bewonderd. Nu was wel het instrumentarium aanwezig maar nog geen muzikanten. De heer Hendriks trommelde een aantal toekomstige muzikanten bijeen en toog naar de garnizoenplaats Amersfoort waar hij de adjudant kapelmeester G. Bekkers wist te bewegen dirigent van het muziekkorps te worden. De wens van Wout Hendriks was een harmonieorkest te vormen maar dan moesten er een aantal klarinetten bijkomen en ook dit lukte. In zeer korte tijd leidde de heer Bekkers de mannen op tot muzikanten. Voor het eerst trad het korps op ter gelegenheid van de kroningsfeesten van H.M. Koningin Wilhelmina op woensdag 7 september 1898. Na een bijeenkomst in het gebouw "Amicitia" op het terrein van de fabriek, waar oud-Lombokstrijder P. van Wakeren gehuldigd werd. ('t Lombok, naar hem genoemd, nu Wilhelminastraat) Daarna marcheerde 't Muziek van "De Schup" door het dorp en oogstte er veel eer.

Was het korps in het verleden slechts een dorpsfanfare, later kreeg het muziekkorps van de Scheepjeswol een vermaarde klank en trad zelfs op in het stadion bij belangrijke wedstrijden.

Het verhaal gaat dat ver voor de eerste wereldoorlog een leerling-muzikant met zijn ingedeukte toeter en een aantal vrienden naar het Panhuis trok om op het vlakke veld het oude muziekinstrument uit te proberen. Het was winteravond, het water bij de Grebbe stond angstaanjagend hoog en de watersnood van 1855 stond de Veenendalers nog vers in het geheugen. Het geluid dat de muzikant uit het verwrongen instrument wist te halen had veel weg van een kanon dat werd afgeschoten. Toen de eerste wankele tonen het oor van een wandelaar in de Zandstraat bereikten dacht hij meteen aan het doorbreken van de dijk bij de Grebbe.

Een voorbijkomende fietser hield hij aan om met hem mee te luisteren naar het van ver komende geluid. En ook deze meende dat de dijk was doorgebroken. Hij sprong weer op zijn fiets en zette met zijn roep "De dijk is deur, de dijk is deur" het dorp in rep en roer.

Geen "besje" bleef aan het spinnewiel.

En toen 's avonds laat de jongens op het blok kwamen werd er natuurlijk nog flink over nagepraat.

De Scheepjeswolharmonie in 1913.

Puzzel

De vorige opgave was wellicht een moeilijke.

De oplossing vindt u hierbij. Het was het monument ter herinnering aan de V.S.W. aan de Weverij, waar de eerste steen is ingemetseld. Het wapen is onderdeel van deze steen.

Op de volgende pagina weer een nieuwe opgave.

Weet u dit fotofragment te plaatsen? Veel succes!

Waar is dit?

Boek over postgeschiedenis van Veenendaal

Binnenkort zal als tweede deel van de vorig jaar gestarte Historische Heuvelrug-Reeks een boek verschijnen met als titel "DE POSTHISTORIE VAN RHENEN, ELST EN VEENENDAAL".

Het 220 pagina's tellende (A4 formaat) boek beoogt een overzicht te geven van de postgeschiedenis van het gebied Z.O. Utrecht vanaf circa de 16e eeuw.

Het boek bevat meer dan 200 foto's en afbeeldingen. De prijs zal f 27,50 gaan bedragen.

Bij het postvervoer is de trein na het midden van de 19e eeuw een belangrijke rol gaan spelen. Veenendaal kwam met twee stations (De Klomp en Centrum) aan respectievelijk de lijnen Utrecht - Arnhem en Amersfoort - Kesteren te liggen. Ook de vervoersaspecten, inclusief vracht- en besteldiensten komen voldoende aan de orde. Zelfs via de Grift (en verder de Rijn) werd per boot ook wel post voor elders door beurtschippers meegenomen.

Over de eerste postbodes te Veenendaal zijn door de auteurs A.J. de Jong en H.P. Rozema gegevens verwerkt die uit de Veenendaalse archieven zijn opgediept door de heer D. van Manen.

Om eerst de interesse te Rhenen, Elst en Veenendaal voor een dergelijk boek te peilen, komt er aanvankelijk een beperkte oplage. Geïnteresseerden kunnen hierop inschrijven via tel. 03429 - 1039.

Het boek zal maart 1989 worden uitgebracht.

HOUDT U VAN MUZIEK??

WORDT DAN LID VAN ONZE
"SCHEEPJESWOLHARMONIE"

Bel voor informatie

De heer A. Stam, voorzitter, 08385-13553

De heer G. Takken, secretaris, 26849 of 10531

OF STEUN ONS FINANCIIEEL ALS DONATEUR

Geef U nog vandaag op, zodat deze mooie
vereniging voor Veenendaal behouden blijft!

Jaarverslag Historische Vereniging 1988

Het verenigingsjaar werd geopend met de algemene ledenvergadering op 17 maart 1988. Over het jaarverslag van de secretaris en de penningmeester waren geen vragen of opmerkingen. De kascommissie, bestaande uit de heren Will en Hutten, meldde dat de financiële administratie in goede orde was bevonden. De bestuursleden Bisschop, Brink en Diepeveen waren aftredend en herkiesbaar, hetgeen bij acclamatie geschiedde. Daarna volgde een dia-lezing over Kraats en Binnenveld door de voorzitter, de heer A.C. van Grootheest. Aanwezig waren ± 140 personen.

De volgende bijeenkomst was belegd op 2 juni 1988. De heer dr H.P. Deijs verzorgde voor een ca. 80-koppig publiek een lezing over de geschiedenis van de Gelderse Vallei aan de hand van oude kaarten. In samenhang met deze lezing werd door Oud Veenendaal in De Lampegiet gedurende de periode 28 mei - 22 juni een tentoonstelling ingericht met als thema "Gelderland in kaart".

Op 13 september hield de heer A.G. Steenberg en een lezing over de geschiedenis van de Joodse gemeenschap in Veenendaal. Aantal aanwezigen ± 100 personen.

De laatste lezing in 1988 werd gehouden op 20 december, en had tot onderwerp: Gemeentelijk monumentenbeleid. Vóór de pauze sprak de heer R.K.M. Blijdestein over de mogelijkheden en beperkingen daarvan, na de pauze verzorgde de heer Will een diapresentatie van monumenten in Veenendaal. Aanwezig waren ongeveer 120 personen.

Naast de al genoemde juni-tentoonstelling in De Lampegiet verzorgde een commissie gedurende vijf dinsdagochtenden, tijdens de wandelconcerten, een kleine expositie in de Oude Kerk in de maanden juli en augustus. Verder bracht een door het bestuur ingestelde commissie - op verzoek van B&W - in april rapport uit over in de gemeente aanwezige monumenten.

Alle verenigingsavonden werden gehouden in De Meent. Wij zijn het bestuur van dit verpleegtehuis zeer erkentelijk voor

hun belangeloze medewerking. Ook alle medewerkers en vrijwilligers, die veel hebben bijgedragen aan een goed verlopen verenigingsjaar, willen wij vanaf deze plaats hartelijk danken voor hun inzet.

Per 31 december 1988 telde de vereniging 385 betalende leden.

R. Bisschop, secretaris

Financieel jaarverslag

Ook het jaar 1988 konden we weer met een batig saldo afsluiten. Per 1 december 1988 moesten er echter nog 105 leden hun lidmaatschap betalen. Enkel van hen zelfs nog over het jaar 1987. Op 31 december was de zaak bijna rond. Om deze reden was er in het 4e nummer nog geen acceptgirokaart 1989 ingesloten daar we eerst deze achterstand wilden wegwerken.

In dit nummer treft u nu de acceptgiro aan ter betaling van uw lidmaatschap 1989. Ook hebben we een girorekening geopend, zodat nu zowel per giro als per bank betaald kan worden. Ook het streven om in 1988 400 betalende leden te krijgen is aardig gelukt. Het zou ons goed doen om het eerste lustrum met 500 leden te mogen afsluiten. Gezien de gestadige groei van de steeds groeiende belangstelling voor onze historische Vereniging moet dit een haalbare kaart zijn. In het banksaldo is f 1000,- gereserveerd voor de werkgroep 'Scholen' welke de komende maanden van zich zal laten horen. De tentoonstelling 'Gelderland in kaart' kon door sponsoring van Drukkerij Davelaar, Formido Bouwmarkt, Van Ginkel Tuin en Plantsoenaanleg, Uitgeverij Kool B.V., Drogisterij v.d. Kraats, Prummel Optiek, Rabo Bank en Rein Veenendaal Fietzen en Motoren geheel bekostigd worden. Hiervoor onze harte-lijke dank.

FINANCIEEL OVERZICHT 1987/88

Inkomsten

Contributie	f 7769,50
Rente	14,23
Gemeente V'daal (afname nummers '25 jaar gemeentewerken')	500,00
Advertentie (Wandelen door Veenendaal)	275,00
Gift (verkoop videobanden)	84,00
Cursus Paleografie	120,00
Sponsoring ('Gelderland in kaart')	1600,00

f 9862,73

Uitgaven

blad 'Oud Veenendaal'	f 4247,74
Bezorging	674,65
Porti	504,00
Vergaderingen	787,00
Copy blad	378,85
Lidmaatschappen	102,00
'Gelderland in kaart'	956,72
Rapport 'De Kraats'	569,50
Fotokosten	162,40
Videobanden	274,75
Tekeningen boeken	94,90
Diverse kosten	187,75
Voordelig saldo	922,47

f 9862,73

VERMOGEN PER 31 DECEMBER 1988

Banksaldo	f 5302,98
Girosaldo	65,00
Nog te ontvangen	1304,00

f 6671,98

Bank 31 december 1987	f 4303,91
Bankcorrectie	150,10
Nog te betalen posten	1295,50
Voordelig saldo	922,47

f 6671,98

BEGROTING 1989

Inkomsten

Contributie	
450 leden à f 20,00	f 9000,00
Diversen	500,00

f 9500,00

Uitgaven

Drukwerk	f 6500,00
Bezorging porti	1300,00
Bijeenkomsten, vergaderingen	900,00
Diversen	800,00

f 9500,00

G. Kool, penningmeester

Boekbespreking

In deze rubriek besteden we altijd aandacht aan boeken die recent verschenen zijn en die van belang zijn voor de geschiedenis van Veenendaal. Zoals de afgelopen jaren gebleken is verschijnt er nogal wat op dit terrein.

Naast de door uitgevers uitgebrachte boeken verschijnen er ook veel kleinere publicaties die interessant zijn voor hen, die zich voor het verleden van Veenendaal interesseren.

We denken hier met name aan de jubileumuitgaven die verschijnen. Verenigingen en andere organisaties willen nogal eens bij een jubileum een speciaal nummer van hun blad uitgeven over de geschiedenis van hun club e.d. of een aparte jubileumuitgave het licht doen zien.

Het spreekt voor zich dat we in ons blad graag aandacht willen geven aan dergelijke uitgaven en we ontvangen dus graag in voorkomende gevallen een exemplaar. In deze boekbespreking willen we aan twee van dergelijke uitgaven aandacht besteden.

C.N.S. - 125 jaar

Jubileumuitgave vereniging ter bevordering van Christelijk Nationaal Schoolonderwijs, december 1988

CNS-Veenendaal is al een oude vereniging. Reeds in 1863 opende deze vereniging haar "Vrije Christelijke School" aan het Verlaat. Een laatste restant van deze school is nog te zien achter de tijdelijke parkeerplaats, hoek Brouwersstraat, het z.g. 'poppeschooltje'. In 1905 werd de grote Nieuwewegeschool - een gebouw in twee etages - in gebruik genomen. Deze school telde enige tijd ruim 500 leerlingen en was toen de grootste school in ons land.

Meer over de geschiedenis van CNS kunt u lezen in een uitvoerig historisch overzicht van de heer J. van de Nadort, oud-secretaris van CNS. Verder in deze uitgave een voorwoord van de heer W.G. Schoeman, een woord 'van de voorzitter', mevr. J. Knigge-Landman en een overzicht van de scholen die nu uitgaan van deze vereniging. Tal van foto's, zij het geen historische, zijn opgenomen. Oude foto's waren er wel veel te zien tijdens de receptie die het bestuur op 15 december jl. in Eltheto gaf. Voor informatie: secr. C.N.S.

30 telefoon 38911, afdeling Onderwijs.

TAFELTENNISVERENIGING SKF 1949 - 1989

januari 1989

In 1949 speelde een aantal personeelsleden van de Rotterdamse Bank tafeltennis op een oud bureau. Dit leidde in 1949 tot de oprichting van CLIMAX. Verschillende plaatsen in Veenendaal dienden tot oefenruimte: de Teekenschool aan de Kerke- wijk, de gymzaal in de Hoogstraat, de Chr. ULO aan de Kerke- wijk en na fusie met de Scheepjeswol Tafeltennis Vereniging in de kantine van de Scheepjeswol. Overigens hadden meer fabrieken een eigen vereniging, zoals bij de Ritmeester 'Ritac'. In de vijftiger jaren waren er 14 clubs actief in Veenendaal! In 1969 vindt een fusie plaats met de tafeltennisclub van SKF en ontstaat de huidige vereniging en krijgt men een eigen clubgebouw.

De jubileumuitgave, samengesteld door Henk Brouwer en Gert de Man, gaat uitvoerig in op de geschiedenis van de club. Er is een voorwoord van wethouder P. Beaart van Sportzaken en een aantal oud-bestuursleden haalt herinneringen op. Het historisch overzicht telt 20 pagina's en is uitvoerig geïllustreerd. Voor informatie: secr. S.K.F. telefoon 22508

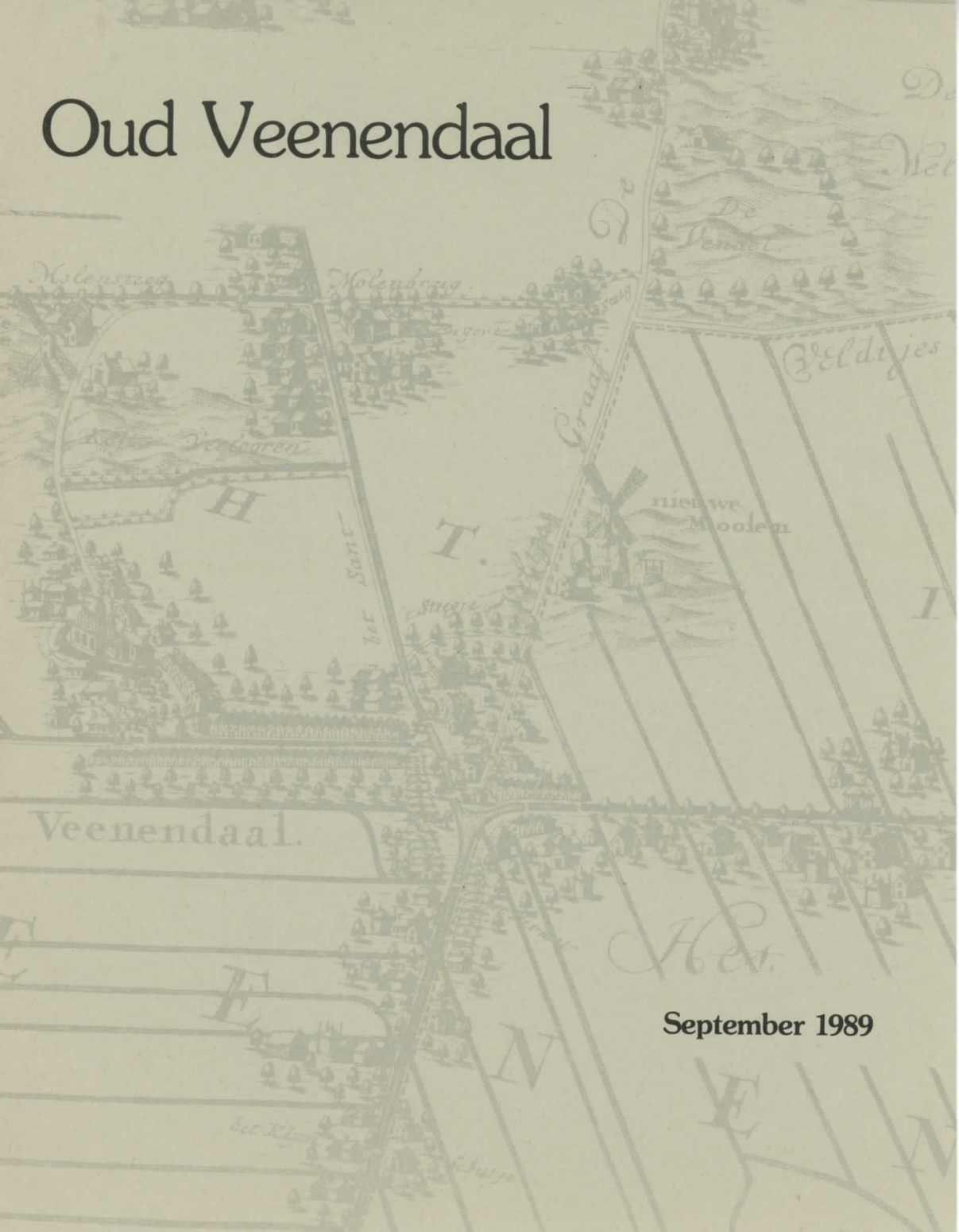
Mededelingen

- * De volgende bijeenkomst van de Historische Vereniging zal ge- houden worden op dinsdag 21 maart a.s. in 'de Meent'. De heer J. Lagerweij uit Scherpenzeel zal dan spreken over "*De Grebbelinie, monument van geschiedenis en natuur*". De heer Lagerweij sprak reeds eerder voor onze vereniging en kan boeiend vertellen over dit onderwerp waar hij veel van weet. Hij doet dit aan de hand van dia's, die door middel van twee projectoren overvloedig getoond zullen worden.

dus: - dinsdag 21 maart
 - om kwart voor acht
 - in 'De Meent', Grote Beer 10
 - De Grebbelinie door de heer J. Lagerweij.

- * De datum van de komende bijeenkomst wijkt af van de eerder bekend gemaakte datum. Let u dus op: dinsdag 21 maart a.s.
- * De komende bijeenkomst zal ook het karakter van een ledenvergadering hebben. Dat betekent dat aan het begin van de avond ook de jaarverslagen van de secretaris en de penningmeester goedgekeurd moeten worden en de kascommissie dus verslag zal doen.
Mocht u andere punten voor de ledenvergadering hebben, bericht u dat dan van tevoren aan de secretaris.
Er zijn dit jaar geen aftredende bestuursleden.
- * In dit nummer vindt u de beloofde acceptgirokaart voor de betaling van de contributie over 1989.
Wilt u de penningmeester een plezier doen en zo spoedig mogelijk betalen?
- * Het zou nuttig zijn als er in Veenendaal een inventarisatie kwam van oude veldnamen. Zijn er leden van de vereniging die daar interesse in hebben?
- * Wie zet eens een paar regels op papier? De redactie nodigt iedereen van harte uit om verhalen over de Veenendaalse historie op papier te zetten. Mogelijk heeft u daarbij ook een passende foto. Het hoeven echt geen diepgravende verhalen te zijn, herinneringen zijn ook welkom. Te zijner tijd worden ze in dit blad afgedrukt. Informatie bij de bestuursleden.
- * Een datum en spreker voor de bijeenkomst in juni staan nog niet vast. U hoort daar nog nader van.

Oud Veenendaal

September 1989

* 4e jaargang, nummer 3
verschijnt 4 maal per jaar

Bestuur en redactie

drs A.C. van Grootheest, voorzitter

drs R. Bisschop, sekretaris

G. Kool, penningmeester

M. Brink

H. Diepeveen

Sekretariaat:

Prinsesselaan 38, 3905 GX Veenendaal

telefoon: 08385-22691

Ledenadministratie:

D.J. Kruidhof

Lemoen 29, 3902 GR Veenendaal

telefoon: 08385-11079

Postgiro:

nr. 4043117

t.n.v. Historische Vereniging Oud Veenendaal

De kontributie bedraagt f.20,- per jaar

Voor leden tot 18 jaar f.10,- per jaar

Losse nummers van dit blad f.5,-

Vormgeving: Cora Thomasz

Druk: Drukkerij Davelaar

* *Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd
zonder schriftelijke toestemming van de redactie.*

Historische Vereniging Oud Veenendaal

Inhoud:

De Nieuwe Molen (gedicht), pag. 58

Een bijzonder nummer, pag. 59

"Een volck in veenen en in moeren"
pag. 1 t/m 56

puzzel, pag. 62

mededelingen, pag. 63

De Nieuwe Molen

*Het laatste bolwerk van 't grote wolmerk,
viel zuchtend onder slopers hand.
En starend door stof en stenen,
werd ik door weemoed overmand.*

*Waar ooit de Veenendalers zwoegden,
voor een Frederiks of Callenbach,
zag ik hoe graafmachines ploegden,
tot er geen knotje wol meer lag.*

*Een "schip van wol" ging hier ten onder,
een stukje Veense industrie.
Maar daarin ligt voor mij een wonder,
want weet U wat ik voor mij zie:*

*Daar staat, als uit de as herrezen,
getekend in het noorder licht,
de "Nieuwe Molen" mooi te wezen,
voorwaar het is een pracht gezicht.*

*Ik moet er steeds maar weer naar kijken,
vanuit mijn woning in "'t Zand",
totdat het schouwspel moet gaan wijken,
voor het geplande winkelpand.*

*"De Schup" moest het gelag betalen,
er was geen redden aan.
Maar onze molenaar blijft malen;
de "Nieuwe Molen" blijft bestaan.*

W. J.

Een bijzonder nummer

Voor u ligt een bijzonder nummer van Oud Veenendaal. Je zou het een zomernummer kunnen noemen. Het geeft veel te lezen zonder dat het al te veel inspanning vraagt.

Het grootste deel van dit nummer wordt namelijk ingenomen door een boekje dat Henk Diepeveen schreef.

Toen het bestuur van de Historische Vereniging ruim een jaar geleden werd benaderd door '*Veenendaal maakt Veenendaal wijzer*' om een cursus over de geschiedenis van Veenendaal te verzorgen, was Henk Diepeveen bereid deze taak op zich te nemen.

Voor deze cursus, die veel belangstelling trok, maakte hij een eenvoudig boekje. Het boekje was echter te aardig om alleen in kleine kring bekend te zijn. Vandaar dat u het in dit nummer van Oud Veenendaal vindt.

Het is apart verkrijgbaar en wellicht ook geschikt om nieuwe Veenendalers kennis te laten maken met het verleden van ons dorp.

Over enkele maanden zal een geheel andere publicatie over Veenendaal verschijnen, namelijk het proefschrift van Taeke Stol over de eerste eeuw van Veenendaal. Dit is uiteraard een wetenschappelijk werk, voor een groot deel gebaseerd op studie van het Veenraadschaparchief.

We zijn bijzonder blij dat de heer Stol bereid is om op woensdag 27 september voor onze vereniging te komen spreken over '*De veenkolonie Veenendaal*'.

Door zijn studie komt er een gedegen werk over de beginperiode van Veenendaal, een zeer gewenste bijdrage tot de geschiedschrijving van ons dorp.

Het spreekt vanzelf dat we u allen verwachten op 27 september.

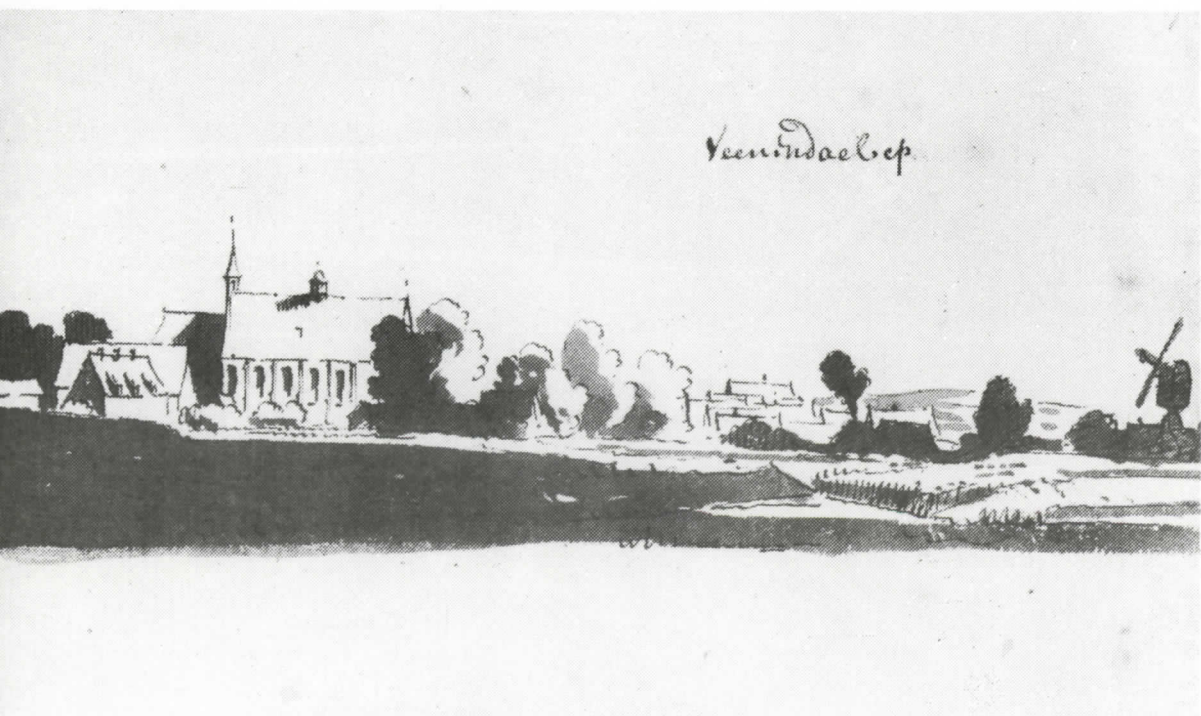
Verder in dit nummer de puzzel en de mededelingen op pag. 63 en voorin een gedicht dat Wout Jansen schreef toen hij door de puinhopen van de Scheepjeswol toch iets moois zag.

Een echt Veens nummer dus deze keer!

ACvG

„Een volck in veenen en in moeren”

H. Diepeveen

„Een volck in veenen en in moeren”

H. Diepeveen

Inhoud:

't Veen binnenste buiten	pag. 2
Het ontstaan van de Gelderse Vallei in de ijstijd	pag. 3
Een volck in veenen en in moeren	pag. 8
Onder de kromstaf van David van Bourgondië	pag. 12
De Geldersen	pag. 17
"Hoor de Spaensche trommelen slaen"	pag. 19
Turfvaart op de Bisschop Davidsgrift	pag. 20
Koopman Gillebert van Schoonbeecke	pag. 24
Preken voor eigen parochie	pag. 27
Vrome vroede vaderen vormden de Veenraad	pag. 32
"Een vreemd volkje"	pag. 34
De vette beesten- of ossenmarkt	pag. 36
Moerstaal	pag. 38
Met de Franse slag	pag. 39
De waterwolf	pag. 40
Op slag van half negen	pag. 43
Van spinners, wevers en sigarenmakers	pag. 45
Een kenau op 't kasteel	pag. 51
Verdwenen monumenten	pag. 54

't Veen binnenste buiten

In beknopte vorm is getracht de historie van het dorp Veenendaal, dat zich uit het veenmoeras wist te ontworstelen, in woord en beeld te brengen.

De geschiedenis van de veenkolonie gaat - in tegenstelling tot die van de stad Rhenen, waaronder het dorp oorspronkelijk ressorteerde - niet verder terug dan tot de 15e eeuw.

Rhenen heeft een zeer oude geschiedenis met een mysterieuze legende van een hout sprokkelende maagd Cunera, die teruggaat tot in de 4e eeuw.

Daarentegen lijkt het wel of de geschiedenis van de stad met de komst van de nederzetting aan de oevers van de Bisschop Davidsgrift op de achtergrond raakt en de kleine groeikern het gaat maken.

Stiefmoederlijk bedield door het stadsbestuur en geografisch verdeeld liggend over de provincies Gelderland en Utrecht, zal het toch een hechte eenheid gaan vormen.

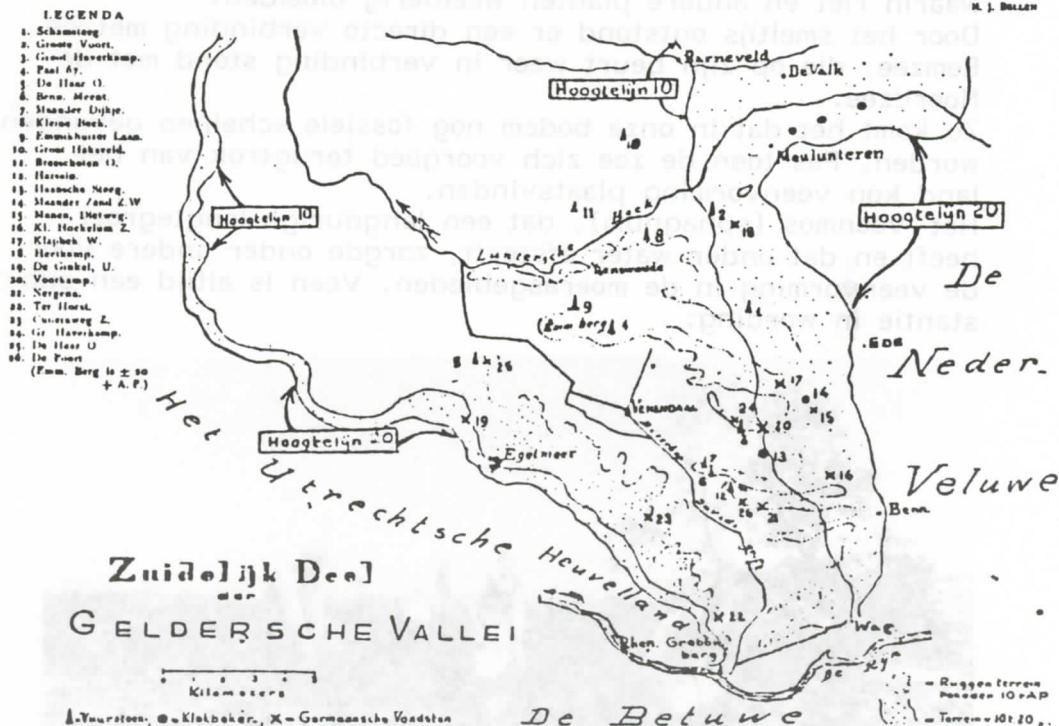
Het vlek onderaan de Utrechtse Heuvelrug, niet meer dan een grensgeval, verwierf "all over the world" bekendheid door haar, uit de huisnijverheid ontstane textiel-, wol- en sigaren-industrie en de bijenmarkt.

Dat stukje Nederland in het hart van Holland, waar "een dorp in veenen en in moeren geboren werd", keren we in kort bestek binenste buiten.

H. Diepeveen

worpen.

Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 1931 — Kaart N°. V.

De Gelderse Vallei
M. J. Buijsen

Duidelijk herkenbaar liggen ze er nog.

De Utrechtse Heuvelrug, het Veluws-massief bij Ede en niet te vergeten de tussenliggende heuvels als de Emmikhuizerberg, het grote Venlo (de Vendel) en het kleine Venlo (de Markt), die onbetwist het landschap beheersen.

De heuvels zijn niet meer dan opgehoopte bergen zand en steen.

De stenen, gladgeschuurd door het smeltijs, zijn meegesleurd vanuit het hoge noorden.

De verzameling van de heer Adr. P. de Kleuver in het Raadhuis geeft duidelijk de steensoort en het land van herkomst aan.

Toen door de klimaatsverandering later het ijs ging smelten en wegvloede naar de zee bleven meertjes en plassen achter, waarin riet en andere planten weelderig bloeiden.

Door het smeltijs ontstond er een directe verbinding met de Eemzee, die op zijn beurt weer in verbinding stond met de Noordzee.

Zo komt het dat in onze bodem nog fossiele schelpen gevonden worden. Pas toen de zee zich voorgoed terugtrok van het land kon veenvorming plaatsvinden.

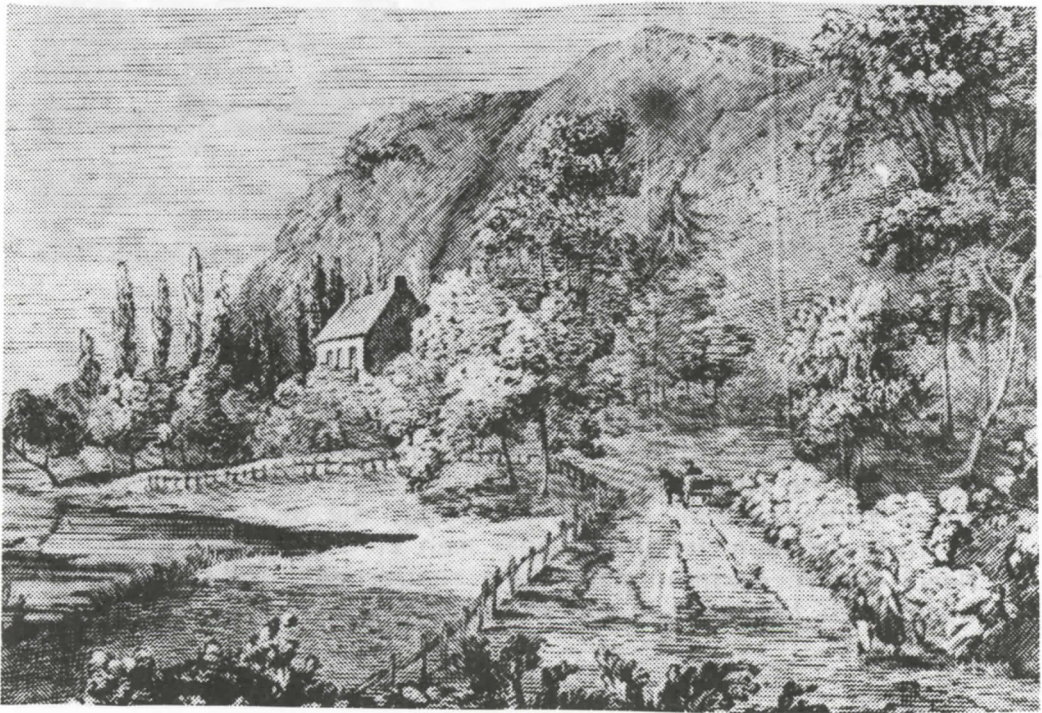
Het veenmos (sphagnum), dat een langdurige lengtegroei heeft en dat onder water afsterft, zorgde onder andere voor de veenvorming in de moerasgebieden. Veen is altijd een substantie in wording.

Begin deze eeuw werd er aan de Bisschop Davidsgrift nog turfgestoken. Hier zien we de familie Van Ruiswijk aan het Gelders Benedeneind aan het werk.

De moerasgebieden waren in het begin van onze jaartelling on-
toegankelijk voor de mens en zeer geïsoleerd gelegen. Woest
waren ze en het gehuil van wolven werd gehoord. In het jaar 950 reisde een Moors gezant naar Utrecht. In een
reisverslag geeft hij zijn indrukken weer.

*"Hun land is een zoutmeer, waarop geen planten groeien. Er
is geen hout voor brandstof, maar slechts een soort leem, die
als brandstof dient. Als 's zomers de wateren opgedroogd zijn,
hakken zij met bijlen de leem in tegelvorm en laten deze drogen
op de weide. Een ieder snijdt naar hij behoeft. Gedroogd zijn-
de en in het vuur geworpen, maakt het een groot vuur met
een geweldige gloed."*

De Grebbeberg

Toen waagde men zich alleen in de zomer in het moeras. Eeuwen zou het duren eer de moerassen met hun demonische machten dicht geklonken waren en de turfwinning kon aanvangen.

Monniken maakten in de 13e en 14e eeuw een aanvang met de vervening.

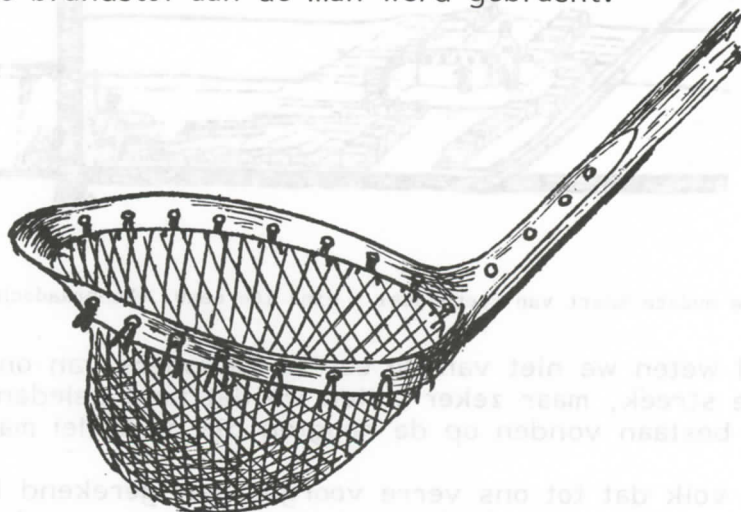
Als door een wonder bewaard ligt er binnen onze gemeente nog zo'n natuurmonumentje, waar het moer (veen) nog gevormd wordt en de rietvogels nog nestelen. Door het waterpeil op een bepaald niveau te houden verveent het niet. Het heet "de Hell" (hoogte) en ligt tussen de Grebbeweg met en de Industrielaan. Via de Ketelweg, die de Grebbeweg met de Industrielaan verbindt, gaat men er dwars doorheen. Neem een verrekijker mee, want zonder deskundige leiding waagt men zich niet in het moeras.

"de Hell"

In de 15e en 16e eeuw vindt het turfsteken op grote schaal plaats. Het vervenen gebeurde in lange smalle stroken (dagvelden) en waren 15 roeden (1 roede = 3.68m) en 10 turven wijd en diep. Het drogen van de turf geschiedde in stapels of kloten. Deze stapels bestonden meestal uit een aantal dagvelden of dagwerken. Was de afwatering slecht en bedekte het regenwater tot diep in de zomer de verdolven landen dan werd door middel van een baggerbeugel (een lange stok met om het einde

en lang net) het veen uit de sloot gebaggerd. De bagger werd in een bak uitgestort, aangestampt en een tijdje te drogen gelegd. De turf werd per schip naar de grote steden vervoerd waar de brandstof aan de man werd gebracht.

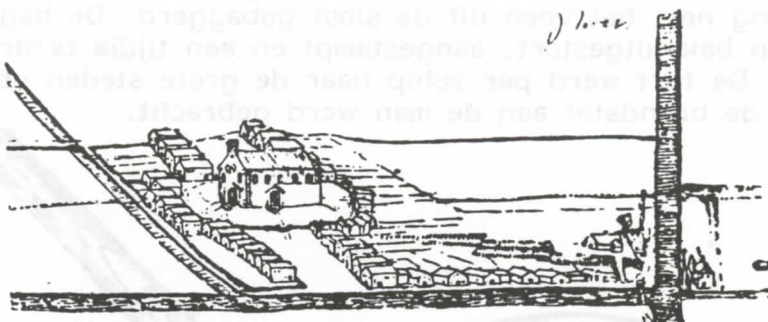
"Baggerbeugel" (tek. Adr. P. de Kleuver)

Een volck in veenen en in moeren

De eerste sporen van menselijke bewoning in ons land waren de hunnebedden in Drente.

De Hunebedden zijn bewaard gebleven, de bewoners reeds lang verdwenen.

Weer een ander volk kwam. Dat begroef haar doden in houten koepels, bestaande uit in kringen boven elkaar liggende boomstammen. Ze zijn ingestort en vergaan. De plaats echter vertoont nog steeds een kleine verhoging en de aarde is er donkerder van kleur. We vinden ze nog op de berg bij Elst (Utr.) en tussen Rhenen en Veenendaal in de groeve Kwinkelooijen.

De oudste kaart van Veenendaal - eind 16e eeuw. (Veenraadschaparchief)

Veel weten we niet van de eerste bewoners van ons land en onze streek, maar zeker weten we dat lang geleden mensen een bestaan vonden op de hoogten die de Vallei markeren.

Een volk dat tot ons verre voorgelacht gerekend kan worden, zijn de Germanen. De bekendste stammen waren de Friezen, de Bataven en de Kaninefaten, waarvan de Bataven – die in boomstammen de Rijn aftrokken – zich in onze streek vestigden.

Zij waren nog heidenen. Hun voornaamste goden waren Wodan, Freya en Donar.

Van deze stam is ons bekend dat het gespierde knapen waren en dat wij hun nakroost zijn.

Tot ongeveer het jaar 20 voor Christus leefden zij "frank en vrij". Maar toen drongen de Romeinen door tot diep in ons land en overheersten de primitieve volken met hun hoge beschaving.

Tijdens de grote volksverhuizing trokken de Romeinen zich terug uit de lage landen bij de zee en gingen de Franken en de Saksen ons land bewonen.

Van de naar oorsprong Germaanse stammen vestigden zich de Franken in Brabant en Gelderland en dus ook in ons gebied.

De eerste bisschop van Utrecht was de bekende Evangelieprediker Willibrordus. Volgens een legende zou de bisschop in de 7e eeuw reeds Rhenen bezocht hebben. Van de korte tijd dat hij daar vertoefde zou de bevolking hem *"eendrachtelijk verzocht hebben dat hij die heijlighe maegd en martelares Cunera van de plaats wat nu het Cunerabergje heet te brengen naar de parochiekerk."* Willibrord beloofde het op de terugweg te doen. Op zijn terugreis vergat hij echter zijn belofte en werd hij bij de Grebbeberg door een zware storm overvallen. De 'tempeest' (noodweer) deed hem zijn belofte herinneren en de bisschop toog aan wal en verhief het lijk van de maagd Cunera.

Het kleine stadje op de berg doet reeds vroeg van zich horen en is dus van zeer oude oorsprong.

Met zekerheid kunnen we vaststellen dat het in het jaar 1178 onder het bisdom Utrecht viel en 168 jaar later (in 1346) door de 47e bisschop van Utrecht, Jan van Arkel, voor eigen rekening werd ommuurd ter verdediging van het Sticht (Utrecht), dat herhaaldelijk door de Hertog van Gelre werd aangevallen.

Met het bovenstaande wil ik aantonen dat er in de directe omgeving van de Rhenense venen - in het begin van onze jaar-

Turfsteken aan de Grift.

telling - duidelijk sprake is van bewoners op de berghoogten, die reeds de Christelijke beschaving hebben.

Langzaam aan hebben zich daarna ook mensen in de valleivlak- te gewaagd om daar een bestaan op te bouwen.

Dat de laag- en hoogveengebieden enorme energiebronnen gingen worden, hadden de bisschoppen, die meestal de groot- ste grondbezitters waren, wel door.

David van Bourgondië, bisschop van Utrecht, die de rijkdom aan turf wel zag liggen, zou een aanvang maken met het in exploitatie brengen van de veengronden. Maar eerst zocht hij naar afvoerwegen voor zijn turf, die maar zo voor het "grijpen" lag.

Hij was het, die - toen hij in 1473 opdracht gaf tot het graven van de Grift - in alle onnozelheid het dorp Veenendaal stichtte.

En langzaam ontwaakte een dorp in een dal van veen, dat ook

die naam zou gaan dragen.

Nu, eeuwen en eeuwen later, zijn de veen geworden moeras-
sen afgegraven en heeft het moeras haar geheimzinnige mach-
ten moeten prijsgeven.

"Waar eens venijnige slangen kropen

De draken huisden in 't moeras

Daar gaan nu purp'ren rozen op

Daar fluit de leeuw'rik in het gras."

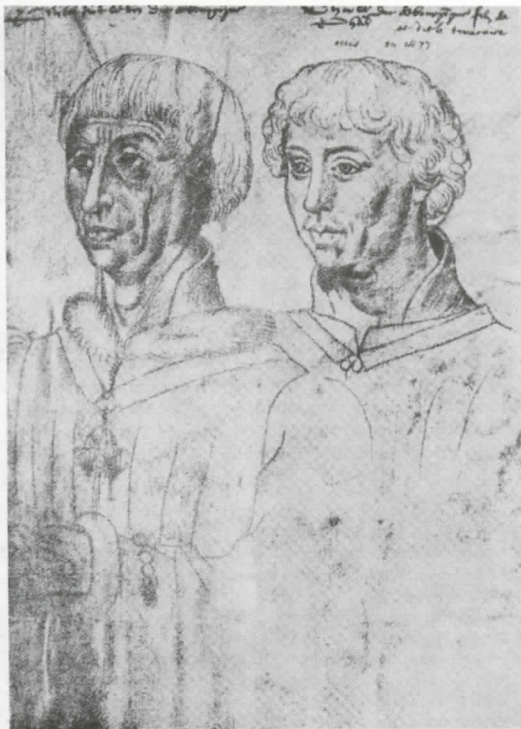

Deze foto werd gemaakt, omstreeks
de eeuwwisseling, in Ederveen.

Onder de kromstaf van David van Bourgondie

David van Bourgondië, zoon van Filips de Goede, werd waarschijnlijk geboren op 30 december (Sint David) van het jaar 1427. Zijn moeder was de aanzienlijke burgerdochter Nicolette de Bosquël uit Atrecht (België) waar ook zijn vader Filips de Goede gedurende een gedeelte van het jaar hof hield.

Nicolette de Bosquël was één van de vele maitresses van Filips de Goede. Welgeteld waren het er 24, tezamen schonken zij hem zeker 16 bastaarden. Uit zijn huwelijk met Isabelle van Portugal werd op 30 november 1433 Karel Maarten, die als Karel de Stoute vermaard zou worden.

Filips de Goede en Karel de Stoute

David van Bourgondië -
bastaardzoon van Filips
de Goede en halfbroer
van Karel de Stoute -
die opdracht gaf tot het
graven van de Bisschop
Davidsgrift in 1473,
kan gezien worden als
stichter van het dorp
Veenendaal.

Tot groot verdriet van Isabelle werden de bastaarden aan het hof opgevoed. Filips de Goede regeerde over de lage landen bij de zee en wilde deze uitbreiden met o.a. het bisdom Luik, Utrecht en Friesland. Zijn talrijke zonen werden hierbij ingezet en zo regeerde hij als een absoluut vorst over het avondland.

Ten tijde van de geboorte van David van Bourgondië trok de maagd Jeanne D'arc gewapend met haar magisch zwaard en vervuld met een dodelijke haat jegens Filips de Goede en de Engelsen, door de Bourgondische landen. In mei 1430 werd Jeanne D'arc door Guillaume de Wandonne, een bourgondische krijger, gevangen genomen. Filips die in een nabij gelegen kamp vertoefde haastte zich Jeanne te ontmoeten. Uiteindelijk werd zij gevangen gezet in de Court de Compte in het centrum van de stad Atrecht waar ook de kleine David, die we later in de Rhenense Venen zullen ontmoeten, met zijn moeder Nicolette vertoefde. Onder leiding van Antoine Haneron, die het merkwaardige ambt "maitre des bastards de Monseigneur" bekleedde, studeerde David omstreeks 1450 aan de Universiteit te Leuven.

Daar ontmoette David waarschijnlijk Evert Zoudenbalch uit Utrecht die omstreeks diezelfde tijd in Leuven studeerde en eigenaar was van 36 roeden veen, een hofstede Groteveld en de hofstede Prattenburg, gelegen in de Rhenense Venen. Later zouden ze elkaar weer in het Utrechtse ontmoeten, David als bisschop kabeljauws gezind en Evert Zoudenbalch als trasavier in de Dom te Utrecht, hoeks gezind.

In het jaar 1439 zette David zijn kerkelijke-politieke loopbaan in door proost van het kapittel van Mr. Donaas te Brugge te worden. En enkele jaren later in

1451 is hij op 24-jarige leeftijd bisschop van Terwaan. Juist op het moment als Gijsbrecht van Brederode bisschop van Utrecht dreigt te worden griipt zijn Filips in en weet met veel sluwheid en machtsvertoon te voorkomen dat Gijsbrecht bisschop wordt. Zijn bastaardszoon David werd aan het bisdom en de paus opgedrongen.

Davids residentie was het kasteel Wijk bij Duurstede, waar hij de Bourgondische toren liet bouwen en waar hij besliste over het lot der Rhenense Venen waar hij de rijkdom aan turf zag liggen.

De strijd van de Hoeks en Kabeljauwen laaide op en de Stichtse burgeroorlog van 1481 - 1483 was het gevolg.

David liet zich in zijn regeringsperiode bijstaan door geleerden als Thomas Basin, de verdreven bisschop van Lisieuse en geschiedschrijver, waaraan Lodewijk de XI zijn ongunstige reputatie heeft te wijten. Voorts schreef hij op verzoek van Karel de VII een memorandum voor het rehabilitatie proces van Jeanne D'arc.

De bisschop koesterde veel belangstelling voor kunst en wetenschap. Hij gaf zijn medewerking aan de bouw van de Domkerk in Utrecht, de Buurkerk, de St. Nicolaaskerk te Utrecht en de toren van de kerk te Wijk bij Duurstede. Tussen dit alles door besliste hij dat in het zuidelijk deel van de Gelderse Vallei een kanaal gegraven moest worden ter verbetering van de afwatering en tevens om de veengronden in cultuur te brengen.

En als dan in 1481 de Bisschop Davidsgrift gereed komt en aan de boorden daarvan de eerste veenhutten verrijzen stichtte David 'een vlek in venen en in moeren' dat lang zal moeten wachten eer het als woonplaats erkenning zal krijgen. Juist als de Grift gereed komt breekt in alle hevigheid de Stichtse burgeroorlog uit, met als gevolg dat van de exploitatie van de veengronden in de 15e eeuw niet veel terecht komt. De burgeroorlog gaat ook aan Veenendaal niet ongemerkt voorbij. In 1502 getuigde een zekere Ludolff Quint, oud ongeveer 75 jaar, onder ede, dat hij van kindsaf op het landgoed Prattenbutg woonde, waar hij schapen hoedde. Zijn ouders hadden hem verteld dat op het Venlo in de Rhenense Venen een man woonde wiens naam

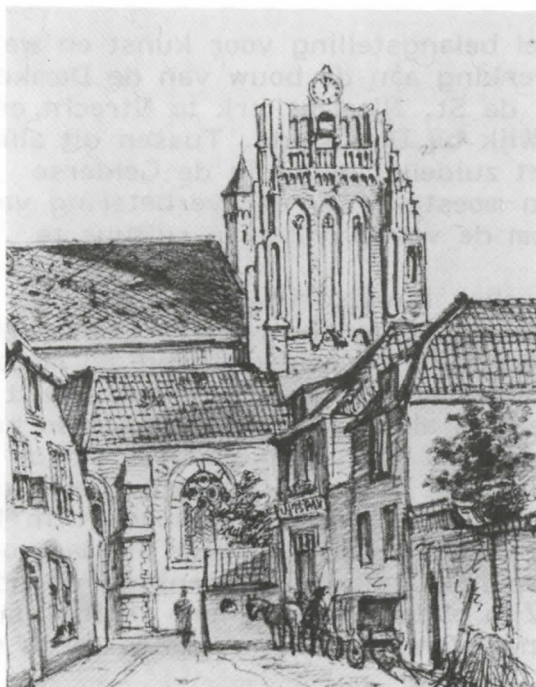
was Rey van Venlo. Deze man woonde met zeven zonen op het Venlo dat toen nog bebost was.

Tijdens de oorlog tussen de Geldersen en de Stichtsen brandden vijandelijke soldaten het woonhuis op het Venlo af.

David wacht op het einde van zijn leven een weinig glorieuze aftocht. De laatste jaren leefde hij teruggetrokken op het kasteel in Wijk bij Duurstede waar hij door zijn halfbroer Filips, die later ook bisschop van Utrecht zou worden, ondersteund werd.

Ontdaan van kracht en macht door Maximiliaan van Oostenrijk sterft hij op 69-jarige leeftijd.

Met de oudste mijter en staf die men vinden kon wordt hij begraven in het koor van de kerk te Wijk bij Duurstede. Door een brand in het koor is het graf van David niet meer te vinden.

Anonieme potloodtekening van de stompe toren van Wijk bij Duurstede, gezien vanuit het noorden en evenals de Domtoren te Utrecht en de Cuneratoren te Rhenen gebouwd in de regeringsperiode van en met medewerking van de kunstzinnige David van Bourgondië.

De Geldersen

Niet alleen de Spanjaarden werden in de veengebieden gevreesd, maar ook de Geldersen, die regelmatig het Sticht (Utrecht) aanvielen in de grensgebieden.

Maarten van Rossem, Gelders krijgsoverste van hertog Karel van Gelre, berucht om zijn onverwachte strooptochten in het Sticht, zorgde ervoor dat de veenbewoners regelmatig opgeschrikt werden.

Zo ook op 14 november 1527, als de Geldersen met een sluwe list de stad Rhenen via de Bergpoort binnendringen.

Een oude boer, een Gelderse van geboorte, zeer gezien bij de poorters in de stad, verzocht de burgemeester zijn veestapel in de stad te mogen onderbrengen.

Zonder veel moeite kreeg hij het voor elkaar dat de poorten, die vanwege de onveiligheid dag en nacht gesloten waren, geopend werden. De Bergpoort werd geopend en de wagens met hooi reden binnen. De tweede hooiwagen echter bleef steken vanwege de hoge vracht en de Geldersen drongen naar binnen om de stad te overmeesteren.

Soms lagen de legers wekenlang voor een stad en maakten van de gelegenheid gebruik om de omgeving af te stropen. Zo deden zij ook regelmatig het dorp Veenendaal aan.

Nooit werd de bewoners van de nederzetting in de 15e, 16e en 17e eeuw enige rust gegund. Altijd dreigde gevaar.

In de 80-jarige oorlog waren het vooral de Spaanse- of Staatse soldaten, welke troepen vaak uit huurlingen bestonden, die - als ze geen soldij ontvingen - maar op rooftocht gingen en de arme en afgelegen wonende bevolking het weinige dat ze hadden, afnamen.

Een turfschipper voer met zijn Samoreus, in de tachtiger jaren van de 16e eeuw. de Bisschop Davidsgrift af naar de Rijn en werd bevolen af te meren, waarna de soldaten de schipper al zijn geld afpersten. Daarna werd hij geslagen en met de dood bedreigd. Zo verging het velen die in de turfnering werkzaam waren.

In 1585 deden de bewoners van Veenlandtdael hun beklag bij prins Maurits over de "Staatse troepen". Het mocht niet baten. Het gespuis bleef komen en gaan. Tijdens een plechtige paasdienst drongen in 1584 soldaten de kerk op de markt binnen en eisten de opbrengst van de dienst der offeranden. Verontwaardigd zag de gemeente toe hoe de kerkmeester wijze-lijk het geld overhandigde en hiermee een nadere confrontatie wist te voorkomen. We weten niet of het Staatse- of Spaanse soldaten geweest zijn.

*"Ziet toe, gy terght een volck in veenen en in moeren,
Als vorschen, tot den hals gedoken en gewoon
Te huppelen op 't lant en over groene zoon.
Dit gaat dan onder, en dan boven water heenen:
De grooten worden ook gebeten van de kleenen"*

Vondel

„Hoor de spaensche trommelen slaen”

De avond voor aswoensdag, op vastenavond in de koude winter van 1628 - 1629, dreigde er groot gevaar in de Rhenense venen.

Graaf Hendrik van den Bergh rukte met zijn Spaanse trawanten op naar Den Bosch om te voorkomen dat de Stedendwinger de stad zou innemen.

"Alle morasschen en rivieren, ja de Zuyder-zee was bevrozen" en graaf Hendrik bracht vastenavond al brassend door in de contreien van Bennekom. Zij zaten juist om *"groten vueren uitbundig te schranzen"* met het voornemen de op hun weg liggende plaatsen Barneveld, Ede en de Rhenense venen te te moorden en te branden *"datter een Trompetter op Harsloo het liedeken Wilhelmus van Nassauwen bij geval blies het welck van de Spaenschen gehoort zijnde"*.

Zij dachten dat een leger van ruiters met wagens hen kwam verrassen. Zij sprongen te paard, lieten hun gevangenen achter en vluchtten weg.

Ede werd gespaard en ook in de venen drongen Spaanse soldaten niet door.

Helaas waren, op bevel van Frederik Hendrik, de sluizen bij de Grebbe en Vreeswijk opengezet. De enorme kracht van het water brak het op de rivier gevormde ijs en het water stortte zich met luid geraas op de veengronden en zette de Rhenense venen onder water.

De gevolgen voor de valleibewoners waren verschrikkelijk. Zij die nog vluchten konden naar de hoogten die de Vallei markeerden behielden het leven. Have en goed werden prooi van het woeste water. Men groef zich holen in de bergen en verbleef daar tot het water zich weer in de rivieren teruggetrokken had.

Turfvaart op de Bisschop Davidsgrift

De rivier de Rijn is de eeuwen door een belangrijke verkeersader geweest en dat is hij gebleven, zij het in mindere mate dan in het verleden.

De Rijn was voor de bewoners van onze streek de A12 van nu. Hij gaf ongekennde exportmogelijkheden.

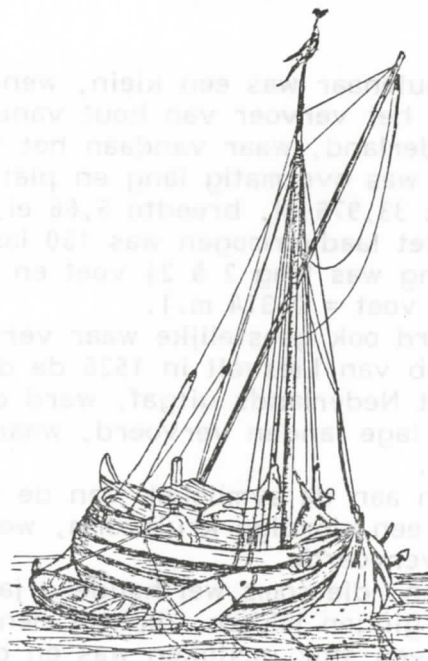
Toen de veengenoten in 1473 besloten hadden een verbinding met de Rijn te maken, lieten zij Hubert van Zuylen – een waterbouwkundige in dienst van de bisschop – een plan maken en uitvoeren. In hetzelfde jaar vatte hij de werkzaamheden aan om deze in 1481 te beëindigen. Gedeeltelijk maakten de bisschop en de veengenoten gebruik van het oude riviertje De Eem, lopende van Manen naar de Grebbe. De Grift, die liep van de huidige Davidsstraat tot aan de Grebbeberg in Rhenen, werd de Bisschop Davidsgrift genoemd en zo heet hij tot op heden.

Bisschop David was bang dat de griftgravers de grens van Gelre zouden overschrijden en verscheen daarom zelf aan de grift. Hij waarschuwde de gravers: "*Gesellen, en graeft mijn neef van Gelre (hij moet hier zijn halfbroer Karel de Stoute bedoelen) niet te nae*".

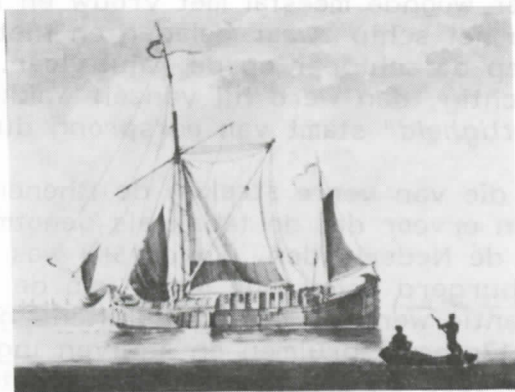
Zij wezen hem de plaats aan waar de grens tussen het Sticht (Utrecht) en Gelre (Gelderland) liep. Daar waar nu de Nieuwe-weg-Vendelseweg loopt, was de grens. Toen was het een wijk (sloot), genoemd naar de abt van het St. Paulusklooster te Utrecht, de Abtsgrave.

Nu de grift klaar en bevaarbaar was, kon met het vervoer van turf een aanvang gemaakt worden. Maar van turfsteken kwam – vanwege het oorlogsgeweld tijdens de regeringsperiode van David van Bourgondië – niet veel terecht.

Toen de Grift in 1481 gereed was gekomen, voeren al spoedig parmantige scheepjes vanaf de Rijn de Rhenense Venen binnen. Het waren kleine houten vrachtschepen, die het aanzien van kanaal en rivier schilderachtig maakten. Een bonte verscheidenheid van soorten scheepjes uit verre landen, aangepast aan de behoefte, voeren vooral in de 15e tot de 18e eeuw af en aan.

Een kleine Samoreus.

Dit type schepen vormde een normaal beeld
in Veenendaal gedurende de
15e tot de 18e eeuw.

De Samoreus of Keulenaar was een klein, wendbaar schip en zeer geschikt voor het vervoer van hout vanuit België en Duitsland naar Nederland, waar vandaan het turf mee terug nam. Het vaartuig was overmatig lang en plat.

Afmetingen: lengte 33,975 el, breedte 5,66 el, hol 3,11 el (el = 0,688 m.). Het laadvermogen was 150 lasten (1 last = 2 ton). De diepgang was leeg 2 à 2½ voet en geladen 6½ à 9 voet (1 Rijnlandse voet = 0,314 m.).

Naast materiële werd ook geestelijke waar vervoerd. Toen de Antwerpenaar Jacob van Liesvelt in 1526 de door Luther vertaalde Bijbel in het Nederlands uitgaf, werd deze door de turf-schippers naar de lage landen vervoerd, waar deze voor de leek verboden was.

Insiders herkenden aan de symboliek van de vorm waarin de turf geladen was, een slordige kruisvorm, welke waar de schipper benedendeks vervoerde.

Wanneer de schepen, die soms wel honderd jaar meegingen, poreus werden en gingen lekken, dichtte men de gaten met een mand, waarin een stok gestoken was en die gevuld was met turfmolm. Deze mand werd onder water tegen de scheepswand aangedrukt. Door de trek van het water werd de mand tegen de poreuze wand aangedrukt en zorgde ervoor dat de turfmolm zich vasthechtte aan de reten en gaatjes.

De turfschipper woonde meestal met vrouw en kinderen aan boord. Was nu het schip zwaar beladen en niet altijd waterdicht, dan sliep de schipper op de kajuitvloer. Werd zijn slaapplaats vochtig, dan werd hij vanzelf wakker. Het gezegde: "*Hij voelde nattigheid*" stamt van oorsprong dus uit de oude samoreus.

De scheepslui die van verre streken de Rhenense Venen invoeren zorgden ervoor dat de tabak als genotmiddel zich verspreidde over de Nederlanden. Rond 1580 was het gebruik algemeen ingeburgerd onder alle lagen van de bevolking.

In eerste instantie werd de tabak uitsluitend gerookt, daarna vonden in de 17e eeuw pruimen en snuiven ingang. De tabak werd zwaar gesausd en gearomatiseerd met peterselie of muskaatnoot. Ook toen schijnt vermenging met hasjesj te zijn voorgekomen. Er is dus niets nieuws onder de zon.

Aan de toen reeds ontstane behoefte zou Veenendaal in de 19e en 20e eeuw zijn sigarenindustrie te danken hebben. De turfstekers in de vorige eeuwen waren echte pijprokers. Wie goetd wíedt in eigen tuintje, komt vast en zeker een gebroken stenen pijpje tegen.

Een oud cafeetje, dat stond aan de Gelderse wijk nu Pr. Bernhardlaan.
Rechts op de achtergrond de Julianakerk.

Koopman Gillebert van Schoonbeecke

Gillebert van Schoonbeecke was - evenals David van Bourgon-dië - een bastaardzoon.

Vermoedelijk is hij maar 37 jaar oud geworden.

Gillebert van Schoonbeecke

Als Vlaming, waarschijnlijk geboren te Antwerpen, maakte hij zich verdienstelijk voor zijn stad en voor zichzelf en dat laatste zou hem in grote moeilijkheden brengen.

Gillebert wist in zijn korte leven beslag te leggen op grote stukken grond buiten de stad Antwerpen. Wanneer de stad uitbreidde, kon hij winstgevende handel drijven.

Verder bezat hij steenovens, branderijen en bierbrouwerijen. Hij kon bijna alles leveren als hij maar genoeg brandstof kon vinden.

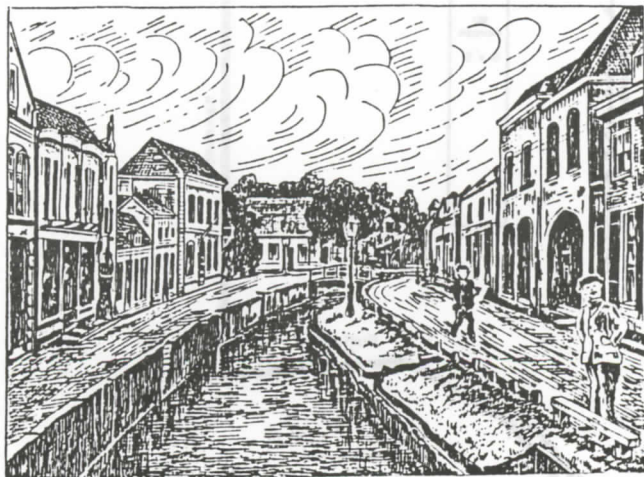
Daarnaast adviseerde hij inzake de verdedigingswerken van de stad. Het moet een steeds terugkerende vraag voor hem geweest zijn: hoe kom ik aan brandstof?

Zijn vader, die hem op ongeveer 30-jarige leeftijd wettigde als zijn zoon, zou hem in de hoogste adellijke kringen gebracht hebben. Want zelfs Karel de Vijfde moet heel wat in deze jongeman gezien hebben. Karel de Vijfde werd in 1528 Heer der Nederlanden, waaronder het bisdom Utrecht en in 1543 lijfde hij Gelre (Gelderland) in.

Zodoende zou het Gillebert van Schoonbeecke gelukt zijn een gedeelte van de veengronden aan te kopen.

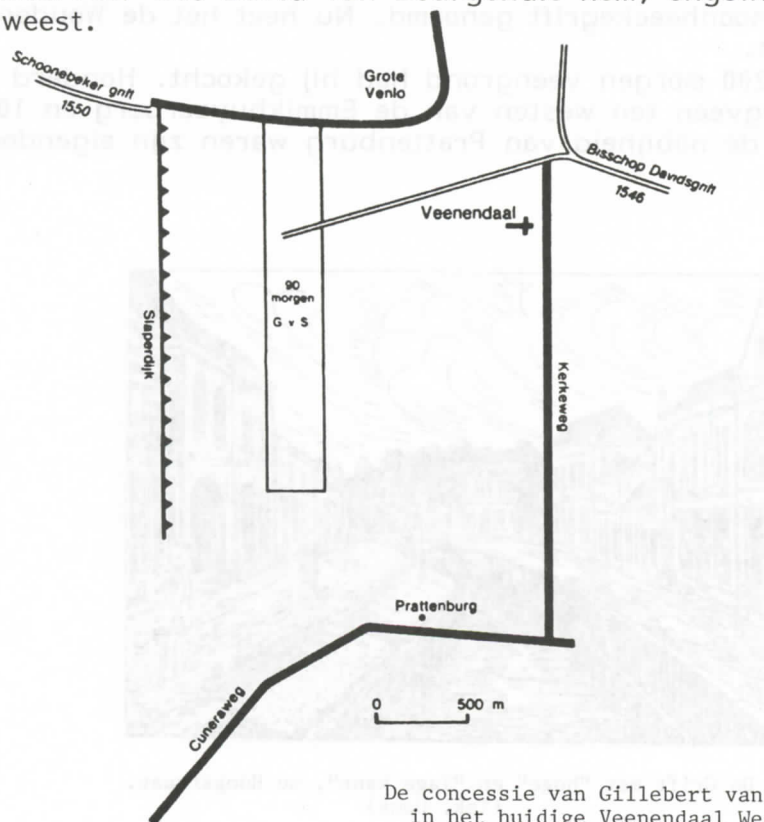
Bovendien verkreeg hij in 1550 toestemming de Bisschop Davidsgrift in noordelijke richting uit te breiden. Dit gedeelte werd de Van Schoonbeeckegrift genoemd. Nu heet het de Woudenbergrift.

Ongeveer 200 morgen veengrond had hij gekocht. Honderd morgen laagveen ten westen van de Emmikhuyzerberg en 100 morgen in de nabijheid van Prattenburg waren zijn eigendom te noemen.

De Grift met "hoge" en "lage kant", nu Hoogstraat.
(Tek. Ooms)

In 1554 mocht hij zelfs zijn turf vervoeren over de Bisschop Davidsgrift naar de Rijn en kon hij nòg sneller uitvoeren. Met recht kan hij een handige jongen genoemd worden. Tenslotte eindigde hij zijn leven als een banneling. Gillebert van Schoonbeecke zou - zo wil het verhaal - 300 Vlaamse vakbekwame turfstekers naar de Rhenense venen gebracht hebben om daar de veengronden commercieel in exploitatie te gaan brengen. Ongetwijfeld heeft Gillebert van Schoonbeecke een enorme bijdrage geleverd aan het in cultuur brengen van de Rhenense venen, maar als stichter van het dorp mag hij niet gezien worden. Daarvoor was David van Bourgondië hem, ongewild, vóór geweest.

De concessie van Gillebert van Schoonbeecke.
in het huidige Veenendaal West. (T. Stol)

Preken voor eigen parochie

Het aantal inwoners van de kleine veenkolonie was in het midden van de 16e eeuw behoorlijk toegenomen.

Overgeleverd aan de willekeur van hun broodheren, de machtige Veengenenoten, die ook wel geërfden genoemd werden, raakten zij in de "wilde venen" geïsoleerd en vervreemdden van de kerk.

Zowel de parochie van Rhenen als die van Ede waren twee "uur gaans" gelegen van de Rhenense venen. De landcommandeur der Duitse orde en collator van de Cunerakerk te Rhenen, Albert van Egmont van Merestein, zag de ellendige omstandigheden waarin de veenarbeiders en hun gezinnen leefden en besloot zich te richten tot de grootgrondbezitters.

Dat waren toen in de eerste plaats Karel de Vijfde en natuurlijk de eerder genoemde Gillebert van Schoonbeecke (100 morgen!).

Verder waren bekende grondbezitters de Jonker van Pallandt (250 morgen) en de Heer van Zevenbergen.

Belangrijker dan de welstand van de "turfgrevers" en hun gezinnen achtten zij waarschijnlijk het winstoogmerk.

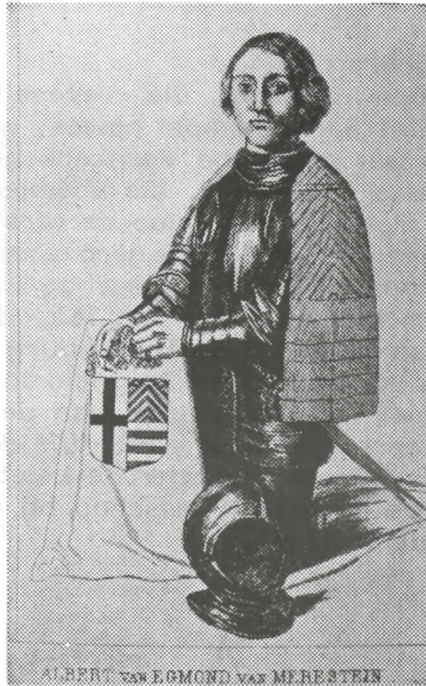
Het oude geschrift, waarin voornoemde Van Merestein zijn verzoek richt aan de heren, toont duidelijk aan dat de nederzetting groeide.

"Anmerckende die grote vergaderinge des volkx, die dageliex meer ende meer hem langesdie voors, grift nederslaen ende hoir woonstadt maicken, hem zelve mit graven ende afvuren van den torff ende andere behulpende 't groit perijckel der zyelen, daer die zelve grevers ende arbeyders mitgaders heur wijven ende kinderen, in comen mochten, deur dein sij van den dienst Goids ende der heyliger kercken hoir vervreemden mochten, ende dicwils eenige van hoir aldaer residerende sonder vertroostinghe van biechtvadere te genijeten ende ontvangen die gerechten der heyliger kercken sterven, ende dat principalick overmits die voorn. veenen omtrent twee uren gaens van allen naesten omleggende prochiekerken ende

Aartsbisschop F. Schenk van Toutenburg

namelick onser commanduriekercke van Rhenen, onder welcke de voorn. veenen eensdeels gelegen ende te kercke behoren, in 't wilde velt gelegen zijn: om desen ende andere peruckelen 't ontgaen ende daerinne tot welvaren ende zalicheijt van die voorn. gravers ende arbeyders voorsien te werden hebben Zijne Majesteit ende die geërfdn voorn. voorsien zekere plaetse, indien voorn. veenen gelegen, genoemd die "Grote Venlo" zeer nut ende bequam om aldaer op te rechten, funderen ende stichten een prochiekercke mit toebehoren ter eeren Goids almechtich....." Met het "Grote Venlo" wordt de Vendel bedoeld.

Albert van Egmont van Merestein

Het Grote Venlo is echter van de Karthuizer monniken te Utrecht.

Met tien kannen wijn togen in 1562 de Veenraden naar Utrecht om in het klooster "Nieuwlicht" de prior te bewegen het Grote Venlo te verkopen, met het doel er een kerk te stichten.

Tevergeefs keerden de Veenraden terug.

Al gauw viel hun blik op het Kleine Venlo, want in hetzelfde jaar nog kochten zij het van de weduwe Elisabeth van Scaick voor 28 goudstukken en de bouw van de veenkerk kon aanvangen.

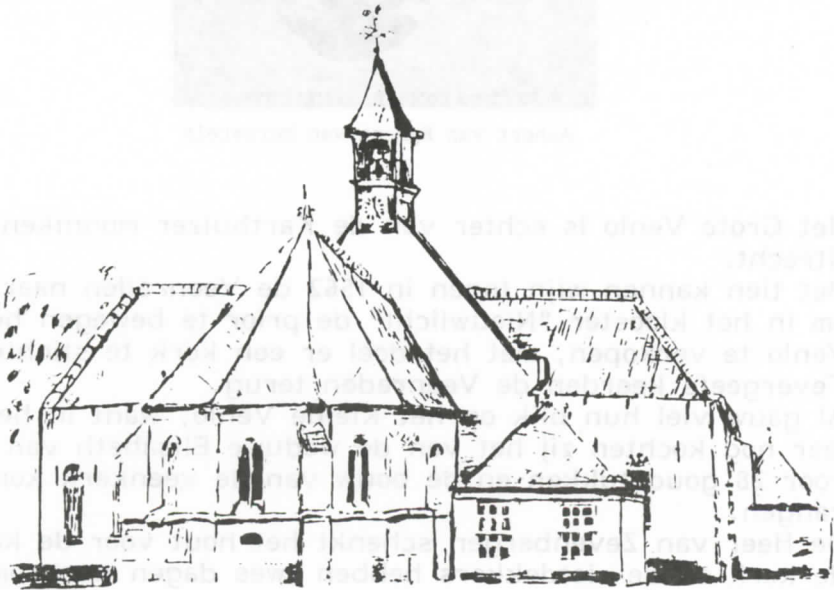
De Heer van Zevenbergen schenkt het hout voor de kap van de kerk en de rietdekkers hebben twee dagen werk om het dak te bedekken. De stenen voor het koor van de kerk komen volgens de overlevering van een in 1535 gestichte kapel op de Emmikhuizerberg, waar deze 70 passen ten westen en ten zui-

den van de spoorbrug stond.

Deze in 1535 gebouwde kapel, die - evenals later de kerk op de markt - de Sint Salvatorkapel heette, was in 1562 verwoest. In 1566 komt de laat gothische Veenkerk gereed.

Eerder had Thomas Grammaijje, die veertien jaar kerkmeester zou zijn, samen met ene Jan Calue de eerste steen gelegd. De Veenkerk werd op 1 mei 1566 geconsacreerd door Johannes Knijff, Wijbisschop van de aartsbisschop F.S. Schenk van Toutenburg. Vemeldenswaard is het feit, dat de uitvaart en de begrafenis van Schenk van Toutenburg 25 augustus 1580 de laatste Rooms-katholieke plechtigheid in de Domkerk was. Terwijl de lijkstoet door de straten van de stad Utrecht trok hieven toeschouwers psalm 130 aan: *"Uit de diepte roep ik tot U"* wat anderen weer trachtten te beletten.

Begraven werd de omstreden bisschop bij de sacristie aan de noordzijde van de Domkerk.

De Oude- of Sint Salvatorkerk

De kerk in 't Veen is nog maar net ingewijd, of de beeldenstorm barst in alle hevigheid los.

In de stad Utrecht werd behoorlijk huisgehouden.

Jonker Floris van Pallandt, die minstens 250 morgen land in 't Veen had, was zeer bezorgd over de kerkschatten van de kerk te Culemborg. Uit voorzorg bracht hij ze in veiligheid op zijn kasteel te Culemborg. Teruggebracht heeft hij ze echter nooit!

In 't Veen bleef het rustig. De kerk, waarvoor men zich zoveel moeite getroost had, bleef ongeschonden.

Volgens wijlen de heer A.P. de Kleuver is de kerk niet afgebouwd, de toren ontbreekt namelijk. Vergelijkt men de kerk met soortgelijke kerken, dan ziet men veelal aan de westkant een toren.

De kerk van Lienden vertoont veel overeenkomst met de Oude Kerk op de markt; ook hier ontbreekt de toren, maar de aanzet van de steunberen is aanwezig.

Een bezoek aan de kerk te Lienden is mede in dit verband zeer de moeite waard.

Een oud en hardnekkig verhaal dat nog altijd in Veenendaal verteld wordt is dat aan het Achterkerk op de plaats waar nu het witte huis "Onder de boompjes" staat vroeger een klooster gestaan zou hebben dat met een onderaardse gang verbonden moet zijn geweest met de Oude- of Sint Salvator-kerk. Helaas heeft het huis een zeer oude gewelfde kelder maar van een verbinding met de kerk is geen sprake.

De kerk, gesticht in het jaar van de beeldenstorm (1566) bleef tot 1592 in handen van de Rooms-katholieke geestelijkheid.

Met de komst van Ds. Siligenius op 2 maart 1592 ging de bevolking meer en meer over tot de reformatie.

In het jaar 1590 was *"die olde pastoir van 't Veen gegaen"*.

De eenbeukige veenkerk werd in 1753 door Ds. Barovius uitgebouwd en werd toen een kruiskerk. Met de verbouwing in 1906 werd de kerk zoals hij nu is.

Al zijn de eeuwen aan de kerk voorbijgegaan, men preekt er nog altijd voor eigen parochie.

Vrome vroede vaderen vormden de veenraad

Een belangrijk college, dat eigenlijk al in 1474 werd ingesteld door David van Bourgondië, was de Veenraad.

Zij bestond uit een dijkgraaf, een geestelijke en vier veengenoten. Deze raad was heer en meester in het veengebied.

De veenraad werd in 1563 door Philips II bij octrooi vervangen door het Veenraadschap van de Gelderse- en Stichtse Venen.

Eigenlijk verkreeg het "Veenlandtdael", zoals het toen wel genoemd werd, hiermede een zekere vorm van zelfbestuur.

Vele malen kwam het in botsing met het stadsbestuur van Rhenen, waar het eigenlijk onder ressorteerde.

Vooraf over het houden van beestenmarkten was vaak verschil van mening. Meestal trok de Veenraad zich niets van het stadsbestuur aan en deed zo men wilde.

Vanaf 1563 bestond de Veenraad uit zeven veengenoten, die kapitaalkrchtig genoeg moesten zijn om meer dan f.1.600,00,- op tafel te leggen om deze functie waar te kunnen maken.

Vaak waren het invloedrijke bestuurders uit het Utrechtse.

De Veenraden benoemden een directeur, twee kerkmeesters, een vaartmeester en een sluiswachter aan de Grebbesluis.

Zij vergaderden in de Veenkerk op de Markt, waar ook rekening en verantwoording werd afgelegd met onder andere de "niet geërfden" die om hun turf over de Grift te mogen voeren belasting betaalden, waarvan de kerkschulden werden voldaan.

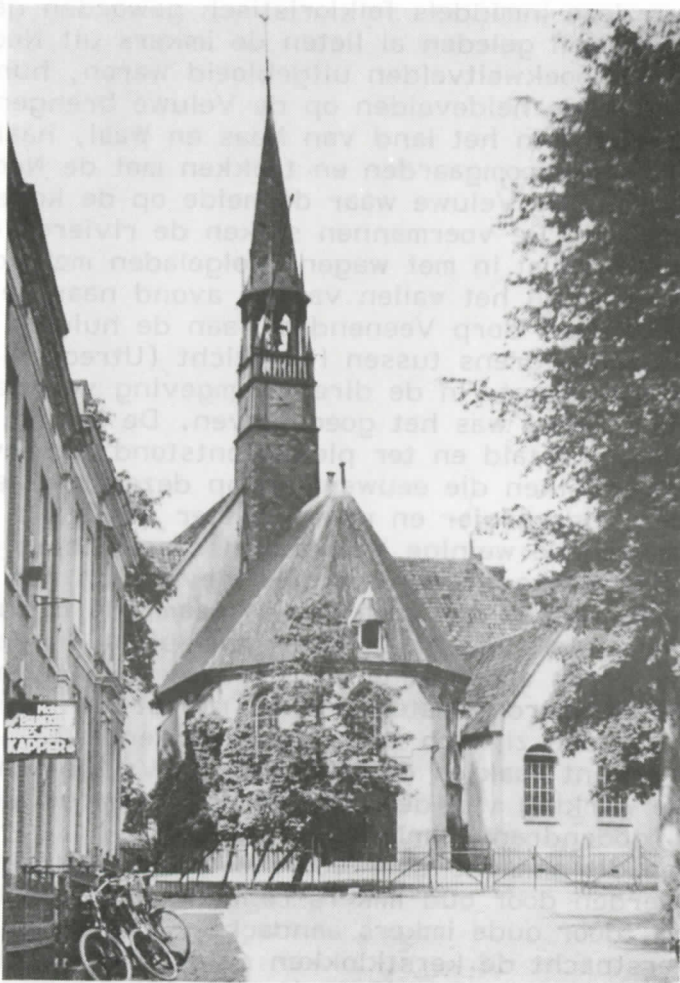
In de Oude Kerk op de Markt had de Veenraad een prachtige houten bank laten aanbrengen, vanwaar het gezag van haar leden over het kerkvolk uitstraalde.

Toen Veenendaal in 1795 zelfstandig werd, verloor de raad haar macht. Voortaan zwaaide zij alleen de scepter over het "kerckewerk" en het marktgebeuren en kwam zij bijeen in het Polderhuis aan de Hoogstraat.

Ook uit het kerkelijke leven verdween dit college tenslotte om plaats te maken voor de Kerkvoogdij.

Op de oude begraafplaats aan de Achterkerk vindt u nog

zerken, waarop de functie van Veenraad staat vermeld. Nadat de Veenraad in de 19e eeuw haar macht over de kerk verloor aan de Kerkvoogdij, bleef alleen het waterschap onder haar beheer.

„Oude Kerk”

„Een vreemd volkje”

Al sinds mensenheugenis wordt er in Veenendaal bijenmarkt gehouden. Van heinde en ver komen de imkers en belangstellenden naar deze inmiddels folkloristisch geworden gebeurtenis kijken. Eeuwen geleden al lieten de imkers uit Noord-Brabant, wanneer de boekweitvelden uitgebloeid waren, hun bisschopskorven naar de heidevelden op de Veluwe brengen.

De fruittelers, in het land van Maas en Waal, haalden hun korven uit de boomgaarden en trokken met de Noord-Brabanders op naar de Veluwe waar de heide op de komst van de bijen wachtte. De voermannen staken de rivieren over en trokken de Vallei in met wagens volgeladen met korven en haastten zich bij het vallen van de avond naar de herberg, even buiten het dorp Veenendaal, aan de huidige Nieuweweg. Daar, waar de grens tussen het Sticht (Utrecht) en Gelre (Gelderland) loopt, in de directe omgeving van de Rooms-Katholieke kerk, was het goed toeven. De korven werden in de weide uitgestald en ter plekke ontstond een levendige handel in bijenvolken die eeuwenlang op dezelfde plaats werd gehouden. Herbergier en marktmeester was altijd een Van Kessel, één van de weinige Veenendaalse geslachten die de Rooms Katholieke eredienst trouw bleven. En nog altijd is er aan de Nieuweweg een café dat de naam "de Bijenkorf" draagt. Onze voorouders die in de Vallei heel dicht bij de natuur leefden, waren eenvoudige mensen die, om in hun onderhoud te voorzien, hard moesten werken. Naast turf steken en het weven, hielden zij zich bezig met de bijenteelt.

Nauw verwant raakten de bijen aan de Valleibewoners, die de heilzame werking van de zoete vloeistof waaruit de bijen de nectar (godendrank) halen, wel kenden.

Verhalen die onmiskenbaar voortkomen uit het Rijke Roomse leven werden door oud-imkers rond het haardvuur verteld. Zo werd, door oude imkers aandachtig opgelet als in de donkere kerstnacht de kerstklokken geluid hadden want dan hieven, in de stilte van de nacht, de bijen hun zang aan, ter ere van de geboorte van de Heiland.

Verloor de imker zijn vrouw dan klaagde hij zijn nood bij de bijenkorven, die een mijtervorm hadden, en zei: *"Ieme, dien vrouw is dood"*.

En als in een armoedige veenhut een moeder geen raad meer wist met haar ziek kind dan zong zij:

*"Bijemoer, blijf staan,
Wil niet verder gaan,
Breng mij honing en was,
Waar Maria 't Kindje Jezus mee genas"*.

Gaan de bijen in de zomer zwermen en hangen ze in trossen aan de takken van de bomen dan kunnen de bijen "gemijnd" worden door er bijvoorbeeld een zakdoek bij te hangen. De eerlijke vinder wordt dan traditiegetrouw eigenaar van de bijenzwerm.

De vroede vaderen van Veenendaal zorgden ervoor dat de bijenmarkt niet verloren ging en haalde haar binnen haar grenzen. En daar, in het midden van haar eigen volk, voelen de bijen zich thuis en leveren zij hun eigen bijdrage aan het imago van het dorp dat stadse allures kreeg.

De bijenmarkt aan de Klompersteeg met op de achtergrond de spoorlijn.

De vette beesten- of ossenmarkt

Traditioneel werd deze jaarmarkt gehouden op de laatste twee dinsdagen van oktober en de eerste twee dinsdagen van november.

Het marktterrein was dan voorzien van stenen paaltjes waaraan de vetgemeste beesten gebonden waren. Dit feest nu trok de aandacht van de marskramers, marktkooplui, die in het gedruis van de kermis hun waar aan de man brachten.

De kermis, die vroeger op 1 mei werd gehouden, is na de reformatie verschoven naar de ossenmarkt.

Van heinde en verre kwamen boeren en burgers naar 't Veen, waar de boerenknechten en meiden een nieuwe betrekking zochten. Zij maakten er vaak een beesten boel van, want herhaaldelijk werd er door de kerken bij de plaatselijke overheid op aangedrongen deze kermis af te schaffen.

Een tekening van de bekende Veenendaler Adr. P. de Kleuver van de oude Kerk, met op het marktplein de stenen paaltjes waaraan de "vette beesten" werden vastgebonden. De tekening is niet helemaal juist, in 1803 had de eerste uitbreiding van de kerk al plaatsgevonden. Ook de aanbouw rechts van het koor is weggelaten. De tekening geeft echter wel de juiste sfeer.

Pas in 1914, toen de Eerste Wereldoorlog dreigde, kwam men tot bezinning en werd de kermis tijdelijk afgeschaft.

"Mercktdach" hield men in 1619 nog op zondag.

Wanneer de classis van de Gereformeerde kerk "deze sabbats ontheylinge" verbiedt, pleit ouderling Willem Eeliaas voor het in-stand-houden ervan!

Een oud gebruik is het eten van speciale Ossenmarktbroodjes, door de Veenendalers "klein roggies" genoemd.

Tegenwoordig wordt de Ossenmarkt weer gehouden en wordt daarmee een oude traditie in ere gehouden, echter zonder iets van het oorspronkelijke erin terug te vinden.

Moerstaal

Een eeuwenoude erfenis, die van geslacht tot geslacht wordt doorgegeven, is de taal die men in een geïsoleerd gebied spreekt. Iedere gemeenschap heeft zo z'n eigen dialect, dat door traditie in stand wordt gehouden.

Het Veense dialect behoort – volgens deskundigen – nog net tot de Nijkerker tongval, welk dialect gesproken wordt op de noord-west Veluwe.

Maar ook hier is, voor wat Veenendaal betreft, sprake van een randgeval. Vermeende Vlaamse invloeden kunnen buiten beschouwing gelaten worden. Door sommigen wordt namelijk verondersteld dat de Antwerpse koopman Gillebert van Schoonbeecke 300 Vlaamse turfgravers naar de Rhenense Venen gestuurd zou hebben en dat deze het dialect sterk beïnvloeden. Indien deze stelling juist zou zijn, dan wordt hij weer tenietgedaan door de gevolgen van een pestepedemie in het jaar 1637, die desastreus was. Bijna de gehele bevolking stierf uit. Veel van het oorspronkelijke dialect is toen verloren gegaan. Nu, anno 1989, dreigt het taaltje geheel verloren te gaan door de sterke bevolkingsgroei van na de Tweede Wereldoorlog. Het algemeen beschaafd Nederlands (ABN) zal de overhand krijgen en daarmee vervliegt een laatste vleugje romantiek uit de Rhenense Venen.

Het Veense dialect is een eerlijk taaltje dat aan duidelijkheid niets te wensen overlaat.

Beschikte de buitenstaander niet over een ontvankelijk gemoed, dan kon de bedoeling niet gevoeld worden en leidde dit soms tot een ernstig misverstand.

In 't Veen had bijna iedereen z'n "uitschel", waar we niet trots op waren, maar in 't geniep zetten ze onze verhalen luister bij.

Met de franse slag

*"Rataplan, rataplan, daar komen ze aan
ze hebben geen kous of schoenen meer aan..."*

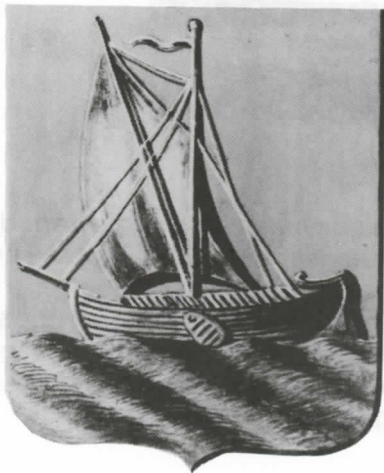
Bedoeld werden de Franse soldaten, de "sans culotten" die in het voorjaar van 1795 bij ons binnenvielen.

De Oranjeklanten hielden zich koest en zullen met afkeurende blikken het heulen met de vijand hebben aangezien, toen men de vrijheidsboom op de markt plantte.

Handige Veenendalers maakten gebruik van de aangeboden vrijheid door in het Utrechtse opnieuw te onderhandelen over een zelfstandig Veenendaal, dat zich geknecht voelde door het Bestuur van de stad Rhenen.

Boze tongen beweren wel dat in vroeger tijden gestraften verbannen werden naar de Rhenense Venen. Kwaad bloed zette de verplichting, door het stadsbestuur opgelegd, dat $\pm$ 55 Veenendalers een aantal dagen hout moesten hakken in de bossen, terwijl zij hiervoor geen vergoeding ontvingen en de honger aan hen knaagde.

Met de komst van de Fransen, die de leuze "*Liberté, Egalité et Fraternité*" hoog in het vaandel droegen, wisten zij hun (Franse) slag te slaan en zongen zij rond de vrijheidsboom:

*"Hup", zei Janneke,
"stroop in 't kanneke
Laat de poppekens dansen..."*

De waterwolf

De rivieren de Waal en de Rijn vormden een voortdurende bedreiging voor de Rhenense Venen. Steeds weer bleek dat de dijken nog niet bestand waren tegen de kracht van het water. Vooral als in strenge winters het ijs ging kruien en het water, met grote ijsschotsen, zich op de Rhenense Venen stortte, werden de plaggenhutten, gemaakt van veen en bedekt met riet, weggemaaid en dreven ze soms op de schotsen verder. De bewoners zochten dan een veilig heenkomen op de hoogten. Ze groeven zich holen in de Prattenburgse bossen en wachtten tot het water zakte. Voor het laatst deed een dergelijke ramp zich voor in het jaar 1855.

Watersnood in 1855.

De angst voor het water en oorlogsrumoer achtervolgden de arme streekbewoners. Het oorlogsrumoer van de Franse revolutie was verstild, maar de angst voor het water bleef. Vijf maart 1855 daverden kanonschoten vanaf de Wageningse berg om het naderend onheil te melden. Kerkklokken namen hun taak over en in het gehele dal werd die nacht slecht geslapen. Regelmatig liepen bezorgde huisvaders naar de

Markt, waar men op de hoogte gesteld kon worden van de situatie bij de Grebbe. Voorbereidingen werden getroffen, maar zoals altijd kwam ook hier het noodlot bij verrassing.

In korte tijd stond Achterberg onder water. Meer dan 1000 bewoners zochten een goed heenkomen. Het water naderde Veenendaal als een dief in de nacht. Zes maart 1855 stond ook Veenendaal geheel onder water. Het water steeg in periode van 5 tot 10 maart tot vier meter.

Veenendalers in de Geertekerk te Utrecht.

De bewoners vluchtten naar de kerk op de Markt, waar zij een aantal dagen in moeilijke omstandigheden doorbrachten. Een inmiddels opgericht comité van hoge heren wist met veel overredingskracht de mensen naar de Geertekerk te Utrecht over te brengen, waar de bevolking de armoedige evacués gadesloeg op weg naar de kerk en ook tijdens het verblijf in de kerk was men te "bezichtigen".

Tot voor kort herinnerden gedenksteden, aangebracht in de muur van een huis onderaan de markt en in die van een huis naast de Gelderse waag, ons aan de hoogte van de vloed.

De Gelderse Waag, met op de achtergrond de Scheepjeswolfabriek.

Op slag van half negen

Omtrent de oorsprong van "lampegiet", die het licht spreidt over het handwerk van spinners en wevers, tasten we nog in het duister.

Wanneer men de geschiedenis van het dorp Veenendaal bestudeert, ontkomt men niet aan de indruk dat het een relatie gehad moet hebben met Vlaanderen.

De komst van de Antwerpenaar Gillebert van Schoonbeecke in de regio in 1549 wijst al in die richting. Er zijn echter nooit bewijzen geleverd van de komst van 300 Vlamingen naar de Rhenense Venen.

Het feest van Lampegiet wordt traditiegetrouw gehouden op maandag, het dichtst vallend bij 17 september. Dit feest zou ontstaan zijn door het feit dat wolwevers en -kammers omstreeks die tijd voor het eerst bij lamplicht gingen werken. De kinderen gingen dan met uitgesneden kalebassen en in petroleum gedrenkte oliepetroelies, of met de soms wel een meter lange steel van de zonnebloem. met een builtje (zakje) eromheen en een kaarsje erin, de straat op en zongen:

*'t Is van den aevond lammelieties aevond,
-tieterallalom, tieterallalom,
'k Heb van m'n moeder een lampion gekregen
en van m'n voader een lampie d'r in gekregen,
-tieterallalom, tieterallalom.
't Was op de slag van half negen.
-tieterallalom, tieterallalom.*

De kinderen kregen bij thuiskomst saliemelk met kaneelbeschuitjes. Maar ook dat is voorbijgegaan.

Nu gaan de kinderen per wijk in optocht, kostelijk verkleed en voorzien van lampions, die toch de feestelijke sfeer van lampegietersavond brengen.

Dat de folklore een voortzetting is van de feestelijke gebeurtenis dat de wevers en spinners langer konden gaan werken,

is onzin.

Het feest moet een diepere betekenis hebben. We hebben er-naar gezocht. En opnieuw voert het verhaal ons naar het zuiden, waar de turfschepen hun lading onder andere in de stad Luik losten.

Waarschijnlijk brachten zij het licht in de donkere venen. Dit feest vertoont veel overeenkomst met de in België bekende feestdag van Sint Lambertus, die eveneens op 17 september valt.

Sint Lambertus is de patroon van Maastricht, Luik, Stavelot en het Maasland.

Sint Lambertus werd in het jaar 705 vermoord in de "villae", dat later zou uitgroeien tot de stad Luik.

Het "Magda Vox Laude", waarvan kerngedeelten de nationale hymne werden van het prinsdom Luik en het ook bleven tot in de 18e eeuw, werd om dit feest van Sint Lambertus gecomponeerd.

Zo kunstig en knap ter memento morie Sint Lambertus, zo krom en knullig het liedje dat wij zingen op lammelietjes aevond: "Tieterrallalom!".

De Markt, met de Waag en de Korenbeurs.
(De Wolmarkt, tek. van A.P. de Kleuver)

Van spinners, wevers en sigarenmakers

Het was de eeuwen door hard werken voor de veenarbeiders in de Rhenense Venen. Zolang het licht was, werd er op de veenkolonie turf gestoken. Karig was de beloning en armzalig het bestaan.

Gedurende de lange winter, van oktober tot maart, was er geen inkomen dan een geringe vergoeding voor het spinnen en weven. De gezinnen telden vaak een groot aantal kinderen, waarvan de meesten op jeugdige leeftijd stierven.

Een oude veenhut, zoals er in onze streek vele gestaan hebben.

Van oudsher was men bekend met het spinnen en weven. In de veenhutten, die manshoog waren, zonder schoorsteen, werd heel wat afgewerkt. De rook dreef men naar buiten door de deur open te zetten. Er was geen vloer, dan de harde aarde, geen zolder maar ruwe zwartberookte planken.

Bij het venster de weversstoel waarin de wever zijn schier eindeloze arbeid verrichtte.

In herinnering zien we de snel heen en weer vliegende weversspoel. Eentonige arbeid die geestdodend kan werken.

Toch heerste er vaak geluk in de arme veenhutten.

We weten dat van Ottho Gerhard Heldring die in de vorige eeuw te voet op verkenning ging in onze streek.

De Veenendaler bad in tijden van weleer:

*"Drie dingen wensch ik en niet meer
vooral te minnen God de Heer
geen overvloed van Rijksdoms schat
maer wensch om 't geen de wijste badt
En eerlijk leven op dit dal
In dese drie bestaet het al".*

De wol verkreeg men van de schapen die op de heide graasden. Naast de wol werd ook veel vlas gebruikt. Rappe handen hielden het spinnewiel of weefgetouw in beweging.

Op dat moment is Veenlandtdael weinig meer dan een gehucht maar omstreeks 1690, komen beroepen als wolkamer en wolwever reeds voor en krijgt de veenkolonie meer aanzien.

De huisnijverheid specialiseerde zich op de kamwolproduktie. Hiervoor was een langstoppelige wolvezel vereist. Deze grondstof was in ruime mate aanwezig. De vruchtbare, afgegraven veengronden waren bij uitstek geschikt voor schapenteelt.

Het kamwolprocédé is van Vlaamse oorsprong en werd in de 16e eeuw door Vlaamse immigranten naar de stad Leiden overgebracht. In hoeverre dit van invloed is geweest voor het

ontstaan hiervan in Veenendaal is onbekend.

In het midden van de 18e eeuw telt het dorpje 1684 inwoners en werken 254 arbeiders in de wolnijverheid, 56 nog in het veenbedrijf, 80 op de boerderij en 153 in andere bedrijven. De veengronden zijn bijna uitgeput en de wolnijverheid neemt toe. Wolkammersbazen staan niet in dienst van wevers, maar verkopen zelf rechtstreeks aan de afnemers.

Begin 19e eeuw werken er ongeveer 400 spinners in de huisindustrie en zijn er 78 wolkammerijen. Overal in de huizen hoorde men het gesnor van de spinnewielen, het tintelende geluid van weefgetouwen, door maatvaste liederen, gezangen en psalmen begeleid.

De huisnijverheid moet in de 17e en 18e eeuw tot het kleinbedrijf gerekend worden. Gemiddeld had een spinnersbaas één of twee knechten. De werktijden waren lang, soms wel langer dan 10 uur per dag, 6 dagen lang.

Inmiddels was het fabriekssysteem uit Engeland over komen waaien.

Dirk Steven van Schuppen maakte hier gretig gebruik van en stichtte begin 19e eeuw uit de wolkammerij van zijn vader de bekende Scheepjeswolfabriek, die welvaart bracht en die zelf aan die welvaart in 1987 ten onder ging.

Knoopte men vroeger, in 't Veen, uit noodzaak de eindjes aan elkaar, nu is het een pure creativiteits aangelegenheid geworden.

In het jaar 1861 opende de "Groote Fabriek", de V.S.W. (Veenendaalse Stoom-Weverij) haar poorten. Mogelijk is dit geschied op aandrang van koning Willem III, die de armzalige toestand tijdens de watersnood in 1855 onder ogen kreeg.

In de naburige dorpen was het al niet beter.

In december 1845 konstateert Ottho Heldring dat vele gezinnen in ellendige hutten wonen. Honderden bedelaars doorkruisten onze streek. Het zijn de naweeën van de Napoleonistische tijd, 1795 - 1813.

Het zou lang duren eer de tijden beter werden. Er is in 1875 nog steeds sprake van een achtergebleven gebied. Het zou met verstandelijke ontwikkeling van de jonge werknemers in de bedrijven niet goed gaan. Dr. Ph. J. Hoedemaker maakt

Oud sigarenfabriekje aan het Kostverloren.

er melding van in zijn "aanklacht", "de fabrieksarbeider te Veenendaal". Deze zaak drong door tot in Den Haag, waar een staatcommissie belast werd met het instellen van een onderzoek.

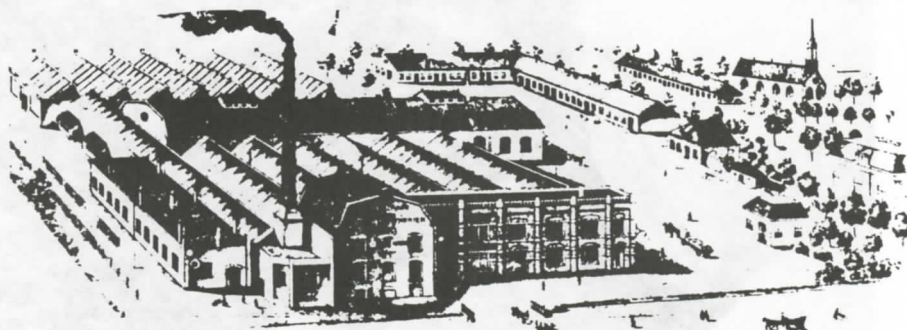
Eerst de wolindustrie en later de tabaksindustrie brengen welvaart in het dorp. Industrieën die het dorpsbeeld beheersten zijn anno 1989 weer verdwenen.

Tot ongeveer het midden van de jaren zestig zorgde de stoomfluit ervoor dat het dorp in alle vroegte van de dag werd wakker geschud. Haastig spoedde men zich naar de fabriek. Tuinhekjes klapten open en dicht en aan de kadans van de klompen wist men precies wie voorbij ging. Sigarenmakers en textielarbeiders verzamelden zich als het ware op de Kerke-wijk want de grote fabrieken stonden allemaal in het centrum van het dorp.

Sinds het jaar 1887 worden in Veenendaal sigaren gemaakt. De bekende merken als Ritmeester en Panter worden nog steeds gemaakt. Ook hier waren de Van Schuppens de oprichters.

Sigarenmakers kwamen van heinde en ver naar het Veen en vormden een aparte groep in de Veense samenleving.

Vaak klonken tegen kerst de bekende kerstliederen vanuit de sigarenfabrieken over de Kerkewijk.

Van Woudenbergs Wolfabrieken aan de Kerkewijk,
waar nu de "Lampegiet" staat.

Een oud en bekend liedje dat gaat over sigarenmakers luidt als volgt:

*Neem nooit van je leven
een sigarenmaker aan je zij
Want ze hebben lef voor zeven
en geen centen voor de vrijerij
'k ga nog liever zes jaar als koloniaal
Dan m'n leven aan een sigarenmaker te geven.*

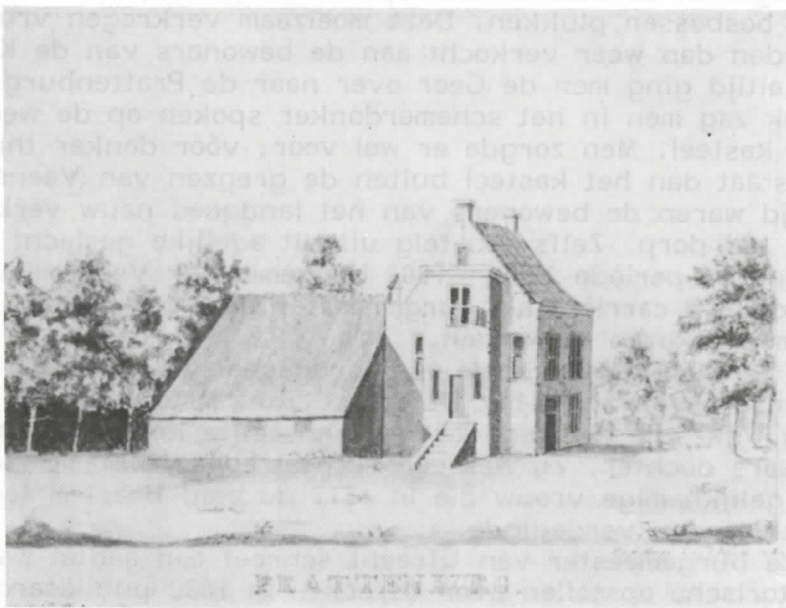
Sinds het jaar 1937 worden in Venezuela sigaren gemaakt. De bekende merken als Rillmeister en Panther worden nog steeds gemaakt. Ook hier waren de Van Schuppen de op- richters. Sigarenmakers kwamen van hande en van naar het Van en vormden een aparte groep in de veeense samenleving. Vaak klonken tegen de bekende kerstlieden van de sigarenfabrieken over de Kerst.

Een sigarenmaker aan het werk.

Een kenau op 't kasteel

Even buiten het dorp, op de berg, in de Prattenburgse bossen ligt het kasteel Prattenburg. Van oorsprong is het landgoed zeer oud. Al in de 15e eeuw is er sprake van het 'Huis Prattenburg'. Door zijn hoge stoep had het een voorname aanzien dan een hofstede. Sinds 1647 is het huis eigendom van de adellijke familie Van Asch van Wijk. En nog niet zo heel lang geleden, om precies te zijn in het jaar 1887 liet de familie het oude huis slopen om een nieuw kasteelachtig aandoend geheel te laten verrijzen.

Het Huis Prattenburg.

Aan de dikte van de muren is duidelijk te zien dat het nog niet zo oud is. Toch heeft het huis aanzien in onze gemeente en spreekt men altijd van 'het kasteel'. Het doet wat geheimzinnig aan door de verhalen over de maagd Cunera, die in de

paardestallen achter het kasteel vermoord zou zijn en begraven liggen in de kapel in het bos, die ongeveer gestaan moet hebben op de plaats waar de Slaperdijk de heuvelrug raakt.

Deze verhalen die pas sinds de vorige eeuw de ronde doen zijn nooit bewezen. Wel heeft er in het bos een kapel gestaan waarvan de fundamenteën er nog moeten liggen.

Een oude landweg, de Geer, slingerde zich lang geleden van de Stichtse Molen op het Kleine Venlo (nu Molenstraat) naar het kasteel op de Berg. Aan die weg stond ook Huize de Geer, een hofstede, op de plaats waar nu de Sionskerk staat.

Deze boerderij werd in de 18e en 19e eeuw door de Rooms-Katholieken gebruikt als schuilkerk. De Veenendalers gingen vroeger in de bossen hout sprokkelen, stompen rooien en ook wel bosbessen plukken. Deze moeizaam verkregen vruchten werden dan weer verkocht aan de bewoners van de Kerkewijk. En altijd ging men de Geer over naar de Prattenburgse bossen. Vaak zag men in het schemerdonker spoken op de weg en rond het kasteel. Men zorgde er wel voor, vóór donker thuis te zijn. Al staat dan het kasteel buiten de grenzen van Veenendaal, altijd waren de bewoners van het landgoed nauw verbonden met het dorp. Zelfs een telg uit dit adellijke geslacht was gedurende de periode 1888 - 1902 burgemeester Veenendaal en eindigde zijn carrière als burgemeester door tot lid van de Tweede Kamer gekozen te worden.

Als we wat verder in de tijd terug gaan dan vinden we na de Franse revolutie in het Utrechtse Jhr. Mr. M.M.A.J. van Asch van Wijk, die gehuwd was met een echte Kenau, Simons Haselaars dochter. Zij was een rechtstreekse afstammeling van de gelijknamige vrouw die in 1572 de stad Haarlem tegen de Spanjaarden verdedigde.

Deze burgemeester van Utrecht schreef een aantal waardevolle historische opstellen over Utrecht. In 1832 publiceerde hij een "Proeve over de oude loop van de rivier de Eem en de vroegere toestand der landstreek aan harer boorden gelegen".

Een nu, anno 1989, is er nog altijd een grote afstand tussen het kasteel en het dorp, maar schoorvoetend nadert het dorp het kasteel. En het is niet ondenkbaar dat het dorp verder

De Geerbrug bij het spoorwachtershuisje.
Op de achtergrond het Franse Gat.

oprukt en het kasteel inneemt, als in tijden van weleer, en
zich daarmee onrechtmatig verrijkt.

't Veen, arm aan monumenten, zou er dan een rijker zijn!

Verdwenen monumenten

Veenendaal is arm aan monumenten, armer dan nodig was geweest. Vele mooie gebouwen zouden, wanneer we er tijdig oog voor gehad zouden hebben, bewaard zijn gebleven.

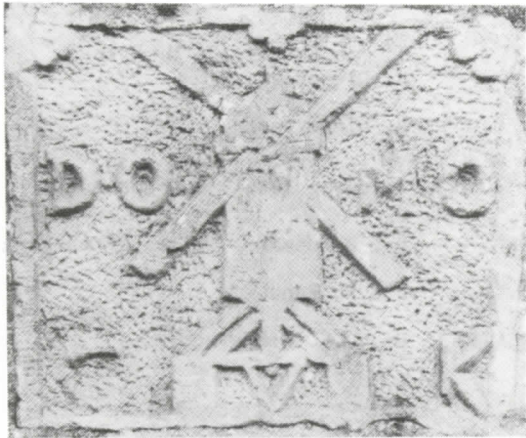
Ik denk onder andere aan de Gelderse Waag, de Korenbeurs, het Suikervat, het Oude Rusthuis, het Gemeentehuis, de oude boerderij die stond tussen de Korenbeurs en de Frisia Villa. Het zijn soms hele straten die uit het hart van het dorp zijn weggevaagd, zoals het Achterkerk, waar alleen nog het oude kerkhof als tastbare herinnering is overgebleven.

Het oude Rusthuis aan de Kerkewijk,
gesloopt in 1964.

Alleen de structuur van het veendorp is nog duidelijk terug te vinden in de brede, lange straten.

't Veenendaal van vroeger is verdwenen. Weinig herinnert ons aan het verleden en het zal niet lang meer duren of ook de autochtone Veenendalers zijn verdwenen, vereenzelvigd met de stedeling in een groeikern, die noch dorp, noch stad blijkt te zijn.

Vermoedelijk verdween in het jaar 1860 de Stichtse Molen, die gestaan heeft op de "Meulepol", Molenstraat, achter de Oude Kerk, tijdens een zware storm.

In het stenen hekwerk van het huis van de familie Welkzijn was een oude gedenktegels ingemetseld.

Deze oude steen heeft een waardevolle plaats gekregen in het monument op de plaats waar ongeveer de oude Stichtse Molen heeft gestaan.

Zo verdween er veel in Veenendaal op natuurlijke, maar het meest toch op onnatuurlijke wijze door de slopershamer.

A(l)s we in 't verleden beter op de zaak gepast hadden, dan.....

"As", zeggen ze in 't Veen, "is verbrâânde turf".

BOEKEN EN ARTIKELN OVER VEENENDAAL

GEBUNDELDE VALLEI-ARTIKELN

D. Philips (Bibliotheek Vd1.)

DIVERSE PUBLIKATIES

A.P. de Kleuver (Gemeente-archief)

VIJF EEUWEN VEENENDAAL

Dr. J.G. Thoomes

UIT DE GESCHIEDENIS VAN DE HERVORMDE GEMEENTE VAN VEENENDAAL

J. van Barneveld, H. Diepeveen

MEER DAN 100 JAAR BEJAARDENZORG

J. van Barneveld, H. Diepeveen

VAN SPINNERS, WEVERS, MUZIKANTEN

J. van Barneveld, H. Diepeveen

DORP IN 'T DUISTER

J. van Barneveld, M. Brink,
H. Diepeveen

DE OUDE- OF SINT SALVATORKERK

H. Diepeveen

'OUD VEENENDAAL'

Jaargang 1986 - tot heden

DE FABRIEKARBEIDER

Dr. Hoedemaker (Hist. Vereniging)

DE RUINE VAN DUURSTED

J.G.N. Renaud

DE VERVENING IN DELFLAND EN SCHIELAND TOT HET EINDE DER 16e EEUW

Dr. J.W. Diepeveen

GESCHIEDENIS VAN DE CUNERAKERK TE RHENEN

Adr. P. de Kleuver

SCHEPEN DIE VERDWIJNEN

H.C.A. van Kampen

VAN BOURGONDIE TOT BAROK

J. de Rek

ISABELLA VAN PORTUGAL

Mart Janssonius

JEANNE D'ARC

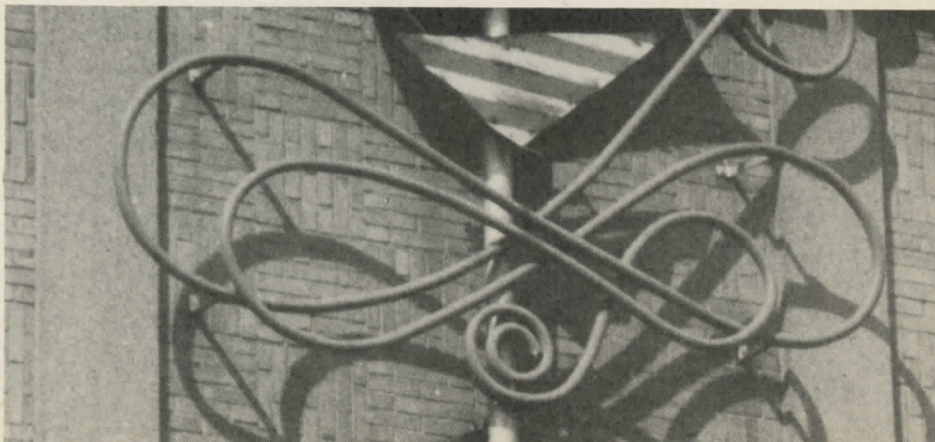
E. Lucie-Smith

MAANDBLAD "OUD UTRECHT"

Puzzel

Het zoekplaatje van de vorige keer liet een deel van de Nieuw Apostolische Kerk aan de Nieuweweg zien. Wellicht voor velen een wat minder bekend kerkgebouw in Veenendaal. De nieuwe opgave past wel een beetje in de sfeer van dit nummer. U hebt er uw geheugen bij nodig. Veel succes.

Mededelingen

- * De volgende bijeenkomst van de Historische Vereniging zal gehouden worden op *woensdag 27 september a.s.* in 'de Meent'. Drs T. Stol uit Amsterdam zal dan spreken over '*De veenkolonie Veenendaal, de eerste eeuw van de geschiedenis van Veenendaal*'.

De heer Stol is verbonden aan de vakgroep Historische Geografie van de Universiteit van Amsterdam en bereid een proefschrift voor over dit onderwerp.

Er is altijd veel discussie geweest over de ontstaansgeschiedenis van Veenendaal. De heer Stol deed hier uitvoerig onderzoek naar, voor een groot deel gebaseerd op onderzoek van het Veenraadschaparchief dat zich in het gemeentearchief van Veenendaal bevindt.

dus: - woensdag 27 september a.s.
 - om kwart voor acht
 - in 'de Meent', Grote Beer 10
 - drs T. Stol over de eerste eeuw van de geschiedenis van Veenendaal.

Iedereen is welkom - de toegang is gratis.

- * Op 31 augustus jl. is het boek '*Ergens in Nederland*' uitgekomen. Het behandelt de mobilisatie in de Gelderse Vallei (1939 - 1940) en ook Veenendaal komt uitvoerig in het boek aan de orde. Het telt ongeveer 200 bladzijden en 300 illustraties. Het boek kost f 39,50.
Auteurs zijn M. Brink en K. Cramer en het is een uitgave van Uitgeverij Kool b.v.
In een volgend nummer zal het boek besproken worden.

- * Het in het maartnummer aangekondigde rapport met een inventarisatie van Veenendaalse monumenten van het Bureau Inventarisatie en Advies Monumenten is uitgekomen. Op dit moment wordt het op gemeentelijk niveau besproken. We volgen de ontwikkelingen en zullen u op de hoogte houden.

- * Het bestuur van de Historische Vereniging heeft een eerste bespreking gehad met het bestuur van de Stichting Historisch Museum. Gesproken is onder meer over samenwerking en taakafbakening. Het museumbestuur is druk bezig met de voorbereidingen van verbouwing en inrichting van het museum. Via ons blad zult u van de activiteiten van het museum op de hoogte worden gehouden.
- * De decemberbijeenkomst van de Historische Vereniging zal gehouden worden op donderdag 21 december. De heer G. de Graaff uit Barneveld zal dan spreken over *'Landgoederen in de Gelderse Vallei'*.

Oud Veenendaal

Oud Veenendaal

- * 4e jaargang, nummer 4
verschijnt 4 maal per jaar

Bestuur en redactie

drs A.C. van Grootheest, voorzitter

drs R. Bisschop, sekretaris

G. Kool, penningmeester

M. Brink

H. Diepeveen

Sekretariaat:

Prinsesselaan 38, 3905 GX Veenendaal

telefoon: 08385-22691

Ledenadministratie:

H.H. Will-van Barneveld

Houtwal 5, 3904 DM Veenendaal

telefoon: 08385-11523

Postgiro:

nr. 4043117

t.n.v. Historische Vereniging Oud Veenendaal

De contributie bedraagt f.20,- per jaar

Voor leden tot 18 jaar f.10,- per jaar

Losse nummers van dit blad f.5,-

Vormgeving: Cora Thomasz

Druk: Drukkerij Davelaar

- * *Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd
zonder schriftelijke toestemming van de redactie.*

Historische Vereniging Oud Veenendaal

Inhoud:

- Op bezoek bij de provincie, pag.67
- Oude stukjes Veenendaal verdwenen, pag.70
- Gemeentelijk monumentenbeleid,
een tussenstand, pag. 82
- Reactie, pag.86
- Historisch museum "Het Kleine Veenloo", pag.88
- Een documentatiecentrum, pag.89
- Puzzel, pag.91
- Boekbespreking, pag.92
- Mededelingen, pag.94

(foto coll. A. Stomphorst)

Tijdens de feestelijkheden rond het 400-jarig bestaan van Veenendaal hing op 't Gelderland deze spandoek.

In 1960 zou de annexatie van Gelders Veenendaal bij Stichts Veenendaal zijn beslag krijgen.

Eenzelfde spandoek zou nu enkele kilometers verderop in De Klomp kunnen hangen!

Op bezoek bij de provincie

Soms overkomen je als bestuurder van een historische vereniging hele aardige dingen. Zo werd het bestuur van de Historische Vereniging Oud Veenendaal samen met alle andere historische verenigingen in de provincie Utrecht uitgenodigd voor een bijeenkomst op zaterdag 28 oktober in het provinciehuis te Utrecht. Daar vond een bijzondere ontvangst plaats. Niet alleen was de bijeenkomst in de Statenzaal van de provincie, de verenigingen werden ook ontvangen door de Commissaris van de Koningin, Jhr drs P.A.C. Beelaerts van Blokland in het Paushuis, waar we ieder persoonlijk welkom werden geheten en waar de Commissaris tijdens de lunch een toespraak hield die blijk gaf van grote interesse.

Het is best eens plezierig te merken dat er van overheidswege grote waardering is voor het werk van een historische vereniging.

In de ochtendvergadering was er een opening door de gedeputeerde voor o.m. Cultuur en Monumenten, de heer J. Hoekstra, die vertelde over de ondersteuning die de provincie financieel en organisatorisch aan de historische verenigingen wil geven. Vervolgens was er een inleiding van drs R.K.M. Blijdenstein over het Monumenten Inventarisatie Plan (MIP), dat tot doel heeft in enkele jaren tijds een inventarisatie van alle monumenten in de provincie Utrecht te komen. Hij heeft daarover reeds verteld op een bijeenkomst van de Historische Vereniging in december vorig jaar.

Met name werd gewezen op de belangrijke rol die de historische verenigingen bij deze inventarisatie kunnen spelen en om steun werd dan ook gevraagd.

Verschillende plaatsen zijn al gereed, zoals Bunnik, Houten en IJsselstein. Het is de bedoeling dat van de verschillende plaatsen naast een officieel rapport, ook een populaire uitgave in boekvorm verschijnt, waarin naast de inventarisatie ook wordt ingegaan op de historische achtergronden, zoals geschiedenis van het dorp, ontwikkeling van de bebouwing, sociaal-economische ontwikkelingen etc.

Oud Veenendaal heeft gevraagd, omdat in Veenendaal reeds op

initiatief van de gemeenteraad een professionele inventarisatie heeft plaatsgehad, of alvast begonnen kan worden met de voorbereidingen voor de uitgave van een dergelijk boek over Veenendaal. Dit bleek inderdaad mogelijk en om medewerking van de gemeente Veenendaal is inmiddels gevraagd.

PROVINCIE :: UTRECHT

In de middagbijeenkomst stond ook een belangrijk punt op de agenda. De provincie wil graag komen tot een provinciaal overleg van historische verenigingen in de vorm van een federatief verband of een Utrechts Oudheidkundig Contact, zoals dat ook in andere provincies bestaat. Op deze wijze kunnen historische verenigingen ervaringen uitwisselen, zo nodig samen naar buiten treden en ook ondersteuning krijgen. De provincie Utrecht is graag bereid dit financieel mogelijk te maken.

Per 1 januari 1990 wordt er een provinciale stichting opgericht, waarin de Stichting Ondersteuning Musea, de Monumentenwacht en de Kastelen- en Molenstichting worden ondergebracht.

In deze "Federatie Stichting Cultureel Erfgoed" kan dan ook het overkoepelend orgaan van de historische verenigingen worden ondergebracht.

Het is duidelijk dat de Provincie Utrecht het werk van de historische verenigingen een warm hart toedraagt en ook organisatorisch en financieel wil steunen op provinciaal niveau.

Het was voor het bestuur bijzonder bemoedigend dat te merken. Wellicht kan men er op gemeentelijk niveau een voorbeeld aan nemen.

Dit is slechts een kort resumé van wat er in Utrecht allemaal

te beleven was.

Er was verder nog een uitvoerige inleiding over de toegankelijkheid van de archieven, waarop we wellicht nog eens in ons blad terug komen.

De vertegenwoordigers van de verschillende verenigingen konden met elkaar kennis maken via een presentatie. Elke vereniging mocht een bord van een vierkante meter vullen met informatie over de vereniging. Uiteraard was er ook een presentatie van onze vereniging; ze bleven een maand hangen in de gangen van het provinciehuis.

Tot zover een wat lange inleiding aan het begin van dit nummer.

Verder een overzicht van de stand van zaken met betrekking tot het monumentenbeleid in Veenendaal. Daarin een lijst van monumenten, zoals nu door de gemeenteraad aanvaard.

Tenslotte in dit blad de laatste puzzel, een reactie van een lezer, boekbesprekingen en de mededelingen.

De middenpagina laat het monumentenbeleid zien, zoals het er begin 1989 nog uit zag!

Veel plezier met dit laatste nummer van de vierde jaargang.

ACvG

Oude stukjes Veenendaal verdwenen

Bijna geruisloos is medio oktober weer een aantal oude bouwwerken in Veenendaal gesloopt: een oude wagenmakerij aan de Vendelseweg, het 'Kousenfabriekje' aan diezelfde straat, de beeldbepalende Toren van Bovendeert op de kruising Hoofdstraat/Hoogstraat en het Beco-sigarenfabriekje aan het Kostverloren. Alleen de toren zal in nagenoeg dezelfde vorm herbouwd worden. De bouwsels, alle stammend uit het begin van deze eeuw, verkeerden in een zeer slechte staat. Restauratie was bijna niet mogelijk, bovendien gold dat zowel 't Kousenfabriekje als de wagenmakerij in het kader van een nieuw bestemmingsplan het veld moesten ruimen. Nieuwbouw zal binnen afzienbare tijd hier gerealiseerd worden. Het enige wat nog rest zijn de foto's en de soms kleurrijke historie. In dit verhaal een terugblik.

'T KOUSENFABRIEKJE'

Het 'Kousenfabriekje', het blokje arbeiderswoningen aan de Vendelseweg 7-15: half oktober gesloopt.

't Kousenfabriekje was een blok arbeidershuizen, direct gelegen achter de Oranjestraat. Het had in tegenstelling tot de Voorste Buurt (Oranjestraat) en de Engelse Stad (drie blokken daarachter) geen directe relatie met de 'Grote Fabriek', de Veenendaalse Stoomspinnerij- en weverij (V.S.W.). Over dit blokje armzalige arbeidershuizen is weinig te achterhalen. Zelfs een stichtingsdatum is niet meer in de archieven terug te vinden.

En tot op de dag van de afbraak, maandag 23 oktober, zag de omgeving er precies zo uit als de laatste vijftientig jaar: vergeten, verlaten, mistroostig en omzoomd door hoge schuttingen. Misschien daarom wel dat één van Veenendaals oudste originele blokjes arbeidershuizen (bijna) vergeten was.

In het Pandendossier van de gemeente Veenendaal staat het blokje geboekt als 'Vendelseweg 7-15', het schuin daarachter gebouwde aparte huisje heeft als nummer: 17. Alle wooneenheden zijn begin jaren zestig onbewoonbaar verklaard.

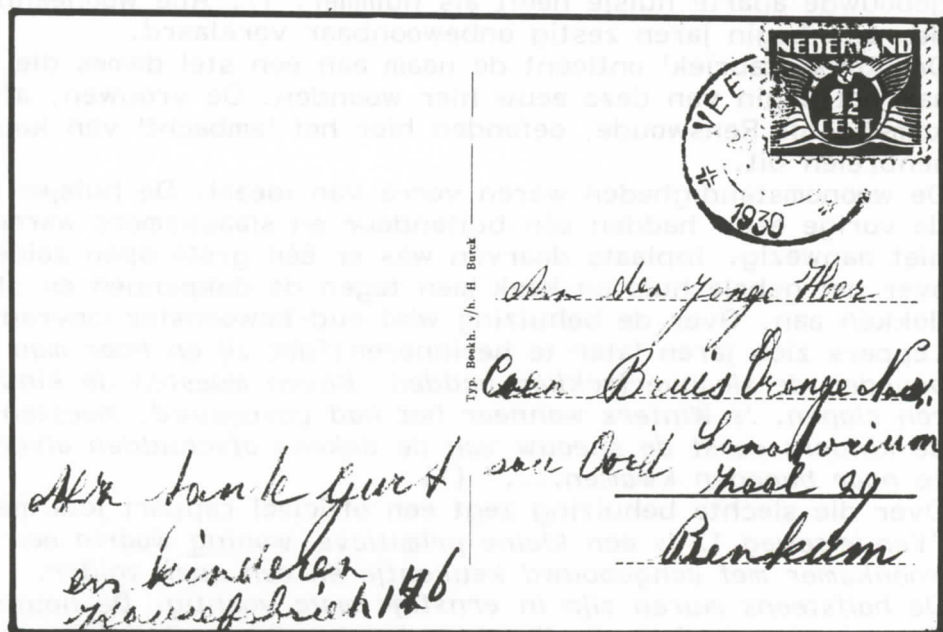
De 'Kousenfabriek' ontleent de naam aan een stel dames die aan het begin van deze eeuw hier woonden. De vrouwen, afkomstig uit Renswoude, oefenden hier het 'ambacht' van kousenbreien uit.

De woonomstandigheden waren verre van ideaal. De huisjes uit de vorige eeuw hadden één buitendeur en slaapkamers waren niet aanwezig. Inplaats daarvan was er één grote open zolder over het gehele huis en keek men tegen de dakpannen en stro-dokken aan. Over de behuizing wist oud-bewoonster mevrouw Leppers zich jaren later te herinneren: *"dat zij en haar man beneden de slaapvertrekken hadden. Boven moesten de kinderen slapen. 's Winters wanneer het had gesneeuwd, moesten de kinders eerst de sneeuw van de dekens afschudden alvorens ze naar beneden kwamen...."* (1)

Over die slechte behuizing zegt een officieel rapport iets meer: *"Vendelseweg 17 is een kleine primitieve woning waarin een woonkamer met aangebouwd keukentje en een open zolder. De halfsteens muren zijn in ernstige mate vochtig. De houten vloer in de woonkamer, direct op het zand aangebracht, verkeert in slechte staat. De begane grondvloer ligt ongeveer 10 cm. beneden het omliggend terrein, waardoor het regen-*

water gelegenheid krijgt de woning binnen te stromen. De kap van de zolder, bestaande uit rondhout, verkeert in slechte staat. Het flauwhellende dak van de aangebouwde keuken ver- toont op vele plaatsen sporen van lekkage. Het in de keuken aangebrachte hardboardplafond is van water doordrenkt. In de aangrenzende schuur is een droogcloset geplaatst, echter niet in een afsluitbare ruimte. de riolering functioneert slecht....". (2) Kort daarop wordt de woning onbewoonbaar verklaard.

Enkele jaren daarvoor is Vendelseweg 11 aan een dergelijk onderzoek onderworpen. Ook hier melden de rapporteurs van de provincie schrikbarende woontoestanden op de grens van Stichts en Gelders Veenendaal. Onder meer: "De muren zijn gescheurd en ernstig vochtig. Er is geen keuken of keuken-

'Tante Gurt' schreef in 1930 een Groeten-uit Veenendaal-kaart naar "den Jonge Heer Coen Bruis" die op dat moment op krachten kwam in het ONO-oord te Renkum. Tante woonde, blijkens de kaart, op Kousenfabriek 146. Opvallend is dat het cijfer 12 werd geschrapt en later vervangen door '146'. Tante Gurt was blijkbaar nog niet goed op de hoogte van de pas ingevoerde nieuwe nummering! (coll. N.v.Ginkel)

inrichting. In een achtergang is een gootsteen geplaatst met als afvoerpijp een rubberslang (...). In de zeer bouwvallige schuur is een open kist geplaatst welke als privaat dienst doet. langs de achtergevel loopt een open riool voor afvoer van het huishoudwater...". (3)

Tientallen, vaak kinderrijke gezinnen, hebben 't Kousenfabriekje bewoond. Aan de hand van bewaard gebleven lijsten (4) zijn de namen van de laatste bewoners te achterhalen. In 1953 werd Vendelseweg 7 bewoond door ene Feith die later richting Talmastraat zou verhuizen. Direct daarna wordt het huisje onbewoonbaar verklaard.

Datzelfde lot ondergaat nummer 9 wanneer de laatste berwoner A. Scheermeijer een beter huis vindt aan de Parallelweg. Op nummer 13 wonen in 1957 G. Hoedeman en J. Hoedeman-van Steeg. Aan het eind van de vijftiger jaren wordt ook deze wooneenheid als 'onbewoonbaar verklaard' in de gemeentelijke registers ingeschreven. De laatste twee woningen, nummer 15 en 17, kennen in 1957 als huurder respectievelijk H. Faber en H. van de Weerdhof. Na het vertrek van de families, die ongetwijfeld blij zijn geweest met de verhuizing naar een altijd betere woning, wordt het terrein afgesloten en is het rijtje overgeleverd aan de weersinvloeden.

WAGENMAKERIJ

De oude wagenmakerij aan de Vendelseweg, die eveneens medio oktober het veld moest ruimen, blijft een vrij onbekend pand. Ook hierover geven de beschikbare archieven spaarzaam bijzonderheden prijs. Bekend is wel dat de bouw op 19 september 1900 werd aangevraagd. In betreffend stuk wordt de gemeente verzocht om op deze plaats een wagenmakersbouw- en werkplaats te mogen realiseren.

Het pand staat bekend onder Vendelseweg 1. De wagenmakerij is later gesplitst in een werkplaats en woonhuis/café.

Ab Ravenhorst (geb. 1884) werd de eigenaar, later opgevolgd door Dirk Buitenhuis.

In 1911 kreeg men vergunning om een loods bij te bouwen.

Over het werken en de resultaten in en van deze wagenmake-

Nieuwe Weg. Veenendaal.

Een foto genomen omstreeks 1910 met links de wagenmakerij.
In het midden het pand van Van Eden. Links de Vendelseweg en
rechts de Nieuweweg. Dit punt vormde tot 1 januari 1960 tevens de
grens tussen Stichts en Gelders Veenendaal.

foto: coll. R. Slok

rij kunnen we alleen maar gissen. Geschiedschrijving was tot voor kort lang niet algemeen. En zeker niet in het toen nog dorpse Veenendaal. Bewoners waren zich anders dan nu niet bewust van datgene wat voorbijgaand was en vertrouwden dus weinig aan het papier toe.

De directe omgeving lijkt des te interessanter; immers, welke rechtgeaarde Veenendaler van vijftig jaar en ouder herinnert zich niet het traditionele *kuieren-op-feestdagen*? in de nabijheid van de wagenmakerswerkplaats heerste op deze bijzondere dagen vaak een gezellige drukte. Bij fietsenmaker en kachel-smid Van Eden stonden verschillende handkarren naast elkaar opgesteld. Bij de één verkocht men fruit, rolmops of harde bokking, bij de ander deed de Veenendaler zich tegoed aan champagnepils of snoepgoed. En de ijscokar van Geerink was natuurlijk graag gezien tijdens die dagen.

TORENTJE

Het torentje van Bovendeert is inmiddels zó bekend, dat er eigenlijk weinig gezegd hoeft te worden. Bijna tachtig jaar vormde de ranke toren de entree van het dorp, van de Hoofdstraat zo u wilt.

HET SCHOENENHUIS

VAN VEENENDAAL

waar U goedkoop koopt!!

Wat ik zoek heb ik bij Weijers aan de hoek

Weijers Schoenhandel

VEENENDAAL TEL. 595

"Bij Weijers op de hoek", een gevleugelde kreet in de vijftiger jaren (advertentie VeWiBeTo-krant, september 1952).

De houten torenerker werd in 1912 (5) gebouwd door B. van Kreel. De oorspronkelijke bouwvorm van de 'hoek van 't dorp' waren eenvoudige lage huisjes zonder opvallend dak. De torenerker werd gebouwd met een leien dak; ongeveer vijfendertig jaar geleden zijn die leistenen vervangen voor een koperen omhulsel. Mede door de talrijke verbouwingen van winkel en woonpand en de ouderdom van de toren, was het niet meer te handhaven. De constructie helde steeds meer naar voren. Vervanging of restauratie bleek onvermijdelijk.

Uiteindelijk werd gekozen voor het eerste waarbij het uiterlijk van de toren zoveel mogelijk in de originele vorm gehandhaafd zal blijven.

Het torentje is vooral bekend geworden door schoenmaker Weijers die er tientallen jaren zijn nering in had. Hij adverteerde regelmatig in plaatselijke kranten onder het motto: *"Wat ik zoek, heeft Weijers aan de hoek"*.

'Hoogtepunten' uit het bestaan van de originele toren waren onder meer het dempen van de Grift en alle daaraan verbonden drukke werkzaamheden (1928), het dagelijks 'uit- en aangaan'

Het ranke torentje in de steigers.

Op vrijdag 27 oktober werd het dak eraf getild en volgde verdere ontmanteling. Alleen het koperen dak met de pinakel blijft gehandhaafd.

foto: M. Brink

van de fabriek aan de overzijde, de sloop ervan en het zware heien kort daarna, dat 'm overigens bijna fataal werd. Van de toren zal alleen het dak weer worden gebruikt. Op de nok van de toren bevindt zich een opvallende pinakel (crete) waarvan de symbolische betekenis (nog) onbekend is.

BECO-SIGARENFABRIEK

Begin september verdween een ander min of meer historisch gebouw van het toneel: de voormalige Beco-sigarenfabriek aan het Kostverloren 77.

Een kiekje uit de tijd van de oprichting.
Van links naar rechts: Geurt van de Weerd (Bzn),
patroon Jacob van Beek, zijn broer Teus van Beek en
Bart van de Weerd.
(Coll. M. van Beek, Leek)

De Beco stopte de productie in 1965, in het jaar dat de grondlegger van het bedrijf zijn pensioengerechtigde leeftijd bereikte. Opvolging was er niet.

De Beco was één van de vele kleine sigarenfabrieken in Veenendaal. Naast de grotere, Ritmeester en Panter, bestonden onder meer de Cavansa aan de Kerkewijk, De Edelman aan de

Het vignet van de Beco op de achterzijde van een pakje sigaren. (Coll. mevr. Van Beek, Veenendaal)

Prins Bernhardlaan, Monte Christo op de Heuvel en aan het Kostverloren de Beco (6). Eigenaar was Jacob van Beek die op 23-jarige leeftijd de onderneming opzette. Van Beek, kort daarvoor nog werkzaam op de Ritmeester, startte in 1923 met de productie. Onder de personeelsleden van het eerste uur was ook zijn broer Teus, een in Veenendaal bekende dichter en cursusleider. Uit datzelfde jaar stamde het uit hout opgetrokken fabrieksgebouwtje. In de glorie tijd werkten ongeveer vijftien personen aan de kleinschalige productie van sigaren. Dat was medio jaren vijftig toen een deel van de orders uit de nadagen van De Edelman werden overgenomen.

Gebeurde de productie voor de oorlog nog met de hand,

later kwamen er drie wat oudere typen bosjesmachines bij. Vermeldenswaard is dat de sigarenopbrengst niet alleen werd afgezet naar grossiers, maar men ging er ook mee 'de boer op'.

Verder kochten ook particulieren 'aan de deur' hun wekelijkse voorraad sigaren.

De magere jaren kondigden zich eind vijftiger jaren aan. De kleinere sigarenfabrieken werden het eerst getroffen door de grote malaise in de branche. Geen enkele Veenendaalse fabriek overleefde het. Ook de Beco niet, al is er geen faillissement aan vooraf gegaan. Jacob van Beek ging alleen door; tot aan 1965 toen hij van zijn pensioen kon genieten. Het afgebroken

pand heeft verschillende uitbreidingen gekend; het gebouw dat tot het laatst toe overeind bleef, was de oorspronkelijke fabriek. Het overige deel was al jaren weg.

Twintig jaar na het stopzetten van de productie werd het pand in 1985 door de familie verkocht. Medio 1989 maakten jongeren al een begin met de sloop. De laatste eigenaar besloot in september om het pand met de grond gelijk te maken.

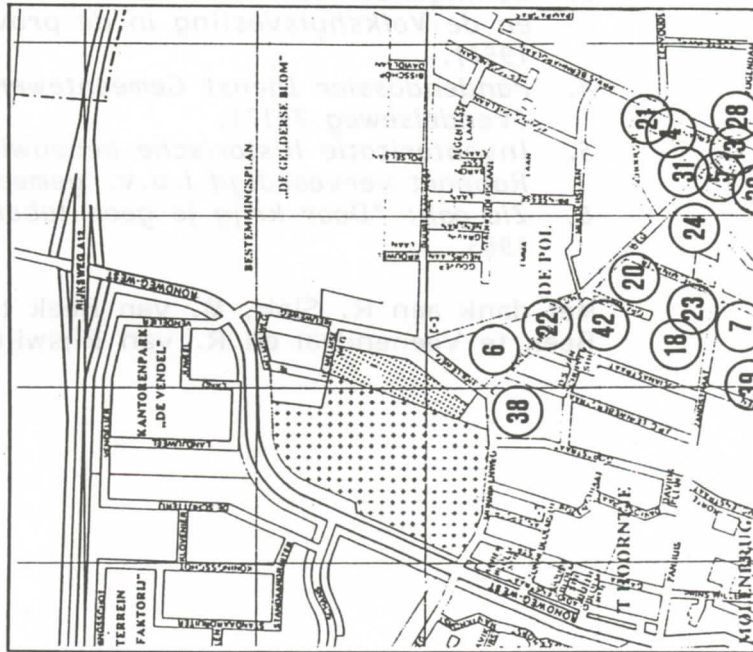
Martin Brink

Noten:

1. *Opgetekend door R. Slok, Oranjestraat.*
2. *Woningonderzoek Centrale Directie van de Volkshuisvesting en de Bouwnijverheid in de provincie Utrecht, afdeling Technische Zaken (april 1957).*
3. *Woningonderzoek Centrale Directie van de Wederopbouw en de Volkshuisvesting in de provincie Utrecht (maart 1954).*
4. *Pandendossier Dienst Gemeentewerken Veenendaal (Vendelseweg 7-17).*
5. *Inventarisatie Historische bebouwing Veenendaal 1989. Rapport vervaardigd i.o.v. gemeente, blz.104/105.*
6. *Zie ook: "Daar krijg je geen tabak van", R. Valkenburg, 1985.*

Met dank aan R. Slok, M. van Beek te Leek, Mevr. van Beek te Veenendaal en R. van Rijswijk.

20 JAAR SLOOPBELEID (1970-1990) IN KAART GEBRACHT

GESLOOPT 1965-1975:

1. Joodse Synagoge, (1852), Verlaet
2. Gemeentehuis (sinds 1870), daarvoor meisjes-kostschool, Hoofdstraat (thans: Ingang Passage)
3. Pakhuis 't Sulkevat, Hoofdstraat (nu: Duthler)
4. Gemeentewaag (1789), Pr. Bernhardlaan (nu: braak)
5. Straatbrugsschool, hoek Hoogstraat (jaren '60: jongerencentrum 't Dingetje, nu: Aldi + Mazzel)
6. Blokje arbeiderswoningen Vendelseweg
7. Beatrixschool (1903), Beatrixstraat
8. Blokje 6 arbeiderswoningen Kerkewijk/Spoorlaan (Panterterein, ligt sinds sloop in '78 braak)
9. Watertoren, (1930) Kanaalweg

GESLOOPT 1976-1985:

10. Achterkerkstraat (3/4 deel), gebouwd 1860-1935
11. Van der Pollstraat
12. Molenstraat (2/3 deel)
13. Polderhuis (1900), Hoogstraat (nu: Van Manen)
14. Diverse blokken arbeiderswoningen Talmabuurt
15. Bar dancing "Eddy", vroeger 't Raadhuis, resp. hotel Gerth, hotel Bijkerk (nu: 't Goeie Spoor)
16. Station Hollandsche IJzeren Spoorweg Mij (1886)
17. Patrimoniumschool, hoek Kerkewijk/Patrimoniumln
18. Complexen V'daalsche Stoomspinnerij & Weverij, (1861-1935), Zandstraat
19. Blok arbeiderswoningen Kostverloren

This is a detailed street map of a section of Berlin, Germany. The map shows a grid of streets and various landmarks. Numbered points of interest are marked with circles and some are labeled with names. The points are distributed across the map, with a concentration in the central and lower-left areas. The map is oriented with North at the top.

Key features include:

- Streets:** Major streets like Ringstrasse, Hauptstrasse, and various side streets are labeled.
- Landmarks:** Buildings, parks, and other points of interest are labeled, such as Kaiserhof, Hotel, Kaserne, etc.
- Numbered Points:** 35 numbered points are marked with circles. Some points are labeled with names, such as 1 (Kaiserhof), 2 (Hotel), 3 (Kaserne), etc.
- Orientation:** The map is oriented with North at the top.

81

21. Openbare Gelderse Lagere School, (1878), Prins Bernhardlaan/Schoolstraat (thans: garage)

22. Blok arbeiderswoningen Nieuweweg
23. Blok arbeiderswoningen Zandstraat
24. Complex Koninklijke Scheepswolfabrieken
25. Complex Hollandia-Wolfabrieken, Verlaet
26. Complex Panter Sigarenfabrieken, Kerkewijk
27. Complex Nevada/Leidsche Wolfabrieken, Spoorlaan

228. Diverse panden Gelderland (oneven zijde)
229. Voormalige pastorie Brugkerk (1894) ('de Soos')

330. Blok arbeidersw., hoek Paralelweg/Zuivelstraat
331. Voorm. smederij Duphar, (ca. 1885), Achterstraat
332. Torentje Bovendeerd, Hoofdstraat/Hoogstraat
333. Nieuwe Fabriek (1912), Kerkewijk, voormalig complex Ritmeester, daarvoor 'De Karawat'
334. Gereform. Kerk, (1889), hoek Kerkewijk/Kanaalweg
335. Hotel Bart Vonk, Kerkewijk
336. Voorm. tandartswoning, hoek Kerkewijk/Paralelweg

337. Blokken arbeiderswoningen Talmabuurt (1921)
338. Boerderij 'De Vendel', Vendelseseweg (reconstr.)
339. Blok arbeiderswoningen Kostverloren
340. Frislavilla, Kerkewijk (huidige muziekschool)
341. Toekomstig historisch museum (1861), Markt
342. Blok arbeiderswoningen Oranjestraat
343. Pand Veldhuizen, Achterkerkstraat

Gemeentelijk monumentenbeleid - een tussenstand

In de afgelopen periode hebben we u in ons blad regelmatig geïnformeerd over de stand van zaken met betrekking tot het monumentenbeleid in Veenendaal.

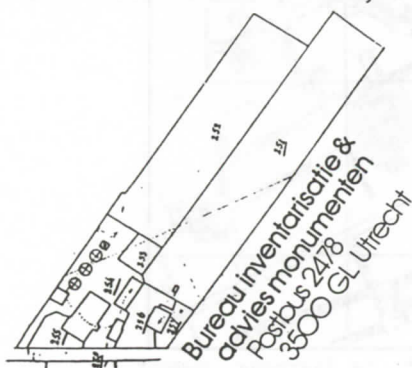
Het leek de redactie goed om de tussenstand eens op te maken zodat u op de hoogte bent met de stand van zaken op dit moment.

Nadat door enkele fracties in de commissie Ruimtelijke Ordening al sinds enkele jaren was aangedrongen op het formuleren van een gemeentelijk monumentenbeleid, en nadat ook de Historische Vereniging daarvoor had gepleit, werd in augustus 1987 door de Dienst Gemeentewerken een rapportje uitgebracht met als titel *"Beeldbepalende panden in het centrum van Veenendaal"*.

Er werden welgeteld elf panden genoemd, inclusief twee rijksmonumenten (Oude Kerk en Nieuwe Molen). De toenmalige commissie-leden waren van mening dat dit ruimschoots onvoldoende was en mede op hun aandrang werd vervolgens Oud Veenendaal gevraagd te adviseren.

Het bestuur verzocht de heren D.J. Bouwhuis, H. Diepeveen, P.G. Doolaard en P. Will zitting te nemen in de commissie die zich hierover zou buigen. Juni '88 presenteerde deze commissie haar rapport *"Rapport inventarisatie beeldbepalende panden in Veenendaal"*. Verdeeld over een A- en B-categorie noemde deze commissie totaal 87 objecten. Naar het oordeel van B&W

zou echter een gemeentelijk monumentenbeleid een nog beter fundament moeten krijgen, en werd een extern adviesbureau ingeschakeld. De deskundigen van dit *"Bureau Inventarisatie en Advies Monumenten"* legden medio 1989 een inventarisatie op tafel, bestaande uit 156 objecten (woning-

en, bedrijfspanden, herdenkingstenen, begraafplaatsen e.d.); naderhand werd aanvullend nog een advies gevraagd over het kantoor van het Ritmeestercomplex Kerkewijk 115.

Van deze 157 objecten zijn er inmiddels drie gesloopt: de oude pastorie naast de Brugkerk, het blok arbeiderswoningen aan de Zandstraat en een boerderij aan de Valleistraat.

De inventarisatie was opgedeeld in drie categorieën: 1. monumenten, 2. beelbepalende objecten, 3. beeldondersteunende objecten. In een uitvoerig advies aan B&W stelde de Dienst Gemeentewerken voor totaal 57 objecten op een gemeentelijke monumentenlijst te plaatsen, en daarnaast voor de Hoofdstraat een leefmilieu-verordening vast te stellen, zodat daar grootschalige bebouwing tegengegaan kan worden. In afwijking hiervan stelde B&W zich op het standpunt dat alleen de objecten behorend tot categorie 1 een plaats zouden krijgen op die lijst: totaal 34.

Panden als de Teekenschool en de Marechaussee-kazerne waren weliswaar bij categorie 1 ingedeeld, maar moesten naar de mening van B&W niet op de lijst komen.

Een eerste gedachtenwisseling tussen B&W en de commissie Ruimtelijke Ordening over dit punt vond plaats op 22 augustus. Vrijwel unaniem werd het B&W-standpunt door de commissieleden verworpen en werd aangedrongen op een ruimhartiger monumentenbeleid. In de commissievergadering van 28 september bleek het standpunt van B&W ongewijzigd, evenals dat van commissie Ruimtelijke Ordening overigens. De stukken die toen ter bespreking voorlagen waren:

- de monumentenverordening
- verordening inzake de instelling van een monumentencommissie, samengesteld uit een lid van B&W, iemand uit de Historische Vereniging, van het Bureau Inventarisatie en Advies Monumenten, van de Provinciale Utrechtse Welstand commissie en de Bond Heemschut.
- een subsidieverordening, waarin bepaald wordt dat eigenaars/bewoners van woningen 50% van de kosten van voorzieningen vergoed kunnen krijgen, met een maximum van f. 25.000,- terwijl eigenaren of verhuurders van niet tot woning bestemde panden 20%, met een maximum van f. 10.000,- vergoed kunnen krijgen.

- het (ongewijzigde) voorstel van B&W voor een gemeentelijke monumentenlijst.

De door B&W voorgestelde subsidie-bedragen leverden geen problemen op. Wel wordt op aandrang van de gehele commissie Ruimtelijke Ordening een fonds ten behoeve van het gemeentelijk monumentenbeleid gevormd, dat jaarlijks gevoed wordt met f.100.000,-. Per jaar kan dan bezien worden of dit bedrag toereikend is. De discussie spitste zich toe op de omvang van de lijst. Overeenstemming tussen B&W en de commissie Ruimtelijke Ordening daarover werd echter niet bereikt, al werden naderhand nog wel twee panden aan de B&W-lijst toegevoegd. Overleg tussen de verschillende fracties leverde wel overeenstemming op, zodat tijdens de raadsvergadering van 5 oktober namens alle fracties een amendement werd ingediend waardoor op de gemeentelijke monumentenlijst 61 objecten geplaatst zullen worden. De raad, met uitzondering van de wethouders, was hierin unaniem. Uiteraard is de procedure hiermee nog niet afgerond, want bij een dergelijk besluit moet aan belanghebbenden altijd de mogelijkheid geboden worden om bezwaar te maken. Pas daarna kan de lijst definitief worden.

De volgende 61 objecten zouden naar de mening van de raad op de gemeentelijke monumentenlijst moeten komen. (Bij de nummering volgen we de Inventarisatie van het Bureau Inventarisatie en Advies Monumenten):

<u>Nr.</u>	<u>Adres</u>	<u>Aard van het pand</u>	<u>Categorie</u>
1	Achterkerkstraat 25-27	boerenwoonhuis	1/2
3	Beatrixstraat 63	kruiskerk	2
5	Davidsstraat 1-47, 2-32	complex arbeiderswoningen	1
7	Dijkstraat 136	langhuisboerderij	1
9	Fluiterstraat 13A-L	blok arbeiderswoningen	2
15	Hoofdstraat 2	pand met halsgevel	1
29	Hoofdstraat 76-78	herenhuis	1/2
30	Hoofdstraat 90	pand met halsgevel	1
32	Hoofdstraat 97-99-bis	pand met lijstgevel	1
36	Hoofdstraat 110	stadse villa	1/2
38	Hoogstraat 5-7	pand met tuitgevels	1
40	Kanaalweg 5-6	dubbel woonhuis	2
41	Kanaalweg 7-8-9	blok burgerwoonhuizen	2

Nr.	Adres	Aard van het pand	Categorie
42	Kerkewijk 8	dubbel herenhuis	1
44	Kerkewijk 18	zaalkerk	1
46	Kerkewijk 22	stadse villa	1
48	Kerkewijk 39	pand met halsgevel	2
49	Kerkewijk 41-41-bis	pand met halsgevel	2
50	Kerkewijk 63	stadse villa	2
51	Kerkewijk 65	fabriekskasteel	1
52	Kerkewijk 67	villa	2
53	Kerkewijk 69	schoolgebouw	1
57	Kerkewijk 113	stadse villa	2
58	Kerkewijk 116	stal-dienstgebouw	1
59	Kerkewijk 118-122	dienstwoningen	1
61	Kerkewijk 139	villa	2
62	Kerkewijk 145-147	dubbele villa	2
63	Kerkewijk 156	stadse villa	1
66	Kerkewijk 169-171	dubbele villa	2
67	Kerkewijk 175	villa	2
69	Keucheniusstraat 1-43, 2-44 Da Costaplein 1-7, 2-12 Dr. Kuyperstraat 1-23, 2-24 Talmaplein 20-22	complex arbeiderswoningen	2
71	Markt 5	pand met lijstgevel	2
72	Markt 6	pand met lijstgevel	2
73	Markt 7	pand met halsgevel	1
74	Markt 10	herenhuis	1
75	Middelbuurtseweg 29	langhuisboerderij	3
92	Munnikenweg 40-40a	T-boerderij	2
98	Nieuweweg 32	kleine stadse villa	2
104	Nieuweweg 109	stellingmolen	1/2
112	Nieuweweg-noord 251	schoolgebouw	2
113	Nieuweweg-noord 253-255	pseudobasiliek met pastorie	1
116	Nieuweweg-noord ongenummerd	verdedigingswerk	1
117	Nieuweweg-noord ongenummerd	R.K. begraafplaats	1
118	Oranjestraat 2-11	blok arbeiderswoningen	2
120	Parallelweg 14-22	blok arbeiderswoningen	1
121	Parallelweg ongenummerd	Israelitische begraafplaats	1
123	Prins Bernhardlaan 26	kruiskerk	1
125	Ruisseveen	T-boerderij	1
129	Stationssingel	watersnood-gedenkteken	1
130	Stationsstraat 61	langhuisboerderij	1
137	Valleistraat 100	blok arbeiderswoningen	2
141	Valleistraat ongenummerd	kazemat	1/2
142	Vendelseweg 68	langhuisboerderij	1
144	Verlaat 18-18a	fabriekscomplex (kantoorged.)	2
146	Weverij/Kostverloren	begraafplaats	1
147	Weverij ongenummerd, t.o. 87	gedenksteen	1
148	Wilhelminastraat 43	werkplaats/woonhuis	2
149	Zandheuvelweg 1	langhuisboerderij	1
153	Zandstraat 15	herenhuis	1
156	Zandstraat 189	gevelsteen	1
157	Kerkewijk 115	kantoorgebouw	1

Het door het "Bureau Inventarisatie en Advies Monumenten" gemaakte rapport, dat als titel heeft "Inventarisatie historische bebouwing gemeente Veenendaal 1989", is op het gemeentehuis verkrijgbaar. De kosten zijn f. 40,- en u kunt ervoor via de receptie terecht bij de heer H. van de Ham van de afdeling Bestuurszaken.

Het geeft naast een zorgvuldige beschrijving van 157 monumenten in Veenendaal een verantwoording van de werkwijze en een hoofdstuk over de ontwikkelingsgeschiedenis van Veenendaal.

Het is overigens de bedoeling dat er te zijner tijd een boek verschijnt op basis van dit rapport dat op leesbare wijze de informatie over de monumenten geeft alsmede een uitvoeriger beschrijving van Veenendaals historie.

De gemeente is om financiële steun voor de uitgave van dit boek gevraagd en heeft deze aanvraag in behandeling.

Reactie

In het vorige nummer van Oud Veenendaal stond op pagina vier van het boekje "Een volck en veenen en in moeren" een foto, waarop een interessante reactie kwam, welke wij afdrucken op de volgende pagina. Hieronder vindt u de foto. Onze dank voor de reactie!

Mevr. J. Drost.
Eisenhowerlaan 378,
3527 HP UTRECHT.
tel. 030-940554.

Utrecht, 18 september 1989.

Aan het Bestuur van
Historische Verg. Oud Veenendaal.
t.a.v. Secretariaat,
Prinssesselaan 38,
3905 GX VEENENDAAL.

Geacht Bestuur,

Betreft: uitgifte Boekje van september 1989.

Met betrekking tot bovengenoemd boekje, maak ik u op
attent, dat op bladzijde 4 onder genoemde foto geen
juiste naam is weergegeven.
U vermeldt Familie van Ruijswijk, dat moet echter zijn:
-Familie van der Meyden-.

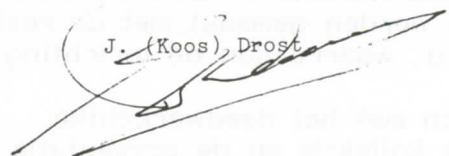
Op deze foto staat namelijk mijn grootvader
G. van der Meyden, twee dochters, één broer en
een schoonzoon van hem.

Als in het proefschrift van de heer T. Stol ook deze
foto gepubliceerd zou worden, dan dient wel de
juiste familienaam vermeld te worden.

Graag ook een correctie in het volgende nummer.

Alvast mijn dank, succes met uw werk en een hartelijke
groet van,

J. (Koos) Drost

Historisch museum „Het Kleine Veenloo”

Zoals bij u allen reeds bekend, krijgt Veenendaal een museum. Reeds verschillende malen is er door de schrijvende pers, als- ook door radio en kabel t.v., aandacht geschonken aan deze voor Veenendaal zo belangrijke gebeurtenis.

In de vorige editie van Oud Veenendaal werd het bestuur reeds aan u voorgesteld.

Een belangrijke dag voor het bestuur was ongetwijfeld 3 oktober j.l.; op die dag passeerden bij notaris J.H.L. Oude Lutikhuis de statuten en werd officieel opgericht *Stichting Historisch Museum "Het Kleine Veenloo"*.

Het bestuur is reeds op 11 april j.l. voor de eerste maal in vergadering bijeen geweest en heeft sindsdien plannen ontwikkeld om te komen tot het Veense museum.

In het pand Markt 10 is een schitterende lokatie gevonden, waarin de Veense geschiedenis in museale vorm tot uitdrukking kan worden gebracht. Inmiddels zijn verschillende werkgroepen vanuit het bestuur gevormd die werkzaam zijn op de gebieden *geologie en landschap, sociale en industriële geschiedenis en kerkelijke en bestuurlijke geschiedenis*.

Momenteel wordt er ook hard gewerkt aan de plannen om het museum pand geschikt te maken tot museum en de verwachting is dat begin 1990 een begin kan worden gemaakt met de restauratie en aanpassing van het pand, waarna dan de inrichting kan worden aangepakt.

Daarna kan dan begonnen worden met het daadwerkelijke museale werk in de vorm van de kollektie en de presentatie hiervan. Vooral ook het bijeen krijgen van de kollektie heeft

op dit moment hoge prioriteit van het bestuur. Graag maakt het bestuur van deze gelegenheid gebruik om opnieuw een beroep te doen aan de bevolking van Veenendaal, als het gaat om een museale kollektie te verwerven.

Het bestuur van de Historische Vereniging Oud Veenendaal heeft het museumbestuur aangeboden om in dit blad Oud Veenendaal te publiceren over het wel en wee van ons museum. Het museumbestuur heeft onder dank dit aanbod aangenomen en de lezer kan dan ook met regelmaat vanaf nu de ontwikkelingen betreffende ons museum aantreffen in het blad.

Lucien G.A. Schram
Voorzitter
Museumbestuur

Een documentatiecentrum

Vanaf de oprichting van de Historische Vereniging heeft het bestuur het voornemen gehad te komen tot een documentatiecentrum betreffende de geschiedenis van Veenendaal.

In zo'n documentatiecentrum moeten alle gegevens verzameld worden die er met betrekking tot Veenendaals historie te vinden zijn. Door dit alles op een punt bijeen te brengen is het voor onderzoekers makkelijker de gegevens die gezocht worden te vinden.

Naar ons idee zou zo'n documentatiecentrum uit drie onderdelen moeten bestaan:

- *bibliotheek*

In deze bibliotheek zouden alle boeken, artikelen en andere publicaties betreffende Veenendaal bijeengebracht moeten worden, zo mogelijk als origineel, anders in copie.

Er zijn in de loop der tijden heel wat boeken en boekjes, artikelen en scripties over Veenendaal verschenen.

- *atlas van Veenendaal*

Bij het begrip atlas van Veenendaal moet niet alleen gedacht

worden aan topografische kaarten, maar alle soorten afbeeldingen die er van Veenendaal bekend zijn. In ons blad is een artikel van de heer D. Philips opgenomen (*'Veenendaal in de prentkunst'*, maart 1988) waarin de oudste afbeeldingen van Veenendaal zijn beschreven. Deze zullen grotendeels slechts in copie kunnen worden opgenomen. Maar ook valt te denken aan een zo compleet mogelijke verzameling prentbriefkaarten, verzamelingen persfoto's particuliere prenten en foto's etc., maar natuurlijk ook plattegronden en gedrukte kaarten. Al deze afbeeldingen zullen moeten worden gecatalogiseerd, waarvoor overigens standaardsystemen bestaan, zodat ze makkelijk terug te vinden zijn.

- *genealogische gegevens*

Een derde onderdeel kan het bijeenbrengen van genealogische gegevens zijn. Velen zijn geïnteresseerd in het uitpluizen van voorouders en andere genealogische gegevens. Het zou de moeite waard zijn te proberen zoveel mogelijk gegevens op een plaats bijeen te brengen, meestal in copie.

WERKGROEP

Wil een dergelijk centrum van de grond komen dan is een actieve werkgroep nodig. Materiaal is er genoeg voor handen. Zijn er binnen onze vereniging mensen die aan de slag willen gaan?

WERKRUIMTE

Het bestuur heeft een duidelijke voorkeur voor een documentatiecentrum in het nieuwe museum op de Markt. Het zou een goede aanvulling op de museumfunctie zijn. Bij de plannen voor de verbouw van het pand is daar echter onvoldoende rekening mee gehouden. Gesprekken met het bestuur van het museum zijn echter gaande, maar het is afwachten of hier op korte termijn een mogelijkheid aanwezig is. Een andere mogelijkheid is een ruimte binnen de openbare bibliotheek. Er zijn daar plaatsen waar dit zo gerealiseerd is. Tenslotte is er de mogelijkheid het aanwezige materiaal onder te brengen in de studiezaal van het gemeentearchief. Bij de uitbreiding van het gemeentehuis komt zo'n studiezaal en zouden daar vele mogelijkheden zijn.

Puzzel

De puzzel in het vorige nummer liet "het scheepje" zien zoals dat het Scheepjeswolcomplex aan de Zandstraat sierde. Het zal te zijner tijd terugkeren op de gevel van de nieuwe bebouwing.

Op de volgende pagina de nieuwe puzzel.

Kunt u deze foto plaatsen?

We hebben in Veenendaal toch geen gevangenis?

Waar is dit?

Boekbespreking

ERGENS IN NEDERLAND, herdenking mobilisatie 1939-1989

door M. Brink en C. Cramer

uitgever: Kool b.v. ISBN 906423 501 5 prijs f.39,95

Op 31 augustus 1989 vond in Rhenen een reünie plaats van diverse regimenten infanterie en artillerie die bij de mobilisatie en de latere strijd in onze regio betrokken waren.

Ter gelegenheid hiervan is dit boek uitgegeven. Hoewel het met name de mobilisatie in de Gelderse Vallei laat zien wordt in een aantal artikelen ook in algemene zin de toestand van het veldleger beschreven. Negen auteurs werkten aan dit boek mee. Sommige artikelen geven een goede beschrijving van een duidelijk omschreven thema, bijvoorbeeld het hoofdstuk van J. Sneepe over 'de Grebbelinie in onze landsverdediging'. Andere hoofdstukken geven een meer specifieke

beschrijving van de situatie rond de bewogen periode 1939-1940. Het bijzondere van dit boek zit hem echter in de ruim 300 foto's die opgenomen zijn. De vele foto's maken het boek tot een document van waarde. Veel van die foto's komen uit particuliere verzamelingen en zijn zo bewaard gebleven. Ook van de toestand in Veenendaal zijn veel foto's opgenomen. Wellicht was bij de keuze van de foto's een kritischer selectie mogelijk geweest. Sommige foto's hadden beter achterwege kunnen blijven en bij een aantal thema's doet de overmaat van foto's de kwaliteit van de bijzondere opnames tekort. De samenstellers van het boek, zij zullen volgend jaar op een bijeenkomst van onze vereniging spreken, hebben bijzonder veel werk aan dit boek gehad. Indrukwekkend is het aantal namen van informanten en hen die foto's ter beschikking stelden. Bijzonder aardig is de vele informatie die in aparte kaders verspreid in het boek te vinden is, zoals bijvoorbeeld advertenties van Veenendaalse middenstanders die speciale aanbiedingen hadden voor de gemobiliseerde soldaten. De prijs van het boek is, gezien de vele illustraties, laag te noemen.

PUBLICATIES VERENIGING VELUWSE GESLACHTEN

Bij de vereniging Veluwse Geslachten, een genealogische vereniging, is een groot aantal publicaties verschenen over genealogie van Veluwse geslachten.

Zo verscheen onlangs hun eerste kwartierenboek. Een aantal van deze publicaties is ook voor Veenendaal van groot belang, in het bijzonder voor hen die zich bezighouden met genealogie. Hieronder volgen twee publicaties over Veenendaal, beide samengesteld door M.J. van Dijken.

- nr 75 *Veenendaal, index op de protokollen van het notarieel archief, 1655-1678 en 1748-1791*
prijs f. 12,50
- nr 93 *Huwelijken Veenendaal, 1672-1689 en 1701-1811*
verschenen in twee delen, a en b.
prijs samen f. 37,50

De publicaties zijn te bestellen door overschrijving van het

bedrag op girorek. nr 356 66 52 t.n.v. de penningmeester Vereniging Veluwe Geslachten te Bennekom o.v.m. van het gewenste nummer.

JUBILEUMUITGAVE VEENSE VOORPOST

uitgave ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van de EHBO-afdeling Veenendaal.

In 1949 werd in Veenendaal een afdeling van de EHBO opgericht, nu een grote en succesvolle vereniging. In dit jubileumnummer een korte terugblik over die periode. Op zich geeft het nummer weinig historische informatie. We noemen het vooral omdat de Historische Vereniging aandacht wil geven aan jubileumuitgaven van Veenendaalse verenigingen. Het adres van de vereniging is Sterke Arm 10 te Veenendaal.

ACvG

Mededelingen

- * De volgende bijeenkomst van de Historische Vereniging zal gehouden worden op donderdag 21 december a.s. in 'de Meent'. De heer G. de Graaff uit Barneveld zal dan spreken over *"Landgoederen in de Gelderse Vallei"*. De heer de Graaff is een bekend spreker over onder meer dit thema en is met name bekend vanwege zijn bijzonder fraaie diapresentatie. Het belooft dus een mooie avond te worden.

dus:

- donderdag 21 december a.s.
- om kwart voor acht
- in 'de Meent', Grote Beer 10
- de heer G. de Graaff over landgoederen in de Gelderse Vallei.

Iedereen is welkom, de toegang is gratis.

- * Vanwege gezondheidsredenen moest de heer D.J. Kruidhof zijn taak als administrateur van de vereniging neerleggen.

Vier jaar lang verzorgde hij de ledenadministratie en de verspreiding van ons blad. Hij deed dat met een grote nauwgezetheid en we willen hem dan ook bijzonder dank zeggen voor het vele werk dat hij gedaan heeft in de pionierstijd van de vereniging. Als opvolger van de heer Kruidhof heeft de vereniging bereid gevonden mevrouw H.H. Will-van Barneveld, Houtwal 5, 3904 DM Veenendaal, 08385-11523.

Voor het aanmelden van nieuwe leden, adreswijzigingen en betalingen moet u dus nu op dit nieuwe adres zijn.

- * Volgend jaar hopen we ons eerste jubileum te vieren. Uiteraard zal daar de nodige aandacht aan gegeven worden. Het streven is bij het vijf-jarig bestaan ook 500 leden te hebben. We hebben er nu 420. Wat in Lunteren en Woudenberg mogelijk is moet ook in Veenendaal kunnen! Kijkt u eens om u heen. Wellicht ook een goede gedachte als cadeau bij Sinterklaas: een jaarabonnement op Oud Veenendaal kost slechts f. 20,-.
- * In dit nummer verscheen voorlopig de laatste 'puzzel'. Hartelijk dank aan de heer H. Henzen, die de foto's verzorgde. In de volgende jaargang komt een nieuwe rubriek '*Kroniek van Veenendaal*', waarin telkens oude krantenberichten over Veenendaal worden opgenomen. M. Brink verzorgt deze rubriek.
- * Enkele leden betaalden tot op heden hun contributie niet over 1989, terwijl het jaar bijna voorbij is. Kijkt u uw administratie nog eens na?
- * Op 11 november om 11 uur maakte een twintigtal leden van de Historische Vereniging een excursie naar Kasteel Amerongen op uitnodiging van de Stichting Vrienden van Kasteel Amerongen. Op de laatste bijeenkomst kon men zich voor deze excursie inschrijven. Aankondiging in ons blad lukte niet meer en de excursie moest op korte termijn plaatsvinden omdat het doel van de excursie niet het interieur van het kasteel was, maar de stand van zaken rond de restauratie.

Met belangstelling werd gekeken naar de restauratie van de eeuwenoude dakconstructie - de vier enorme schoorstenen op een houten constructie! - en men kwam zo op plaatsen die normaal niet toegankelijk zijn. Overigens zou het bestuur graag komen tot een werkgroep excursies, die jaarlijks een excursie voor leden organiseert. Hebt u interesse?

- * De eerste bijeenkomst in 1990 is geprogrammeerd voor dinsdag 27 maart.
Kees Cramer en Martin Brink zullen dan een presentatie houden over *'Mobilisatie en meidagen in de Gelderse Vallei'*.
- * Ter gelegenheid van een grote handschriftexpositie in Rijksmuseum Het Catharijneconvent te Utrecht organiseert de Veenendaalse Stichting Lettergreep op *maandag 11 december 1989* een lezing met dia's door drs. A.J. Geurts over "Boeken maken in de middeleeuwen". Plaats: Openbare Bibliotheek, Raadhuisplein 3, Veenendaal. Aanvang: 20.00 uur. Toegangs-
prijs: f. 2,50.

